SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 58 – 1993
ČÍSLO 3

Jozef Mlacek

FRAZEOLÓGIA V EXILOVEJ PRÓZE PAVLA HRTUSA JURINU

V štúdii o využívaní frazeológie v slovenskej exilovej próze (Mlacek, 1992 b) sme po širšej analýze jazyka sledovanej tvorby konštatovali, že medzi exilových slovenských autorov, ktorí vo svojich dielach uplatňujú frazeológiu nielen najbohatšie, ale aj najrozmanitejšie, popri Mikulášovi Šprincovi a Jánovi Okáľovi patrí aj náš exulant z Austrálie Pavol Hrtus Jurina. Pohľad na fungovanie frazeológie v diele prvých dvoch spomenutých autorov sme už uviedli v osobitných štúdiách (Mlacek, 1992 a; Mlacek, 1993), rozbor fungovania frazeológie v Hrtusovej Jurinovej exilovej próze je cieľom tohto príspevku.

Spomenuté zistenie o veľkom výskyte takého špecifického prostriedku, akým je frazeológia, v Jurinovom prípade nijako neprekvapuje, ba naopak, zreteľne korešponduje so základnými formuláciami literárnej histórie už o jeho prvých, ešte doma publikovaných dielach. Pri charakteristike jeho próz Preťaté ohnivá a Kameň na kameni sa okrem iného píše: „Na rozdiel od autorov ruralistickej a lyrizovanej prózy mal povahu „človeka hôr" takrečeno v krvi. Nemusel sa násilne štylizovať do cudzej pózy. Vrchársku tematiku vnímal ako komplexný tvar všetkých výrazových zložiek, teda nielen tému, ale aj jazyk, skladbu, štýl, myslenie..." (Hvišč a kol., 1991, s. 160). K tomu sa ešte pridáva konštatovanie, že v uvedených prózach zaznel „nefalšovaný vrchársky rytmus a hlas" (tamže, s. 159). Aj o jeho exilovej tvorbe sa píše, že hoci v nej ubudlo zážitkovej bezprostrednosti a pribudlo faktickosti až dokumentárnosti, dochádza v týchto dielach k akémusi „zvnútorneniu reality" (tamže, s. 162). Jedno aj druhé, spomínaný vrchársky rytmus a hlas i zvnútornenie reality si priamo vyžaduje osobitné jazykové výrazivo, a tak sa popri iných výrazových prostriedkoch dostáva do popredia aj frazeológia. Jej výskum je v daných reláciách o to zaujímavejší, že frazeológia sa predsa vždy pokladá za čosi idiomatické, príznačné pre domáci živel a tu ju bohato nachádzame aj v dielach poznačených cudzím prostredím. Ako sa tento činiteľ prejavil na Jurinovej frazeológii? Je to naša slovenská frazeológia? Prenikajú do nej aj cudzojazyčné prvky? Hľadanie odpovedí na tieto

otázky je najvlastnejším cieľom tohto príspevku. Pred vlastným rozborom ešte poznamenávame, že materiálovo vychádzame z Jurinových kníh Z reči do reči (1964), My vrchári (1969), Daň z krvi (1972) a Jazva (1979).

Prvá vec, ktorá v súvislosti s uplatňovaním frazeológie v uvedených knihách priam bije do očí, je jej veľký výskyt. Tieto štyri neveľké texty obsahujú niekoľko stovák rozličných frazeologizmov. O tom, že frazeologickému výrazivu P. Hrtus Jurina pripisuje osobitnú platnosť, svedčí spolu so spomenutou veľkou frekvenciou týchto jednotiek aj ich špecifické vyzdvihovanie pri vertikálnom členení týchto textov. Veľmi výrečný je napr. fakt, že najmä v knihe Z reči do reči, ktorá je voľným radením krátkych príbehov, resp. motívov, sa názvy týchto častí textu veľmi často vyjadrujú práve frazémami alebo ustálenými jednotkami blízkymi frazeológii. Tak len v tejto knihe samej nachádzame takéto titulky: *Piate cez deviate* (tento titulok sa dokonca opakuje), *Kam ma oči povedú, Slepá kura hľadá zrno, Srdce na dlani, Hľadajte a nájdete, Slepý vedie chromého, Veru tak: čertove volky* atď. Keď k veľkej frekvencii frazém a k ich osobitnému vyzdvihnutiu do funkcie podtitulkov prirátame aj to, že autor už v týchto názvoch frazeológiu rozlične obmieňa, modifikuje (raz uvedie iba časť jednotky, napr. *Piate cez deviate; Veru tak: čertove volky,* inokedy aktualizuje lexikálne zloženie jednotky, napr. *Slepá kura hľadá zrno* atď.), potom môžeme konštatovať, že v sledovaných textoch frazeológia patrí nielen k podstatným a signifikantným znakom ich jazyka, ale často prerastá rozličnými obrazmi, o ktorých budeme osobitne hovoriť v ďalších častiach tohto príspevku, až do témy a cez ňu do výstavby celého diela ako umeleckého artefaktu.

Exilového adresáta tejto tvorby, ale aj domáceho čitateľa zaujme pri autorovom frazeologickom výrazive nielen jeho frekvencia, ale aj jeho kvalita. Osobitné postavenie majú z tohto hľadiska také Hrtusove Jurinove frazémy, s ktorými sa bežne nestretáme ani u domácich autorov, ba ktoré sa dosť zriedkavo zachytávajú aj v slovníkovom spracúvaní našej frazeológie. Jurina tu teda ponúka aj niektoré také frazémy, na ktoré by nemali zabudnúť ani systematickejšie zbierky slovenskej frazeológie. Uvedieme aspoň niekoľko špecifickejších prípadov tohto druhu frazém:

My máme spolu niečo na pníčku, chlapče (jednotka *mať s niekým niečo na pníčku* má približne význam „my si musíme niečo vysvetliť, vyjasniť"). – Hovoria, že na bezrybí aj rak je ryba (popri slove *bezrybie* je tu pozoruhodná práve táto jednotka, ktorá je v istej opozícii s rozšírenejšou jednotkou *ani ryba ani rak,* ale na druhej strane korešponduje so situačnou povrávkou, podľa ktorej rybár, keď nechytil nijakú rybu, iba jedného raka, vzal ho so slovami: *Krstím ťa a budeš ryba).* – ...cítili sme sa ako na hodoch v Revúci (prirovnanie má – ako to naznačuje aj krajový tvar jednej zložky – krajovo ohraničenú platnosť). – Mať ho mohla radšej zamiešať do pomyjí (fráza so silným expresívnym pejoratívnym odtienkom, blíži sa až k preklínaniu). – Rúbu im (sochám anjelov – pozn. J. M.) do krídel ako do lopúcha (veľmi pekné, názorné ustálené prirovnanie, hoci už ustupuje). – ...dalo sa mu z päty do hlavy (jednotka má význam „pomiatol sa"). – ...čo ste sa mlku najedli? (osobitný prípad, ktorý rozširuje neveľký rad vnútrojazykovo či metajazykovo motivovaných frazém v dnešnej slovenčine). – Varmus si tykal s Abrahámom (v minulosti bežná frazéma s významom „je veľmi starý", ktorá však v domácom kontexte výrazne ustúpila). – ... je to prefús prvého zrna (odhliadneme od slova *prefús,* zaujímavejšia je jednotka *je to niekto prvého zrna* s významom „niekto je v niečom vynikajúci, prvotriedny"). – ...zasa sme išli konzulovi na hlavu (v jednotke sa už prejavuje vplyv cudzojazyčného prostredia, v ktorom tieto diela vznikali).

Kým väčšina z uvedených jednotiek je pozoruhodná najmä svojimi jazykovými vlastnosťami, svojou obraznosťou, zriedkavejšie takéto osobitné frazémy zachytávajú aj isté špecifické krajové zvyky a sú teda osobitné aj z hľadiska folkloristiky. Máme tu na mysli napr. takéto prípady: *Vy predsa viete, že sliepka, čo spieva, nosí nešťastie* (odraz istej krajovej povery). – *Pravdaže, nezdráhal som sa deväť ráz, ako by sa po slovensky malo* (zvrat zachytáva starý krajový zvyk, že Slovák si na návšteve zoberie z jedla až po viacnásobnom ponúkaní). Takéto jednotky mali najmä pre prvotných, teda slovenských exilových čitateľov celkom výnimočnú hodnotu, lebo ponúkali nielen isté osobitné jazykové vyjadrenie, ale aj povedomie starých slovenských zvykov, slovenskej kultúry, pestovali v nich čosi, čo možno označiť ako pamäť nášho národa.

K takému pestovaniu či zachovávaniu pamäti národa prispievajú v Jurinových prózach nielen takéto folkloristické osobitosti, ale aj početné ďalšie výrazy, ktoré sú jednoducho prejavom tradičného ľudového pomenovania alebo vyjadrenia istých vecí a skutočností z bežného života. Takúto hodnotu má napr. frazeologizované ľudové pomenovanie menčestru, totiž názov *čertova koža* (*nosil som nohavice z čertovej kože*), alebo pomenovanie *živý vlas* (terminologicky: červ strunovec obyčajný), ktoré sa v Slovníku slovenského jazyka V (1965, s. 816) uvádza medzi exemplifikáciami slova *živý*, ale podľa našej mienky je tiež výrazne frazeologizované.

Pri veľkom výskyte frazém v rozoberaných textoch je takmer logické, že mnohé z použitých jednotiek sa uplatňujú vo viacerých podobách, že teda Jurina hojne využíva rozličné varianty frazém. Nebudeme sa pristavovať pri všetkých prípadoch takéhoto vyjadrovania, ale upozorníme iba na niekoľko osobitnejších variantov, ktoré v danom použití majú nejakú špecifickú hodnotu. Niektoré z nich pritom korešpondujú s vývinovými tendenciami celej našej frazeológie, príp. iba danej frazémy, iné možno už posudzovať ako autorovo individuálne dotváranie variantného radu príslušnej frazémy. Sledujme aspoň niektoré z takýchto príkladov:

...len na vlase obstál... (v najnovšom období sa väčšmi do popredia dostala podoba so zdrobnenínou: *len na vlásku obstál*, ktorá trochu paradoxne vlastne umocňuje, zveličuje expresívnu platnosť celej jednotky; treba však dodať, že v úze, ktorý časovo korešponduje s Jurinovým textom, bola aj na Slovensku ešte stále bežnejšia podoba s nezdrobneným komponentom, ako ju zachytáva citovaný Slovník slovenského jazyka V, 1905, s. 117). – ...iba čo sme podošvy drali (metonymický posun oproti bežnejšiemu zvratu [*škoda*] *nohy drať* je dostatočne známy aj na Slovensku). – ...čo ti leží na duši? (podobný posun oproti bežnejšiemu *ležať i mať na srdci*). – ...a keď sa dostal medzi havranov, musel kvákať ako oni. – Ja by som ti nechcel vštiepiť /!/ červíka do svedomia... (bežnejšie: *nasadiť červíka do hlavy;* na inom mieste má aj Jurina zvrat *zavŕtal mu červíka do hlavy*, teda s iným posunom ako v predchádzajúcom príklade). – ...div, že tam niekto z nás laby neotriasol (zosilnená expresívnosť výrazu). – Parádnik bol vybíjaný, akého nebolo (kým na Slovensku sa udržiava najmä silno petrifikovaná podoba *huncút klincami vybíjaný*, Hrtus Jurina signalizuje svojím zvratom istú väčšiu variabilitu tohto pekného výrazu).

Popri variantoch frazémy frazeologická teória vyčleňuje aj tzv. aktualizácie, príp. inovácie frazémy. Týmito názvami sa odráža fakt, že kým zmeny jedného typu sú ustálené, v jazyku rozšírené a bez výraznejšieho vplyvu na význam frazémy (to sú

varianty frazémy), zmeny iného typu sú aktuálne, resp. individuálne, pričom sa nimi niekedy zásadne nemení význam frazémy (to sú inovácie frazémy) a niekedy sa zasa zmenou formy výrazne mení aj význam frazémy (to sú aktualizácie frazémy). Systémový pohľad na uvedené druhy premenlivosti frazém ukazuje, že tu ide o osobitné, navzájom zreteľne odlíšené a odlíšiteľné kategórie, pohľad na ich fungovanie a uplatňovanie v rozličných textoch však naznačuje, že hranice medzi spomenutými pojmami sú dosť pružné, dynamické. Na to poukazujú aj početné prípady uplatňovania rozličných obmien frazeológie v Hrtusových Jurinových textoch. Škála jeho obmieňania frazém je naozaj široká, a tak tu môžeme nájsť prípady, ktoré sú zreteľnou aplikáciou niektorej z uvedených kategórií, ale na druhej strane aj prípady, ktoré sú akýmisi prechodnými stupňami medzi uvedenými troma kategóriami obmieňania frazém. V nasledujúcich poznámkach upozorníme aspoň na niekoľko pozoruhodnejších prípadov.

Spolky sú čertove volky: pevne ustálená podoba tejto jednotky býva bez sponového slovesa; máme tu teda iba malú zmenu smerom k explicitnosti výrazu, význam jednotky sa však celkom zachováva. Prípad možno hodnotiť ako istý prechod medzi variantom a inováciou danej jednotky. Oveľa výraznejší zásah do tej istej jednotky predstavuje už spomenutý prípad jej obmieňania v podtitulku *Veru tak: čertove volky;* ani tu sa zásadne nemení ustálený význam frazémy, podstatnejšie sa však mení jej ustálené zloženie, a tak tu už možno hovoriť o zreteľnejšej inovácii. Je to ten typ inovácie, ktorý sa dosť často uplatňuje v domácej publicistike, napr. tak, že sa v texte vypúšťa (a to najmä v novinových titulkoch) celá jedna veta z ustálenej stavby príslovia alebo porekadla, ale tiež bez výraznejšej zmeny významu danej jednotky: *Koľko rečí vieš...; Ako si ustelieš...* a pod.

Istotne sa potešovali historkou o zajacovi v chrasti a vrabcovi v hrsti: tento prípad korešponduje so zmenami pri predchádzajúcej inovácii, ale na rozdiel od nej tu badáme aj dosť zreteľný zásah do významovej platnosti tejto jednotky: prirovnávací význam sa tu síce celkom nestráca, no do istej miery sa predsa oslabuje.

Oko za oko. Rana za ranu: vychádza sa z invariantného významu, ale novým obsadením tautologickej zložky sa predsa posúva, aktualizuje aj význam; výraz je realizáciou tzv. frazeologickej série a celkovo sa blíži k aktualizáciám.

...len im tak budú oči dupkom stávať: jednotka je pevne ustálená s komponentom *vlasy*; nová podoba síce tiež zachováva veľa z pôvodného významu, ide v nej o vyjadrenie prekvapenia, ale prináša aj celkom nové významové prvky, je to teda tiež typ, ktorý má znaky prechodu medzi invariantom a aktualizáciou frazémy. Možno ešte podotknúť, že v rozoberaných textoch sa vo viacerých paradigmatických formách uplatnila aj ustálená základná podoba tejto frazémy, totiž podoba *vlasy mu dupkom stávali.*

Videla sa mi ako päsť vrazená do kelčovianskeho oka: ak túto podobu porovnáme s pevne ustálenou formou *to je, niečo je ako päsť na oko*, aj pri významovej blízkosti základnej a obmieňanej podoby zisťujeme výrazné konštrukčné a konkretizačné posuny, takže aj tento prípad sa blíži k aktualizácii frazémy.

...či sa človek len lekvárom sýti?: na pozadí ustáleného výroku *Človek nie je iba chlebom sýty* sa nový výraz ukazuje ako podoba, ktorá má lexikálne, konštrukčné aj významové posuny oproti východiskovému výroku, je to teda komplexný druh aktualizácie.

Keď vravím „na vlastnej koži", akurát tak to aj myslím: kontext aj úvodzovky napovedajú, že autor ruší desémantizáciu tejto jednotky, jej zložiek, ide tu naozaj o kožu, a tak aj tento prípad možno pokladať za aktualizáciu, a to tzv. sémantickú aktualizáciu frazémy.

Otca mu, bol by som mu vedel povedať, keby človek nemal jazyk podviazaný: zvrat *mať, nemať jazyk podviazaný* ako osobitná frazéma v jazyku neexistuje, autor si ho utvoril na pozadí zvratu *jazyk sa mu, jej, im rozviazal.* Nie je to iba obyčajná aktualizácia, ale je to skôr alúzia na uvedenú reálnu frazému, vďaka všeobecnej rozšírenosti a zreteľnej obraznosti tejto frazémy je ľahko pochopiteľný a teda aj ľahko akceptovateľný aj nový autorský zvrat.

...odchádzajú s dlhým nosom, lebo ich Martin zaň potiahol: frazéma *odísť s dlhým nosom* sa tu uplatnila vo svojom ustálenom význame a kontext až dodatočne pridáva k tomuto významu isté doplnenia, takže v celej výpovedi sa na frazeologický význam navrstvujú aj prvky priameho významu tohto slovného spojenia. Takéto navrstvovanie máva takmer v každom prípade osobitnú hodnotu a zvyčajne znamená významové obohatenie použitého výrazu.

Predchádzajúce poznámky o jednotlivých konkrétnych prípadoch modifikovania frazeológie v Jurinovej próze nemajú byť spochybňovaním spomínanej kategorizácie premenlivosti frazém, ani nechcú naznačiť, že Hrtus Jurina robí všetky uvedené zásahy celkom premyslene a s presným zámerom. Naše konštatovanie jednotlivých krokov pri jeho uplatňovaní frazeológie signalizuje predovšetkým to, že ide o autora, ktorý sa usiluje – ako to napovedali už predtým spomínané osobitnosti v jeho využívaní variantnosti frazeológie – nepoddať sa celkom uzuálnej ustálenosti týchto prostriedkov, istej automatizácii, ktorú ony prinášajú, o autora, ktorý chce odkryť čo najviac možností ich oživotvorenia a osobitného uplatnenia. Väčšina uvedených prípadov ukazuje, že sa autorovi celkom darí tento cieľ dosahovať a že sa to deje menej nápadnými postupmi, ako sa na dosahovanie toho istého cieľa uplatňujú u viacerých domácich tvorcov, ktorí tiež bohato využívajú frazeológiu.

Pravda, Jurinovo uplatňovanie frazeológie ani po predchádzajúcich konštatovaniach netreba stavať ako nejaký vzor alebo model. Popri uvedených pozoruhodných prípadoch využitia frazeológie totiž aj v jeho prózach nájdeme niektoré problematickejšie uplatnenia frazém alebo také postupy, ktoré už súčasný úzus v domácom prostredí na Slovensku prekonal. Pristavme sa aspoň pri niektorých prípadoch takéhoto typu, napr.: *Nebolo s ním dlhých rečí, naháňal nás.* Takýto zvrat sa bežne nevyskytuje. Jurinovu formuláciu chápeme ako výsledok kontaminácie dvoch jednotiek so spoločným komponentom, a to zvratu *nebolo s ním, s niekým reči* (s významom „nedalo sa s ním porozprávať") a výrazu *dlhé reči,* ktorý jestvuje jednak samostatne, jednak ako súčasť jednotiek so širším zložením. Iný príklad: *Zase nás*

bolo viacej ako apoštolov (v texte sa predtým hovorí o počte 14). – *...a bolo nás skoro ako apoštolov, jedenásť*. Pri tomto prirovnaní vidieť, že ho autor chápe nepreneseně, doslovne, počet sa porovnáva s číslom *dvanásť*. Na rozdiel od takéhoto „doslovného" chápania tohto prirovnania frazeologizácia (a s ňou spojená desémantizácia) prirovnania postúpila na Slovensku ďalej. Ustálené prirovnanie *je, bolo ich ako apoštolov* má význam neurčitej číslovky „veľa, mnoho". Prípadov takéhoto druhu tiež nie je v Jurinovej reči veľa, ale aj ich neveľký počet signalizuje, že v istých prípadoch už ani sám autor presne neodhadol novšie procesy vo vývine súčasnej frazeológie na Slovensku. Týmto konštatovaním sa však opäť dostávame k problematike, ktorú sme naznačili v úvodných častiach tohto príspevku pri charakteristike niektorých celkom osobitných prípadov variantnosti a s nimi súvisiacim folklórnym pozadím použitej frazeológie.

Niekedy sa dokonca zdá, akoby pre autora ani nebolo podstatné, či istú frazému uplatňuje v jej ustálenej podobe, so všetkými jej náležitými vlastnosťami, ale akoby dôležitejšie bolo práve to kultúrne, zvykové, resp. všeobecnejšie folklórne pozadie, z ktorého daná jazyková jednotka vychádza. Uvedieme aspoň jeden príklad takéhoto uplatnenia frazeologického alebo ešte viacej folklórneho výraziva:

Pri Novom roku si poznačíme, že si nám treba ruky stisnúť. O Gregore nám bude treba pluhy vytiahnuť. O Filipe Jakube vyženieme stádo a zvuk spiežovcov naplní naše údolia. O Petre Pavle nakujeme kosy a lúky sa nám senom rozvoňajú. Na Annu oko sa nám poteší klasmi.

Pri tomto rade zisťujeme jednak výrazy, ktoré majú viac-menej zreteľnú oporu v nejakej pranostike (existuje napr. jednotka *O Gregore leňoch sedliak, čo neorie* – Jurina hovorí, že *okolo Gregora treba vytiahnuť pluh do poľa;* alebo iný prípad: *Peter a Pavel pretrhne žitám korene* – tu zisťujeme istý posun: na južnom Slovensku sa žatva zvyčajne začínala okolo Petra a Pavla, Jurina však ako rodák z Kysúc naznačuje, že v tomto kraji sa na Petra a Pavla začínali kosiť lúky a žatva sa začínala takmer o mesiac neskôr – na Annu), jednak zasa obrazy, ktoré síce nie sú presne zachytené v nejakých pranostikách ani iných parémiách, ale korešpondujú s tým, čo býva príznačné pre obsahovú platnosť aj pre formálnu vybavenosť takýchto jazykových jednotiek.

Podobné súvislosti možno popri prvkoch autorovho individuálneho prístupu k frazeológii a k jej využívaniu vidieť aj za často sa vyskytujúcim a v týchto textoch rozlične obmieňaným výrazom o slepých Spišiakoch, napr.:

Ta Jano, už še nebudzeš zo Špišakoch vyšmivac, že su šlepi po obedze (táto relativizácia významu danej jednotky pomocou spojenia s údajom *po obede* nie je ustálená ani bežná, je to skôr výsledok autorského skríženia tejto jednotky s inou zemepisne či etnicky motivovanou frazémou, totiž s jednotkou hovoriacou, že Rusnáci nemajú po obede rozum). – Musel som byť naozaj slepý Spišiak, keď som po tom všetkom ešte nevidel, že... – ...a tam sa mi tie spišské zaslepené oči začali naozaj naširoko otvárať. – Spišské oči mi naozaj skoro oslepli, keď prišiel... – Hovorili, že som slepý (podtitul). Preto mi tak hovorili, že som Spišiak (pokračovanie textu po podtitulku). – A vtedy sme všetci trochu oslepli, nielen Spišiaci.

Ako vidieť pre autora sa daný výraz stal východiskom na rozličné jazykové aj motivické obohrávanie. Mení sa jeho zloženie, jeho kategoriálne významy (raz je to slovesný zvrat, druhý raz menný výraz alebo celá veta), raz sa mení dokonca aj forma vyjadrenia zo spisovnej na nárečovú (tu možno zaznamenať, že Hrtus Jurina uplatňoval nárečovú podobu frazém iba celkom zriedkavo; okrem uvedenej podoby rozoberanej frazémy sme v skúmaných textoch zachytili ešte fromu, ktorá má hornokysucké nárečové stvárnenie: *Potom dvo či tro začali mločic hlava-nehlava).* Krajový spišský kolorit niektorých častí Jurinovho textu podporujú nielen uvedené rozličné zachytenia a obmeny jednotky hovoriacej o slepých Spišiakoch, ale aj niektoré ďalšie výrazy s podobným vyznením. Spomedzi nich je osobitne zaujímavý najmä tento: *...mali sme už tri kravy, dva kone (Spišiak by na nich chyby nenašiel) i sto oviec.* Aj v tomto prípade ide o jednotku, ktorá je zreteľne spojená s istými krajovými folklórnymi danosťami: odráža sa v nej fakt, že v priľahlých oblastiach Slovenska Spišiakov pokladali za znalcov koní, čo zasa môže súvisieť jednak s rozvitým chovom a využívaním koní v tomto podhorskom regióne a jednak s častým pašovaním koní z Poľska do istých severoslovenských oblastí, medzi nimi aj na Spiš.

Celý predchádzajúci rozbor uplatňovania frazeológie v Jurinových exilových prozaických textoch nám dovoľuje vysloviť niekoľko zovšeobecňujúcich konštatovaní o tejto stránke jeho jazyka a štýlu. Ide najmä o tieto fakty:

1. P. Hrtus Jurina patrí k tým slovenským slovesným umelcom, ktorí využívajú frazeológiu veľmi často a mnohými spôsobmi.

2. Frazeológia v jeho exilových dielach je čisto slovenská. Iba celkom ojedinele v nich zisťujeme nejaký inojazyčný vplyv; je pritom príznačné, že v jeho textoch nenachádzame vlastné anglické frazémy, ako by sa predpokladalo s ohľadom na to, že celá sledovaná tvorba vznikala v Austrálii a tam aj vyšla. Z cudzojazyčných jednotiek sa tu objavil iba latinský citát, ku ktorému sa však hneď pridáva aj slovenský preklad: *...už viem, čo znamená vivos voco, mortuos plango, fulmina frango (živých volám, mŕtvych oplakávam, blesky lámem) – ustálený nápis na zvonoch.*

3. Idiomatickosť svojho frazeologického výraziva autor podporuje uplatňovaním krajových frazém alebo aspoň krajových variantov celoslovenských jednotiek.

4. Autor veľmi často pristupuje k frazeológii tvorivo: neuplatňuje ju vždy iba citátovo, ale často ju aj variantne alebo subjektívne (aktualizujúco) obmieňa. Iná vec je, že niekedy toto obmieňanie zachádza vlastne až do spochybňovania osobitnej hodnoty aktualizovanej frazémy.

5. Nemožno zabudnúť na spomínaný fakt, že Jurinovo dielo nielen svojim exilovým čitateľom, ale celej našej kultúrnej verejnosti pripomína viaceré také frazeologické jednotky, ktoré sa v domácej reči najmä z ideologických dôvodov dosť násilne obchádzali (máme tu na mysli predovšetkým jednotky s kresťanskou alebo biblickou motiváciou).

Uvedené závery aj celý predchádzajúci rozbor ukazujú, že máme do činenia s autorom, ktorý je pozoruhodný – ako to zaznamenali citované zistenia literárnej vedy – nielen svojimi umeleckými a dokumentárnymi kvalitami, ale aj svojím oso-

bitným jazykom, s autorom, ktorému sa treba venovať nielen preto, že patril medzi umlčaných a zamlčaných autorov, teda z dôvodov akejsi rehabilitácie, ale predovšetkým preto, že jeho dielo aj jeho jazyk si takúto pozornosť naozaj zaslúžia.

Literatúra

HVIŠČ, J. a kol.: Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 258 s.

MLACEK, J. (1992 a): Frazeológia v prózach Mikuláša Šprinca. In: Studia Academica Slovaca. 21. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1992, s. 93–103.

MLACEK, J. (1992 b): Phraseology in Slovak Exile Prose. Slovak Review, *1*, 1992, č. 1, s. 61–76.

MLACEK, J.: Jazyk prózy Jána Okáľa. Slovenská reč, *58*, 1993, s. 65–71.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Mária Dobríková

MINIMÁLNE FRAZEOLOGICKÉ JEDNOTKY PRIROVNÁVACIEHO CHARAKTERU V SLOVENČINE A BULHARČINE

Termín minimálna frazeologická jednotka prvýkrát bez podrobnejšieho opisu a definície použil P. A. Lekant, ktorý za ňu pokladal spojenie predložky a substantíva (porov. Mlacek, 1972; Lewicki, 1980; Djulgerova, 1985). Tým sa narušila jednoznačnosť tézy, že frazeologickou jednotkou môže byť ustálené slovné spojenie najmenej dvoch plnovýznamových slov. Treba však povedať, že myšlienka o existencii dvojkomponentovej frazeologickej jednotky, ktorej jeden komponent by nebol plnovýznamovým slovom, sa sporne prijímala a prijíma iba v teoretickej rovine. V lexikografických prácach výkladového (napr. Slovar' sovremennogo russkogo narodnogo jazyka I–XVII, 1950–1965; Slovník slovenského jazyka I–VI, 1959–1968; Rečnik na bălgarskija ezik I–V, 1977–1987) i frazeologického charakteru (napr. Słownik frazeologiczny języka polskiego I–II, 1974–1975; Bălgarsko-ruski frazeologičen rečnik, 1974; Rusko-bolgarskij frazeologičeskij slovar', 1980) sú minimálne frazeologické jednotky zaznamenané v hojnom počte.

V slovenskej (J. Mlacek, F. Miko, K. Palkovič) a bulharskej jazykovede (K. Ničeva, V. Kjuvlieva-Mišajkova, G. Djulgerova) sa termín minimálna frazeologická jednotka (ďalej MFJ) udomácnil v podstate bez problémov. Otázka obohatenia pojmového aparátu frazeológie však v tomto prípade nie je dôležitá. Ide predovšetkým o kvalitatívnu a kvantitatívnu charakteristiku frazémy, ktorú jej samotné pomenovanie posúva takmer na hranicu slova.

Bulharská frazeológia pod vplyvom sovietskej frazeologickej školy preberá Mokijenkov model MFJ. V. M. Mokijenko (1980) vysvetľuje existenciu MFJ ako výsle-

dok dialektického pôsobenia protikladov explicitnosť – implicitnosť a za MFJ pokladá predložkovo-menné konštrukcie a ustálené prirovnania typu „*kak sneg* – ‚belyj'; *kak zajac* – ‚gruslivyj' – veď oni tože sostojat iz sočetanija služebnogo i znamenateľnogo slov" (s. 96). V bulharskej frazeológii sa teda za MFJ považujú predložkovo-menné ustálené slovné spojenia, pri ktorých je zrejmý určitý stupeň prenesenia významu komponentov, t. j. pri ktorých dochádza k frazeologizácii. Niektoré takto ponímané MFJ analyzuje z konštrukčného hľadiska V. Kjuvlieva (1986) a z konštrukčno-sémantického hľadiska K. Ničeva (1985). G. Djulgerova (1985) podrobne klasifikuje bulharské MFJ (= predložkovo-menné konštrukcie) podľa ich prvého komponentu – predložky. Takéto triedenie predložkovo-menných MFJ má vzhľadom na funkciu predložiek v gramatickej stavbe bulharčiny svoje opodstatnenie. Predložky sú v súčasnom bulharskom jazyku určujúcim prostriedkom syntaktickej organizácie vety, prevzali funkciu zaniknutých pádových flexií, majú preto špecifickejšie postavenie, význam a funkciu ako predložky v slovenskom jazyku. Polyfunkčnosť predložiek a to, že v bulharskej frazeológii sa MFJ spomínajú iba v súvislosti so slovnými spojeniami typu predložka + meno, pohľad na MFJ v bulharčine do istej miery komplikuje. Okrem toho bulharská jazykovedná terminológia pozná termín prost predlog – jednoduchá predložka, ale aj proizvoden predlog (Konstantinova, 1982) – odvodená predložka. Za proizvoden predlog – odvodenú predložku, resp. sravnitelen predlog (Kjuvlieva-Mišajkova, 1986) – sa považuje predložka *kato – ako*, ktorá má v slovenskom jazyku funkciu spojky alebo príslovky. To umožnilo medzi MFJ zaradiť relatívne veľkú skupinu ustálených prirovnaní (okolo 150), tzv. minimálne komparatívne frazeologické jednotky (Djulgerova, 1985). Napriek terminologickým odlišnostiam medzi bulharčinou a slovenčinou nemožno poprieť prirovnávací charakter bulharských frazém začínajúcich sa na *kato*. Pri výklade ustáleného prirovnania a pri určovaní jeho hraníc a zloženia treba však vychádzať zo základnej všeobecnej trojčlennej schémy prirovnania: prirovnávaná časť (to, čo sa prirovnáva) – porovnávací základ – prirovnávajúca časť (to, k čomu sa prirovnáva). V spomínanom type bulharských MFJ chýba prirovnávaná časť (to, čo sa prirovnáva) ustáleného prirovnania a táto jeho časť (sloveso, prídavné meno) sa považuje iba za akýsi sprievodný, nie však konštantný prvok frazeologickej jednotky. Za MFJ pokladá G. Djulgerova napr. slovné spojenia:

kato drăvnik, stoja – ‚stáť ako drúk, peň'; kato fasul, prost – ‚hlúpy ako poleno'; kato kučeta, se jadem – ‚žerieme sa ako psi'; kato rak, se izčervjavam – ‚červenať sa ako rak'; kato zaklan, spja – ‚spať ako zabitý'; kato muchi, mrat – ‚hynú, mrú ako muchy'; kato reka, teče – ‚plynie ako voda'; kato vălk, gladen – ‚hladný ako vlk'; kato vălk, jam – ‚jesť ako vlk'; kato kapka, chubav – ‚pekný ako obrázok'; kato vejka, slab – ‚chudý ako trieska'; kato vampirin, čeren – ‚čierny ako čert' atď.

Tým, že prirovnávacia časť je izolovaná od prirovnávanej časti, ustálené prirovnanie stráca pôvodný význam. Slovné spojenia začínajúce sa na *kato* majú istý charakter obraznosti a ustálenosti, ale tieto vlastnosti vyplývajú z poznania pôvodného ustáleného prirovnania. Okrem toho takéto neúplné frazémy nemožno ani jednoznačne identifikovať. Spojenie slov *kato rak* môže byť časťou ustáleného prirovnania

kato rak červen – ‚červený ako rak', *kato rak se izčervjavam* – ‚červenať sa ako rak', ale aj *vărvi kato rak* – ‚ísť, vliecť sa ako rak', alebo slovné spojenie *kato vălk* je zároveň časťou prirovnania *kato vălk gladen* – ‚hladný ako vlk', *kato vălk jam* – ‚jesť ako vlk', *živeja kato vălk* – ‚žiť ako vlk'. Stotožňujeme sa s E. Smieškovou (1970, s. 195), že „redukciou ustálených prirovnaní len na prirovnávaciu časť (od *ako*) sa stráca taký význačný prvok, ako je svojrázne a dlhým vývojom ustálené spojenie istých predstáv, trvalé asociácie... Obe časti prirovnania sú na seba fixované, i keď nie v rovnakej miere". Na druhej strane keby spomínané bulharské frazémy začínajúce sa na *kato* mali spĺňať všetky atribúty ustáleného prirovnania vrátane trojčlennej schémy, nepatrili by už medzi MFJ.

Oproti tomu treba v slovenčine odlišne posudzovať skupinu ustálených spojení prirovnávacieho charakteru, ktorým práve prirovnávacia časť chýba. Začínajú sa bezprostredne prirovnávacou spojkou *ako*, napr.:

ako na dôvažok: Ako na dôvažok poslali mu z Meriny telegram: „Blahoželáme..." (Moric); ...*ako na dôvažok* odcrknú mazľavú slinu do tabaku a palcom zamiešajú... (Bešeňovský)

ako naschvál: I samo miesto je, *ako naschvál,* vybraté na veternej rovine bez stromov, bez tieňa... (Fábry); Všetko zostalo, iba rádio posmievačne, *ako naschvál,* revalo ďalej. (A. P. Mráz); A *ako naschvál,* stávalo sa mu to často a mal z toho mnohé nepríjemnosti. (Miináč)

ako na potvoru: A Eva chce ísť študovať *ako na potvoru* práve žurnalistiku. (Feldek); V tú chvíľu sa *ako na potvoru* pustil padať hustý dážď... (Mináčová); Ohliadli sa: za nimi práve – *ako na potvoru* – stáli Okánik a strojník Sever. (Tatarka)

ako na povel: *Ako na povel* všetci vstali. (Zguriška); Tá presnosť ubíja, ... lebo vojaci *ako na povel* sa odlepili od kostolných múrov. (Jašík); Stáli proti sebe zoči-voči, dýchali *ako na povel.* (Jonáš)

ako na rozkaz: Všetky deti pribehli k nej *ako na rozkaz.* (Gábrišová); *Ako na rozkaz* otvorili sa všetky okná. (Večerník)

ako na truc: Potom sa dal ujo fajku pripaľovať, ale zápalky sa mu *ako na truc* lámali jedna za druhou. (Moric); *Ako na truc* postavila na prázdny stolík vázu s kvetinami... (Plávka); Spával potom, *ako na truc,* dva mesiace s jednou rozvedenou. (Jaroš)

ako na zlosť: *Ako na zlosť*: nik z motoristov sa dnes nebol lyžovať... (Hrúz); *Ako na zlosť*, ešte aj tento prekliaty mesiac. (Kultúrny život)

Prirovnávacia funkcia spojení *ako na dôvažok, ako naschvál, ako na pokušenie, ako na potvoru, ako na povel, ako na rozkaz, ako na truc, ako na výsmech, ako na zavolanie, ako na zlosť*... je síce oslabená, ale celý výraz má znaky frazeologickej jednotky (ustálenosť, čiastočne obraznosť i prenesenosť významu). Preto sa nazdávame, že tento typ ustálených spojení možno pokladať za frazémy.

V starších frazeologických teóriách sa za FJ považovalo spojenie najmenej dvoch plnovýznamových slov. V súvislosti s MFJ sa hovorí o ustálenom spojení, ktoré sa skladá z jedného pôvodne plnovýznamového a jedného pôvodne neplnovýznamového slova. Kým v bulharskej jazykovede sa za MFJ pokladajú predložkové substantívne tvary, J. Mlacek (1972) uvádza aj spojenia predložka + podstatné meno (*bez debaty, za dievčaťa, do chlapa, po psote, za rosy*...), predložka + prídavné meno (*po dobrom, po zlom, po novom, po starom*...) a častica + podstatné meno (*ani krok, ani slova!, ani byľku, čo strach*...). Rozoberané frazeologické výrazy začínajúce sa spojkou *ako* sa skladajú (okrem *ako naschvál*) z troch kompo-

nentov – spojka + predložka + podstatné meno, pričom prvé dva komponenty (spojka *ako* a predložka *na*) sú konštantné. Ustálenosť je vlastnosťou celých výrazov, nielen substantívnych predložkových spojení, ktoré sú ich súčasťou. Niektoré z nich vystupujú bez prirovnávacej spojky ako samostatné MFJ – *na dôvažok, na potvoru, na truc* a pod. Iné – bez prirovnávacej spojky *ako* – nemajú frazeologický príznak, napr. *Prišiel n a r o z k a z.* Ale: *Prišiel a k o n a r o z k a z* – prišiel hneď, rýchlo, pohotovo. Prenesenosť významu je teda charakteristická pre celé frazeologické zvraty, ktoré uvedené spojkou *ako* nadobúdajú prirovnávací charakter. Ako také sa však nespájajú s ustáleným prirovnávaným objektom, lebo vo vete majú funkciu ucelených modálnych výrazov. Slovnodruhovým zastúpením – spojka + predložka + podstatné meno, teda dve neplnovýznamové a jedno plnovýznamové slovo – ich možno pokladať za MFJ.

Naproti tomu absenciou prirovnávacej časti ustáleného prirovnania v prípade bulharských spojení začínajúcich sa na *kato* (*kato drăvnik, kato kučeta, kato kapka, kato vrabče, kato vampirin, kato fasul, kato rak*...) sa stráca totožnosť aj významová priezračnosť FJ. Nazdávame sa, že to sú dostatočné dôvody, aby sa tieto spojenia slov napriek terminologickým odlišnostiam medzi bulharčinou a slovenčinou posudzovali komplexne ako ustálené prirovnania, teda s ich prirovnávanou i prirovnávacou časťou, a nie ako MFJ.

Literatúra

DJULGEROVA, G.: Minimalni frazeologični edinici v săvremennija bălgarski ezik. Bălgarski ezik, *2*, 1985, s. 152–159.

KJUVLIEVA-MIŠAJKOVA, V.: Frazeologizmite v bălgarskija ezik. Sofia, Narodna prosveta 1986. 92 s.

KONSTANTINOVA, V.: Predlozite v bălgarskata gramatična literatura. Sofia, Nauka i izkustvo 1982. s. 125–126.

LEWICKI, A. M.: O minimalnych jednostkach frazeologicznych. Slavica Slovaka, *13*, 1980, s. 69–74.

MIKO, F. a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 226 s.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 156 s.

MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 77 s.

MOKIJENKO, V. M.: Slavianskaja frazeologija. Moskva, Vyššaja škola 1980. 206 s.

NIČEVA, K.: Bălgarska frazeologija. Sofia, Nauka i izkustvo 1987. 242 s.

NIČEVA, K.: Frazeologični modeli, obusloveni ot strukturata i semantikata na frazeologičnata edinica. Bălgarski ezik, *5*, 1985, s. 448–456.

PALKOVIČ, K.: Frazeológia a jej vyučovanie. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *36*, 1989/1990, s. 236–239.

SMIEŠKOVÁ, E.: Ustálené prirovnania vo frazeológii (so zreteľom na lexikografické spracovanie). Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 189–201.

Ľudmila Valeková

SLOVOTVORNE MOTIVOVANÉ SLOVO V DETSKEJ TVORBE DANIELA HEVIERA

To, že texty autorskej rozprávky a básničiek pre deti sú textami sui generis, netreba zaiste osobitne pripomínať. Ich imaginatívnosť, láskavosť, hravosť fascinuje nielen deti, ale i odrastenejších čitateľov. V našom príspevku sa pokúšame naznačiť, ako ku komunikatívnej a emocionálno-estetickej sile básnickej a prozaickej tvorby D. Heviera pre deti prispievajú jednotlivé zložky slovotvorného systému.

1. Využitie slovotvornej motivácie sa považuje za jeden z významných textotvorných postupov (Furdík, 1987, s. 29). V analyzovaných prózach sme zaznamenali nápadnú spoluúčasť slovotvorných hniezd na výstavbe umeleckého textu. Autorovo pohrávanie sa s motivačnými vzťahmi, často experimentátorské a prekvapujúce, vyúsťuje do hromadenia slov z istého slovotvorného hniezda, resp. čiastkových slovotvorných paradigiem alebo radov. Frekventovanosť motivačne spätých lexém „viaže" text a „drží" tému. Nezriedka sa člen slovotvorného hniezda (zväčša motivant) objavuje už v názve rozprávky a neskôr v rôznych tvarových a slovotvorných obmenách v ďalšom texte, napr.:

Ako sa hádali zvony – *zvon, zvoniť, zvonenie, vyzváňať, zvonček, zvonivý;* Návšteva z planéty Píp – *píp, pípať, pípanie, pípančina;* O králikovi, ktorý nechcel spávať v kúzelníckom cylindri – *kúzlo, kúziiť, zakúziiť si, odkúziiť, kúzelník, kúzelnícky, kúzelný;* Oslík Ťapko – *ťap, ťapkať, ťapkanie, doťapkať, neťapkať, Ťapko.*

Doslovné, resp. tvarovo obmenené opakovnie slov, no najmä používanie slov s rovnakou koreňovou morfémou sa stáva zdrojom kohézie na väčšej, resp. celej ploche textu (Skoumalová, 1985, s. 76). Na ilustráciu: v rozprávke O sloníkovi, ktorý sa nechcel prikryť uchom (z knižky Nám sa ešte nechce spať) zaberajú členy jednej slovotvornej paradigmy až 11 % celkovej plochy textu (*slon, sloník, slonica, sloní, slonolekár).*

V básnických textoch upútava pozornosť slovotvorná hra v menších textových útvaroch:

Medzi slová zabrúste a jazyk si nabrúste. – Všetkých dopálilo, že to tak zle vypálilo. – Dostane chuť na pochúťky. – Keď sa čerti ženia, tak sa ženy čertia. – Vynaliezavé vynálezy vynálezcu Hara-burdu.

Prostriedkom kohézie v rámci jedného alebo niekoľkých susediacich výpovedných celkov je opakovanie toho istého formantu. U D. Heviera je veľmi časté opakovanie predpôn, ktoré okrem plnenia spájacej funkcie vyvoláva i eufonický dojem, napr.: *Uprostred vyučovania to v ňom zachrapčalo, zaškrípalo, zachrčalo a zapraskalo.* V rozprávke (Trinásť pochodujúcich čajníkov) eufonický účinok zosilnený zámerným opakovaním rovnakej morfologickej charakteristiky prefixovaných derivátov

umocňuje i tematickú líniu: *Jedného dňa zacítilo, ako v ňom čosi zaklopkalo. Potom zaťukalo a zabubnovalo a zabuchotalo!*

Ešte nápadnejšie ako opakovanie rovnakých prefixov pôsobí v texte opakovanie toho istého sufixu, prinášajúce navyše i rýmovú kvalitu, napr.:

Čo je to ... Horľavina? Trhavina? Žieravina? Traskavina? Výbušnina? – Prečo si biela? ... Si pekár? Cukrár? Zmrzlinár? Mliekár? Mlynár? Lekár? – Vystrájajú lotroviny, čertoviny, voloviny, šašoviny, frajeriny, koniny a somariny. Z tried sú len rozvaliny.

V básničke Čoho sa bojí vrabec (1982) sa autor „vyšantil" na 31 substantívnych motivátoch so sufixom *-ot;* zväčša ide o deverbatíva s východiskovým citoslovcom, niektoré sú utvorené priamo od onomatopojí: Vrabec Pišta sa nebojí ničoho na svete okrem: *rachotu, ziapotu, škrabotu, šramotu, bľakotu, čľapotu, praskotu, treskotu, cengotu* ...

Zoskupenie lexém s rovnakým slovotvorným základom podmieňuje vznik špecifickej formatovej synonymie (porov. Skoumalová, 1985, s. 75), ktorá je výrazná pri predponách (*...pero musí celý deň písať, vypisovať, zapisovať, podpisovať a predpisovať.* – *...každý si z neho uťahuje, zajac ho za nos poťahuje, jazvec mu metlu vyťahuje, myš ho do fígľov zaťahuje, pes sa od neho odťahuje, líška mu hrniec naťahuje ... len malé deti priťahuje.*) a pri deminutívnych príponách (*nápad – nápadík, nápadíček; biela – bielučká, bielulinká*). Nezriedkavo sa vedľa seba dostávajú deriváty s antonymnými sufixmi: *kamene – kamienky, kameniská; zuby – zúbky, zubále; chvost – chvostík, chvostisko.* Synonymné a antonymné slovotvorné prípony sa stávajú prostriedkami významovej deminutivizácie (*dyňa, dynka, dynička, dyniatko; množstvo škatúľ, škatuliek, škatuľôčok*) alebo augmentativizácie (*Pršali mráčiky, mrčná, mrákavy a mračniská, obláčiky, oblaky i oblačiská* ...).

Okrem vyššie naznačeného opakovania a súčasne variability na úrovni formy i významu závažnú textotvornú funkciu plní opakovanie obsahu, a to v dvoch podobách: a) obsah je vyjadrený štruktúrne odlišnými lexikálnymi jednotkymi, pričom jeden z členov dvojice je zväčša štylisticky príznakový práve slovotvornou utvorenosťou: *plechový hrniček – plecháčik, človiečik – minichlápätko, obrovská myš – maximyš, obrovské ústa – maxiústa;* b) obsah je vyjadrený materiálovo odlišnými, no štruktúrne zhodnými lexikálnymi jednotkami: *táraj – klebetník – trepač; výmysel – vynález – objav; kúzliť – čarovať.* Do vzťahu synonymie, ktorá je jednak prostriedkom textovej súdržnosti, jednak prostriedkom gradácie významu, vstupujú motivované i nemotivované slová, napr.: *Vysvetľuje Smieško žiakom učivo a každú chvíľu povie vtip, žart, frk, dáku smiešnosť* ... – *Čviro bol známy bitkár a nespratník, chuligán a výtržník.*

2. Originálnym spôsobom autor zapája do služieb textovej kohézie, no najmä estetickej ozvláštnenosti rozprávkových próz a básní paronymický princíp opakovania. Jeho fungovanie v textoch je viacrozmerné. (V príspevku vychádzame zo širokého chápania paronymie ako kontextového javu zvukovej podobnosti slov.)

2.1. Často sa vyskytujú formálne veľmi blízke paronymá s malými rozdielmi v hláskovom zložení, resp. v intonačnej realizácii (prízvuk), napr.:

Keď si Ťapko oslík a môj poslík...; hostia sa neradi postia; vojaci – pajáci; pluky – lúky; zaucho – nasucho; – Viete, ako vzniklo slovo pirát? Znamená to predsa „pi rád". – Toto je môj kamión, chodím vždy tam, kam i on! – ...na Citroëne sa mi nepáčilo jeho meno, pretože nemám rád citróny... – Oslavoval Vilo meniny, robil rôzne vylomeniny. – Školník ich už domov ženie. Žiaci vykrikujú, že nie.

Tieto paronymá majú predovšetkým eufonickú silu a sú zdrojom v básňach očakávaného, v prózach prekvapujúcejšieho rýmového efektu. Na paronymii sú založené i básnické figúry, ako aliterácie a zvukosledy:

Po parku sa prechádzala pani Perla Paradajková so svojím psom Pulim. – Pán Palimondrian Pierko predvádza pozoruhodné predstavenie. – Na najvyššom konári sedel havran. Mal také čierne perie, až sa lesklo do modra.

Zaznamenali sme i výrazovú homonymiu v podobe homonymickej hry:

Veď sme huby! – ohradili sa huby v košíku. A preto môžeme nielen hovoriť, ale aj hubovať! Tak dosť! – skríkol Aprílový Hugo. – Lebo vám dám náhubok. – A lúka velí: – Pozor! Páľ! – A slniečko páli. – ...niet na svete krajšej streľby, ako keď vystreľujú puky kvetov: „Puki – puki, puk!"

2.2. Paronymický princíp sa uplatňuje v početných slovných hrách založených na opakovaní zväčša torzovitej časti slova, napr.:

saxofón – hapčifón, panáčik Tikotáčik, vtáčik Poštáčik, hviezdolapka – mucholapka, milá žienka snežienka, konvalinky pomalinky naťahujú poľné linky, pištolník Pišta: Do školy prišiel fotograf. Volal sa Oto Gráf... Cvak urobil pri žiakoch – cvalíkoch. Šťuk zasa pri žiakoch, ktorí boli šťúpli. – Vtedy vrazila do triedy Písmenková polícia – skrátene nazývaná PÍPOL. Nikto ani nepípol, keď sa zjavila. – V KAŽDOM spiSOVAteľovi spí SOVA.

Rozprávka Komu máme vykať (Trinásť pochodujúcich čajníkov) je ukážkou zámerného podnecovania detskej fantázie a originálneho jazykového pretavenia témy založeného na paronymii:

Vy neviete komu máte vykať? To je predsa jednoduché. Vydre. Vyhni. Vykopávke. Vynálezcom. Vypínaču. Vysočine. Vysávaču. A komu môžete tykať? Tykadlám. Tympanom a tympanistovi. Tyči. Tyčinke. Len na tyrkysového tigra si dajte pozor. Ktovie, či sa mu páči, keď mu niekto tyká.

V hádanke Čo myslíte, vážení (1982) autor vtipne spája využitie motivačných vzťahov medzi slovami a ich náhodnej formálnej podobnosti:

Čo myslíte, vážení: máme si túto váhu vážiť za to, že presne váži, alebo ju máme hodiť do Váhu? Neváhajte a odvážne a vážne sa pustite do váženia a zistite, či je obrázok správne nakreslený!

2.3. Materiálová zhoda komponentu motivovaného slova a torza nemotivovaného slova (alebo štruktúrne odlišného motivovaného slova) vytvára fiktívnu slovotvornú štruktúru v nemotivovanej lexéme a zdanie opakovania istého slovotvorného prostriedku: *cisár a pisár, žihadlo – pichadlo, z trávy si ho zvedavo premeriavali*

prenikavé oči, (hlava) *trochu čapatá a trochu plešatá, prales je prazvláštne miesto: slnko tam praží...*

Na viacerých miestach v texte sa stretávame s expresívne pôsobiacou „rozprávkovou" remotiváciou synchrónne nemotivovaných slov:

Pero je *starosta,* pretože má najviac starostí. – ...jedna slušná lama, prenáramne vychovaná, *tigrovi* vyká: Vyger! – V zdrobneninkovom kráľovstve sa robili iba malé krôčiky, a nie kroky a nežili tam *krokodíly,* iba krôčkodíly.

V rozprávke Mená podľa kvetov (Rozprávky na celý rok) sa remotivácia rodných mien stáva výstavbovým princípom celého textu:

Astrid predáva astry, Georgína georgíny, Hyacinta hyacinty, Jazmína ponúka jazmín, Margaréta, pravdaže, margaréty, Narciska narcisy, Pelargia pelargónie, Ružena – ruže. Iba teta Kveta predáva kvety od výmyslu sveta. Veď má na to meno, či nie?

Naznačené fungovanie paronymie, ale i homonymie v texte predstavuje slovami K. Buzássyovej (1984, s. 341) centrálny typ významového a výrazového kontrapunktu, kontrapunktu od výrazu k významu, keď slová vstupujúce do kontrapunktického vzťahu sú viac alebo menej zvukovo zhodné, no významy sú voči sebe rozličným spôsobom sémanticky alebo štylistickou hodnotou posunuté.

3. Jazykové novátorstvo D. Heviera sa prejavuje i na úrovni slovotvorných postupov. V jeho knihách sa často objavujú juxtaponované zrazeniny typu: *čojaviemešteaká, čojaviemčímešte, znovanič, Támualedala!, Tostemalividieť!* Tento okazionálny, kontextovo viazaný slovotvorný postup autor uplatňuje i pri tvorbe vlastných mien. So súčasnou proprializáciou tak vznikajú vtipné mená osôb (*tetka Sedemdesiatsukieňmala, klaun Bumdočela, v Austrálii žijú Pohlavechodiaci*), zvieracie mená (*motýľ Múdrypán, osa Bumdonosa, čmeliak Zaspímhneď, slon menom Maliarslon*) a názvy výrobkov (*klobúk zn. Keďsipršínechsipršíš mnedouchanenaprší, pištoľ zn. Anihnúť*). Jazykovým povrazolezectvom je odsekávanie z takto vytvorených lexém: *Bol to hundravý dedko, ktorého všetci volali Rybasajeodhlavy, skrátene Rybasaj a ešte skrátenejšie Rybas.*

4. Štylistickú príznakovosť motivovaných slov často spôsobuje expresivita slovotvorných prostriedkov, a to buď jedného, alebo oboch (Furdík, 1987, s. 27). V textoch sa vyskytuje kombinácia a) neprízнakového základu a príznakového formantu (*film-ík, zlodej-íček, smieš-ik, ministr-ík, veľryb-ička, kráľovstv-íčko*), b) príznakového základu a neprízнakového formantu (*hugov-iny, brušk-atý, pípan-čina, trepa-č, mrka-dlo*), c) príznakového základu a príznakového formantu, resp. dvoch príznakových základov (*plecháč-ik, krpán-ik, tár-aj, šibi-strunka, šťuko-cvak*).

Vysoká frekvencia expresívnych deminutívnych prípon, príznačná pre texty, ktoré dieťa recipuje i samo produkuje, je zámerne znásobovaná v spätosti s témou. V rozrpávkach O statočnom vojačikovi (Rozprávky na celý rok) a Zdrobneninkové kráľovstvo (Kam chodia na zimu zmrzlinári) sa deminutíva pre svoj veľký výskyt stávajú z hľadiska prijímateľa takmer bezpríznakovými.

V príspevku sme načrtli fungovanie slovotvorne motivovaného slova v detskej tvorbe D. Heviera. V snahe zachytiť, ako sa na motivačné vzťahy navrstvujú ďalšie textové javy, na niektorých miestach prekračujeme rámec derivatológie. Naše pozorovania umožňujú konštatovanie, že v skúmaných textoch sa slovotvorná motivácia stáva významným prostriedkom na vyjadrenie umeleckého zámeru autora. Hevierova reprodukčná i produkčná slovotvorná virtuozita je neodškriepiteľným zdrojom silného percipientského zážitku.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontrapunkt významu a výrazu v esejistickom texte. Slovenská reč, *49*, 1984, s. 337–344.

FURDÍK, J.: Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova. Jazykovedný časopis, *38*, 1987, s. 25–31.

SKOUMALOVÁ, Z.: Slovotvorné prostředky a text. Jazykovědné aktuality, 1985, č. *2*, s. 73–81.

Excerpovaná literatúra

HEVIER, D.: Vtáci v tanci, 1978; Nevyplazuj jazyk na leva, 1982; Krajina zázračno, 1983; Kam chodia na zimu zmrzlinári, 1984; Trinásť pochodujúcich čajníkov, 1984; Aprílový Hugo, 1985; Kráľ naháňa králika, 1985; Básnička ti pomôže, 1989; Futbal s papučou, 1989; Rozprávky na celý rok, 1989; Nám sa ešte nechce spať, 1990; Rozprávková torta, 1990.

Vlado Uhlár

ANDREJ HLINKA A JEHO VZŤAH K NÁREČIU

Od čias Ľ. Štúra bol vzťah vzdelancov k slovenčine a rodnému nárečiu bezprostrednejší. Pretože takmer všetci pochádzali z ľudu dedín a mestečiek, ovládali rodné (miestne) nárečie a vždy mali k nemu až intímny vzťah. Spisovná slovenčina bola hlavne rečou písma, kníh, literatúry a novín. Osvojovali si ju až v školách a používali ju vo verejnom styku.

Štúrov názor, že najlepšia, najčistejšia a najpôvodnejšia je stredná slovenčina, nárečie z krajov pod Tatrami, má uznanie aj v súčasnosti. Ľ. Štúr na prvom mieste uvádzal liptovské nárečie, ale aj turčianske, oravské, zvolenské, novohradské, tekovské, hontianske, zväčša aj gemerské, k nim patrilo aj hornonitrianske (sám spomínal aj hornotrenčianske, keďže nemalo cekanie a dzekanie). M. M. Hodža na prvej sednici (zasadnutí) Tatrína 26.–28. augusta 1944 v duchu názorov Ľ. Štúra sa takto vyjadril o zásadách v chystanej slovenskej gramatike: „Slovenčiny, ako sa v horných Tatrách, zvlášte v Liptove hovorí, v gramatickom i lexikálnom zmysle ... sa pridŕžať, pretože ona je gramatikálne za najjednoduchšiu, najčistejšiu slovenčinu uznaná."

To bolo aj presvedčením národovca A. Hlinku (1864–1938), veď bol liptovským rodákom z Černovej (časť Ružomberka) a jeho národné cítenie a presvedče-

nie sa opieralo o rodné nárečie, ktoré mu bolo zo slovenčiny najvlastnejšie. Spisovnú slovenčinu ako vyššiu formu národného jazyka si osvojil až na nižšom gymnáziu v Ružomberku, potom v Levoči a na bohosloví v Spišskej Kapitule. Upevňoval si jej používanie v rétorických cvičeniach, aby bol ako kňaz dobrým kazateľom a rečníkom, ale takisto aj v písomných prejavoch v cirkevných časopisoch, homiletických prácach pre veriacich a v novinách pre široké ľudové vrstvy. Bol preto vynikajúcim kazateľom a úspešným rečníkom; ľudový spôsob reči jeho vyjadrovania v lexike i syntaxi mu zabezpečoval vždy veľké úspechy.

A. Hlinka svoj úprimný vzťah k národu a k materinskej reči, liptovskému nárečiu, významne preukázal hneď na začiatku svojej verejnej činnosti, keď sa r. 1893 stal farárom v Sliačoch v Liptove.

Český jazykovedec F. Pastrnek po uverejnení svojho diela o slovenčine (Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn) sa formou dotazníka usiloval získať od slovenských národovcov jazykový materiál pre nárečové dielo o slovenčine. Svoj návrh a žiadosť uverejnil v časopise Slovenské pohľady (1893, s. 242). A. Hlinka sa ochotne prihlásil medzi prvými a už 20. marca 1893 poslal Pastrnkovi vyplnenú správu s dokladmi a nárečovými textami z dvoch liptovských dedín – z rodnej Černovej a zo Sliačov, z miesta vtedajšieho účinkovania. V pripojenom liste vyjadril veľkú radosť, že český učenec, člen bratského národa, sa ujíma práce o slovenčine, „lebo nie sme viac odvržení Slováci, lež národ, ktorého si počína svet všímať". O ľudovej reči píše: „Veľký je poklad, ktorý kryje prostý ľud v sebe, len zbierať a čistiť ho treba."

Slovenský jazykovedec J. Stanislav vo svojej veľkej monografii Liptovské nárečia konštatoval, že Hlinkov opis nárečia Černovej bol úplne správny, a to platí aj o jeho opise nárečia Sliačov (s. 23). Je to doklad o to cennejší, že J. Stanislav tak nemohol napísať o správach viacerých respondentov, ktorí boli síce ochotní spolupracovať, ale si plietli hláskoslovné javy aj zo susedných dedín.

A. Hlinka si na štúdiách na Spiši a potom ako kaplán na Orave a Liptove (v Kľačanoch) dobre všímal i nárečové rozdiely. V správe o nárečí Sliačov presne uviedol tamojšie javy, lebo spoznal, čím sa sliačske nárečie odlišuje od nárečí okolitého stredného Liptova a napr. aj od nárečia Ružomberka. Nie bez zaujímavosti je aj jeho konkrétny údaj (na otázku v bode 15): „Od nepamäti sú naše Sliače, ktoré tvoria a vždy tvorili jednu politickú obec, vlastne oppidum Trium Szlécz, dávnejšie Scelech. Fara naša jestvuje od 1326 a predtým bola filiálkou Sv. Michala." Tieto základné historické údaje o Sliačoch, ktoré patrili do majetkov („državia") kláštora premonštrátov, potom jezuitov z Kláštora pod Znievom v Turci, čosi naznačujú aj o osobitostiach sliačskeho nárečia, ktoré je v dolnom Liptove v istom zmysle izolované.

Sliačske nárečie je mäkké, pozná hlásky *ť, ď, ň* a tak ich vyslovuje aj v slabikách *ťe, ďe, ňe, ťi, ďi, ňi* a A. Hlinka udáva aj príklady: *ťebe, ťi, ňie, ďieťa, ťiež, koňe, kosťí, hosťí*...

Na rozdiel od celého šíreho okolia sú Sliače povestné tým, že majú síce *l* namiesto *ľ (hlina, chleba, mlieko, luďia, hladať)*, ale namiesto tvrdého *l* majú vo vý-

slovnosti obojperné *u̯* (ako bilabiálne, obojperné *v*): *chu̯apec, masu̯o, bu̯ato, čuovek, pu̯achta, pou̯noc, bou̯ som* i *bou̯a som, mau̯a som...*). V monografii Liptovské nárečia J. Stanislav spomína túto osobitosť sliačskeho nárečia, hoci ukážku nárečového textu neuviedol. Zistil, že takáto výslovnosť sa už stráca, že v reči s cudzími ľuďmi sa valasi pri ovciach na holi s takouto výslovnosťou taja. Moja skúsenosť je, že sa takúto výslovnosť už len výnimočne podarí zachytiť u žien najstaršieho pokolenia. (Aj stará kostolníčka K. Sleziaková ju už nesústavne používala; umrela r. 1979 ako 85-ročná.)

S príponou *-ou* v inštr. sg. žen. mien (*z velkou radosťou, za tou našou horou, predo mnou*) je v zhode výslovnosť prípony *-ov* ako *ou̯* v gen. pl. muž. mien: *chlapou̯, mužou̯, domou̯.*

Dvojhlásky *uo (ô), ia, ie* sa vyskytujú v pravidelných pozíciách; dvojhláska *ie* je pravidelná i v príponách príd. mien (namiesto spisovného *-é-*): *dobrie ďeťi, dobrieho ďieťaťa, dobriemu,* obdobne *dobruo ďieťa* (teda nie *dobré dieťa)* a pod.

Najmä v porovnaní s rodnou Černovou A. Hlinka veľmi správne spoznal, že v sliačskom nárečí niet samohlásky *ä*, je iba *e (peta, meso, vezeň, peť).*

Pravidelná je spoluhláska *dz a dž: hrdza, medza, chuodza, sádzať, hádzať, findža* (= šálka).

V Pastrnkovom dotazníku bolo iba 16 otázok, z toho iba 10 sa týkalo niektorých charakteristických javov hláskoslovia i v tvaroch skloňovania a časovania. V otázkach 11 – 16 boli skôr demografické dopyty; (v 16. otázke bola požiadavka podrobnejšie opísať mužský a ženský kroj spisovným jazykom). Okrem toho bolo uvedených 20 viet, ktoré bolo treba prepísať v nárečí. Odpovede na ne tiež poskytujú nárečový materiál. Bolo treba pripojiť aj súvislú nárečovú ukážku dajakého výjavu. A. Hlinka uviedol malú črtu sliačskeho nárečia z rozhovoru dvoch žien idúcich z mesta, kde boli na trhu, ktorá poskytuje dobrý a chrakteristický výjav zo života ľudu i v bezprostrednejšom hovore. Ide o fonetický zápis, lenže veľmi poznačený spisovným pravopisom (použil *y* namiesto *i*, ale mäkkosť, ako aj iné hláskoslovné osobitosti vyznačuje, takže svojím spôsobom pomáha poznať nárečie).

V zápisoch z nárečia Černovej chcel A. Hlinka ako slovenský národovec vždy verný svojmu pôvodu z ľudu nepochybne podať i svedectvo o nárečí rodnej obce, ktoré bolo i svojou uspôsobenosťou zjavným prejavom duševného bohatstva tohto rázovitého a nadaného ľudu.

Historicky je Černová (pôv. Černova ves, pomenovaná podľa neznámeho usporiadateľa alebo i zakladateľa, azda s osobným menom Černo) doložená až ako osada mesta Ružomberka (s výsadami z r. 1318), teda neskôr. Jej slovenské osadníctvo však bolo z pôvodného domáceho liptovského obyvateľstva, do ktorého sa iba ako enkláva včlenili nemeckí kolonisti (zväčša azda zo Spiša). Obyvatelia Černovej nepretržite rozvíjali svoju starú slovenskú hmotnú i duchovnú kultúru. Jej prejavom bolo i nárečie, ktoré si do konca 19. stor. (A. Hlinka sa narodil r. 1864) zachovávalo výrazné znaky stredoslovenského nárečia s pôvodnými starobylými črtami i s dôsledným dvojhláskovým systémom v skloňovaní prídavných mien (*dobruo dievča, dobrieho, dobriemu; dobrie dievčatá; cudzie, cudzieho, cudziemu),*

s bohatstvom samohlásky *ä* v pôvodných i novších polohách, ako aj dlhého *ā* (z neho sa od 15. stor. vyvinula dvojhláska *ia*), nehovoriac o význačných javoch slovnej zásoby s charakteristickými dokladmi pradávneho pôvodu nitrianskej strednej slovenčiny (tzv. juhoslavizmy *rastiem – rásť, ražeň, lakeť*, ale aj *raveň, ravence, brdo: Málinô brdo* a i.).

Obyvatelia Černovej (r. 1890 ich bolo 1280) takmer do konca 19. stor. ostávali drobnými poľnohospodármi, pltníkmi a nádenníkmi – „chudoba sama", ako ich v dotazníku charakterizoval sám A. Hlinka. Veď v susednom Rybárpoli za Váhom začala až r. 1895 pracovať Mautnerova textilka na bavlnenú priadzu a plátno, ktorá potom zamestnávala černovskú chudobu. Až do tých čias si černovské nárečie zachovalo svoj dávny a charakteristický ráz, takže Hlinkove nárečové zápisy s jednotlivými príkladmi majú aj svoju historickú platnosť, hoci súčasne sú aj dokladom jeho povedomého a kultúrneho národovstva.

Na otázku dotazníka F. Pastrnka, ktoré obce majú také isté nárečie (tu Černová), A. Hlinka hrdo a sebavedome odpovedal: „Len Černová!" Neuvedomoval si totiž, že vlastne také isté nárečie majú za Váhom obyvatelia takmer náprotivnej Hrboltovej a obďaleč obyvatelia Komjatnej, ktoré si rovnako zachováva výslovnosť *ďe, ťe, ňe, ďi, ťi, ňi*, kým obďaleč poniže Černovej obyvatelia Hubovej (Gombáša) a za Váhom Švošova a Stankovian sa od Černovčanov odlišovali tvrdou výslovnosťou (vždy iba *d, t, n, l*). Vo vyhranenom jazykovom povedomí ľudu sa to pociťovalo ako výrazné delidlo, takže takúto odlišnosť si všetci veľmi uvedomovali, hoci odborne jazykovedne ide iba o významnú hláskoslovnú jednotlivosť, ale v podstate o obdobné dolnoliptovské nárečie. V porovnaní s touto rozdielnosťou do ich jazykového vedomia nevstupovala význačná spoločná vlastnosť nárečia týchto dedín, totiž hojnosť krátkej samohlásky *ä*, ale aj dlhého *ā*. Táto typická hláskoslovná črta dolnoliptovských nárečí (zhodná s dolnooravskými nárečiami) nemá obdoby v spisovnom slovenskom jazyku ani široko v nárečiach dolného a stredného Liptova.

A. Hlinka uviedol doklady na *ä* nielen v prípadoch známych v spisovnej slovenčine po spoluhláskach *b, p, m, v* za pôvodnú nosovku *ę (žriebä, päť, mäkí, ťemä, vädnú, väzeňie, najväčie, hovädziu)* ale aj iné, odlišné príklady: *na väži, (z) mädom, käď (= kaďa)*.

Uviedol výslovnosť *ä* aj v slovách: *medzä, sadzä; ďieťä, chúďä, Jäno, voňähdi; hľädáš, žärtovať, držäť, prechádzäli zme sä; trápā sä, liepä sä; ňejäč!; pojäť – pojäu (si ouce)*... V takýchto prípadoch zmena *a>ä* nastala v tomto dolnoliptovskom nárečí vždy po mäkkej spoluhláske, čo vo všeobecnosti nebolo známe ani jazykovedným odborníkom; ako dôsledok mäkkostnej vokálnej korelácie (párovej mäkkosti) túto zákonitosť stredoslovenských nárečí zistila až moderná slovenská jazykoveda (Ľ. Novák, E. Pauliny).

A. Hlinka uviedol z nárečia Černovej aj hojne príkladov na dlhé ā, za ktoré je v spisovnej slovenčine a vo väčšine stredoslovenských (i liptovských) nárečí dvojhláska *ia*. V dolnoliptovských nárečiach, teda aj v Černovej, sa zachoval starší jazykový stav a zmena *ā>ia* sa v nich takmer až do jeho čias neuskutočnila. A. Hlinka uvie-

dol tieto príklady: *robã, držã, ťešã, seďã, vrávã, vážu, ťãhnu; ľuďã, učiťelã, šťesťã, žãk, vãc, (v) peňãzoch, plãga; jã, ľãľã, kãľžekãľ.*

V súčasnosti, je už takmer koniec 20. stor., si takúto výslovnosť pripomínajú iba pamätníci z najstaršieho pokolenia. Väčšina obyvateľov Černovej o takejto výslovnosti nemá vedomie, ba je ochotná tvrdiť, že to nie je pravda, že v Černovej sa tak nikdy nehovorilo. Starý L. Hatala (1901 – 1978) mi však spomínal, ako na divadelných skúškach museli dlho trvať na spisovnej výslovnosti (*Ej, ale si zaťãhnuv!*). Už iba výnimočne počuť výslovnosť *mäso,* lebo škola a styk s mestom i vo fabrike vykonali svoje.

Podobný záver je aj v otázke výslovnosti spoluhlásky *ľ*, na ktorú nebola otázka v dotazníku. Z viacerých príkladov uvedených A. Hlinkom sa však presvedčivo ukazuje, že výslovnosť mäkkého *ľ* bola za jeho života (najmä mladosti) ešte zväčša živá. Dokladá ju najmä v istých charakteristických slovách, napr. *hľädať, ňehľädaj, hľädáš; ľuďã hľäďã* (= hľadia), vo výraze *ňebľboc* (netáraj), v príslovke *kãľžekãľ*, v citoslovci *ľãľã*, v zvolaní *ľuďã boži!*

Ale v texte A. Hlinka píše: *v ňeďelu, ale, len, po kostole, klekotiť* (= rozprávať, tárať), *dolina, zavreli, ustali, liepa sä.* Z takýchto príkladov vidno, že najprv sa začala zanedbávať výslovnosť *ľ* najmä v slabikách *le, li.* V súčasnosti už v černovskom nárečí mäkká spoluhláska *ľ* nie je.

V černovskom nárečí slovesá vzoru *padnúť* tvoria min. čas nie z koreňa *pad-* príponou *-oų* (<*-ol*), *-la, -lo,* ale z neurčitkového kmeňa; muž. rod má v tomto nárečí tvar *padnú,* lebo nastáva stiahnutie *-uų* (<*-ul*) na *ú*: (*Jäno*) *spadnú, nohu si vitchnú, teraz som stretnú ďieťä...*

Z príkladov vidno, že v černovskom nárečí (ako vôbec v stredoslovenských nárečiach) bolo živé pravidlo rytmického krátenia bez výnimiek: *robã, hľäďã,* ale *trápä sä, vážu...*

Spoluhláska *v* sa na slabičnom predele pred spoluhláskou vyslovovala bilabiálne (ako *u*).

A. Hlinka v uvedených príkladoch osobitne upozornil na charakteristické spojenia: *šäg ã ťebe dám, dám ã ťebe, veď ã ňedbám.* V uvedených spojeniach sa vysúva *j* v osobnom zámene *ja (jã)* po slovách končiacich sa spoluhláskou. Obdobne vysunutím začiatočného *h-* vzniklo z *hľa – hľa ľãľã* a v príslovke v zdôraznení opakovaním (*kadiaľže kadiaľ?) kãľžekãľ?* (vo význame „kamže?“).

Hlinkove odpovede na Pastrnkov dotazník o jazyku dvoch dolnoliptovských dedín Černovej a troch Sliačov, nárečovo veľmi výrazných a značne odlišných, aj po storočnom odstupe poskytujú cenné jazykové informácie. Súčasne s pripojenými nárečovými textami (ako aj národopisným opisom kroja v nich) sú vzácnym dokladom roduvernej inteligencie, ktorá v tých ťažkých časoch národného útlaku podľa svojich možností i popri veľkých povinnostiach svojho zamestnania našla aj spôsob vyjadriť sa k národným otázkam o význačných nárečových javoch obcí svojho pôvodu alebo miesta pôsobnosti, účinkovania.

Hlinkove odpovede a texty z rodnej Černovej a Sliačov pri Ružomberku sú hodné pozornosti a hodnotenia aj súčasného jazykovedca a vlastivedného pracovní-

ka. (Hlinkove odpovede na dotazník zo Sliačov a Černovej – r. 1893 – sú uložené v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine vo fonde Pastrnkov slovenský dialektologický materiál C 997, zv. IV.)

Na záver uvádzame nárečové ukážky z Černovej a Sliačov a „preklady" 20 viet do príslušných nárečí, ktoré boli súčasťou odpovedí A. Hlinku na Pastrnkov nárečový dotazník.

Na posiedke (nárečová črta)

Dvajá suseďi vonáhdy v jednu ňeďelu popoludňí vyšli na záhumňá (do sadu za humno) a fšeličuo potárali, koňečňe rozprávali sä o Jänovi Kuďerášovje, torý (ktorý) just (práve) vtedy z hrušky spadnú.

A. Vari ho šeci čérťi vešäli gňeská (dnes) po tých stromoch, ale tak mu treba, tej potvore, čuo sä ljepä po tom obocí (ovocí).

B. Jä som živieu bohu oci prisám ešťe neviďev takej plägy (Kerl) ako táto odmena (ohava) všäďe misí byť takíto ňičomník.

A. Vrävä, že si aji nohu vytchnú! Chúďä aby len dáko neokrívelo!

B. Hm! Fšakovak (všeliako) sä stáva. Ba just, to bi sä mu zišlo. Nech ho naučí akomak toho pangarta, veď – Boch ho skárau (potrestal) – keby mu jä bou ocom, jä by ho ešťe aji vykíkou (vypral), aby sä ten naučiu móresom, takuo kädečuo v ňeďeľu po stromoch sä vešäť.

A. Ale by si ho na muoj praudu naučiu po kostole hvízdať. Ale my len klekoťíme a voly hladujú, jä už iďem sečku dávať. Poťe aj vy!

B. No pome! Ale potom príďťe do nás na večjerky.

Černová A. Hlinka 20. 3. 1893

Malá črta nárečia sliačanského

Kmotrička a je to prauda, že toho Ondreja Furmanovie odobraui?

Ja veru ňevjem – náš Juro bou uš ťieš pri tej vojenčiňe, ale mi veru ňič ňepovedau. A gďe že sťe boui kmuotrička?

Bova som v meste [Ružomberok] na trhu, mava som jedno prasiatko, a ten groš je veru žďy treba, človek aňi ňestačí na tje dáuky. Ale kmuotrička tak som sa s ňím zmordovava, lebo je bvato do kolena. A potom som mava kúpiť v apaťjeke tjeto prášky, ten náš starý vováko ochoreu. Ale len pozriťe, kolko mi hích hyba davi za toljar.

To je veru dosť mávo – hoďamak. Ja som mava kúšťik masva a aj tie kurčatá ma trápivi – ale tam boua taka haravara, že som sa ledvo dopchava.

A vám hích dobre zapvatili?

Horkýže dobre! Za kurčatá mi davi po pou ďevjatu a masvo som veru dava po jedenadvacať groší. A vám čuo davi za to puorča?

Veru mi dav jeden poliak osemnásť rímskych!

Ale striebra a či šajn?

Ach veru len tých našich – hoďa buďe na tú apaťjeku. Ale len čuo buďe s touto zimou – ja som tje naše ďeti samje doma nehava – hvavu prevráťja tomu starjemu.

Ano je pravda – no, aňi zme ňeveďevi, a lať že lať už zme v Ňižňejsi (Nižnom Sliači) ako sa to miňje. No kmuotrička choťťe si s Pánom Bohom.

A vy s jeho Synom.

Sliače (pri Ružomberku) A. Hlinka 20. 3. 1983

1. Či radi jeťe hovädzinu? 2. Takjeho peknjeho žrjebäťä som dávno ňeviďeu. 3. Chováme koňe, kravy, prasäta a prasce. 4. Všetci galgaňi sä odmykajú od roboty. 5. Povec mi môj synček, čo na tej lúke hľädáš? 6. Či nepuojdeš domou hore dolinou (?)? 7. Dlho som za ňou chodiu a preca mä nechcela. 8. Na väži visia najvätšje hodiny z celej ďeďiny. 9. S tými ďjevčätý nebuďem väc žärtovať. 10. Raky chytajú do rúk a ryby do sjeťou (!) a na uďice. 11. O polnoci pribehou (?) zloďej a prvej ako sä valasi zo-

buďili pojäu si šetkých štiricäť ovjec i z baranom. 12. Takích žäkou raďi viďä učiteľä. 13. Matkine slová sa slačie ako macochine. 14. V zahradke stojí chlapček a má v ruke chljep z mädom a maslom natretý. 15. Dobrích a ňeviních luďí Boh ňeopustí. 16. Toť len teraz som stretnú ďjeťä, ktoruo bolo celkom ako miš a bez oďevu. 17. Ňehľädaj šťesťä v peňäzoch. 18. Zavreli ho do chlátku na päť rokou. 19. Na chtorú otásku mi odpovedäš. 20. Prechádzäli zme sä tak že zme ustali ako psi.

(Černová)

Ňeraďi jedávaťe hovedzie meso? 2. Takjeho krásneho žrjebaťa som dávno ňeviďeł (spr. ňeviďeu!). 3. Chováme koňe, kravy, ouce a sviňe (prasce). 4. Všetci leňivci boja sa práce. 5. Povedz mi, synu muoj, čuo na tej lúke hľadäš (spr. hladäš!)? 6. Ňepuojďeš domou dolinou? 7. Dlho som za ňou chodił (spr. choďiu!), preca za mňa ňešla. 8. Na kostolnej veži visia največie hoďiny z celej ďeďiny. 9. S tými ďjevčatí ňebuďem vjac žartovať. 10. Raky sa chytajú v potokách rukami a ryby v rjekach a rybňikach sjeťami a uďicami. 11. O pou noci pribehnú zloďej a kým sa valasi prebuďili odohnau všetkých štyricať ovjec i z baranom. 12. Tichí žjaci sa všetkým učiťeľom (spr. učiťelom!) páčja. 13. Matkyne slová sa milšie ako macochyne. 14. V zahradke stojí chvapec a má v ruke chljep, medom a masvom potretý. 15. Dobrých a ňeviných luďí Boch ňeopustí. 16. Práve teras som stretnú ďjeťa, od dažďa celkom zmoknutuo, bez oďevy, opusťenuo. 17. Ňehľadaj (spr. ňehladaj!) šťesťja f peňjazoch. 18. Zaureli ho do háreštu na peť rokou. 19. Na torú otázku mi otpovedäš? 20. Prechádzali zme sa, až zme v tej chuodzi, ako sa patrí ustali.

Sliače (pri Ružomberku)

Jolana Nižníková

ŠTÚROVSKÁ SLOVENČINA V LEVOČSKÝCH RUKOPISNÝCH ZÁBAVNÍKOCH

Po pozbavení Ľ. Štúra profesúry na bratislavskom lýceu na protest proti tomuto aktu odišla časť jeho prívržencov na štúdiá do Levoče. Štúrovská mládež, ktorej ideovým vodcom sa v Levoči stal J. Francisci-Rimavský, si tu založila študentský samovzdelávací spolok Jednota mládeže slovenskej, ktorý v rokoch 1846 – 1848 vydával rukou písané zábavníky Živuot (1846), Holubica (1846 – 1847) a Považja (1847 – 1848).

Levočské rukopisné zábavníky boli tematicky i žánrovo veľmi pestré. Tematické zameranie zábavníkov – od „špecifickej interpretácie filozofie národného a všeslovanského cez precizovanie ideálu romantického hrdinu na folklórnom podnoží až k motívu sváru ducha a predmetnosti, od otázok transformácie ľudovej piesne cez alegorické modelovanie skutočnosti až po mystické útoky na slovanských neprajníkov a výzvy k jednote a k práci na národa poli dedičnej“ (Žemberová, 1989, s. 7) – našlo svoj odraz aj v žánrovej diferenciácii príspevkov. Popri sebe sa tu ocitli pôvodné ľudové texty (rozprávky, povesti, báje, ľudové piesne, hádanky a pod.), lite-

rárne príspevky (veršované i prozaické), angažovaná publicistika, reflexie a teoretické a osvetové odborné príspevky.

Táto žánrová i tematická pestrosť našla svoj odraz aj v jazyku levočských zábavníkov, ktorý azda najúplnejšie odráža práve jeho syntaktická stavba.

Syntax štúrovskej slovenčiny bola podrobená viacerým analýzam (porov. Blanár, 1956; Horecký, 1956; Darovec, 1957; Findra, 1971; Kočiš, 1971; Pauliny, 1983 a i.). Zhodne sa konštatovalo, že z hľadiska výstavby štúrovská veta nie je jednotná, pretože sa jednak opiera o tradičný spôsob vyjadrovania, jednak si utvára nový. V prvom vývinovom období sa ako typické znaky štúrovskej slovenčiny uvádzajú široko rozvetvené vetné schémy s koncovým postavením určitého slovesa, s anteponovanými nezhodnými a postponovanými zhodnými atribútmi a prechodníkovými a príčasťovými konštrukciami. Tieto výskumy sa opierali o oficiálne vydania – knižné i časopisecké, ktoré zrejme prechádzali istou jazykovou i pravopisnou korektúrou. Rukopisným zbierkam sa však pozornosť nevenovala. Preto sme sa pokúsili o analýzu syntaxe levočských rukopisných zábavníkov, aby sme zistili, do akej miery sa stavba ich viet zhoduje so všeobecne prijatou charakteristikou štúrovskej slovenčiny v období tesne po jej kodifikácii, resp. sa od nej líši. Brali sme pritom do úvahy rozkolísanosť normy na jednej strane i osobné zvláštnosti či medzery v ovládaní tejto normy na druhej strane. Treba si však uvedomiť, že pokiaľ ide o samotnú syntaktickú normu, práve tejto stránke štúrovskej slovenčiny sa pri jej kodifikácii (zrejme podľa vzoru gréckych a latinských gramatických príručiek) venovala pomerne malá pozornosť. Celá syntaktická problematika je v Štúrovej Nauke spracovaná na 24 stranách. Prvú systematickú skladbu štúrovskej slovenčiny vydal až M. Hattala v roku 1857 (Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského) a 1865 (Mluvnica jazyka slovenského).

Pri skúmaní vetnej stavby levočských rukopisných zábavníkov sme vychádzali z tézy J. Findru (1971, s. 123), že z hľadiska štýlov bola štúrovská slovenčina vo svojom začiatočnom štádiu takmer neutrálna, hoci napr. rečnícky a publicistický štýl mali už v prvých rokoch jej existencie niektoré pevné, vyhranené črty. Porovnávali sme syntaktickú stránku ľudových rozprávok, umeleckej literatúry prozaickej i veršovanej a odborných článkov. Hoci sa ukázalo, že aj v rámci týchto útvarov existujú isté rozdiely ovplyvnené samotným autorom, predsa sa tu uplatňujú viaceré spoločné znaky, ktoré charakterizujú syntax rozprávok, poézie, prózy a odborných článkov.

Pre všetky rukopisné texty je charakteristická jedna pravopisná osobitosť, ktorá sa bezprostredne dotýka syntaxe: kým v súvetiach sa zásadne vedľajšie vety graficky nevyčleňujú, v priraďovacích súvetiach sa aj pred zlučovacou spojkou *a* vždy píše čiarka. Zdá sa teda, že v tomto období sa vedľajšie vety intenzívnejšie pociťovali ako súčasť hlavnej vety aj z hľadiska interpunkcie. Je to v istom zmysle logické, pretože vedľajšia veta vyjadruje iba niektorý vetný člen hlavnej vety, teda je obsahovo i gramaticky nesamostatná a táto nesamostatnosť sa v zábavníkoch prejavila aj v pravopisnej podobe. Podobne sa graficky nevyčleňujú oslovenia a vsuvky, ktoré sa zapájajú do vety tesne ako jej tradičné či lexikalizované komponenty.

Podrobný prehľad syntaxe analyzovaných zábavníkov podáva priložená tabuľka.

			Poézia	Ľudová rozprávka	Próza	Odborné články
Priemerná dĺžka vety			15	20	24	27
Koncové VF v %			23	27	29,4	32
Pomer zhodných atribútov anteponovaných – postponovaných			70:74	108:107	239:63	171:118
Anteponovaný nezhodný atribút			13	ø	2	ø
Polopredikatívne konštrukcie v %			0,06	0,16	0,7	0,33
Jednoduché vety %			13	9	14	16
Jednoduché súvetie	priraďovacie %		30	14	17	10
	podraďovacie %		11	11	8	8
Zložené súvetie	priraďovacie %		16	13	13	9
	podraďovacie %		7	12	21	29
	zmiešané	s prevahou parataxe %	17	30	13	16
		s prevahou hypotaxe %	6	11	15	18

Nielen syntax, ale aj jazyk levočských zábavníkov vôbec charakterizujú tri základné znaky. Prvým je príklon k ľudovému, hovorovému spôsobu vyjadrovania. Hoci úzus levočských zábavníkov bol značne heterogénny a odrážal aj teoretickú neujasnenosť a nejednotnosť v chápaní syntaktických vzťahov, bol viditeľne opretý o domáci jazykový základ jeho prispievateľov. Tento ľudový pôvod sa najzreteľnejšie prejavuje v textoch rozprávok a poézie – najmä ponáškovej, ale zasahuje aj prozaické, náučné a publicistické texty, pravda, v nerovnakej miere – dokonca aj vnútri týchto druhov a ich žánrov.

Celkový charakter zábavníkov azda najvýstižnejšie charakterizujú paradoxy typické pre súveký romantizmus. Paradoxnosť zábavníkov pritom nemá jednotný či jediný prameň. Okrem vlastného idiolektu autorov a prispievateľov i teoretickej neujasnenosti v skladbe i pravopise nového spisovného jazyka ju spôsobuje najmä tematická i žánrová diferencovanosť, ktorá sa prejavila aj v paradoxoch vetnej stavby.

Na jednej strane sa v stavbe vety ešte miestami prejavili klasicistické tradície s meravými slovosledmými šablónami a široko rozvetvenou stavbou, napr:

Prvá mišljenka buďjaceho sa mláďenca k životu viššjemu má biť: „poznaňja sebä samjeho", – bo to je prví stupeň jeho duchovnosťi, keď vstúpjac do tajnej skríše ducha svojho, skúma, mislí, prehljada ukrití prameň, z ktorjeho ustavične čistá voda ako krištál vivjera, ktorú ale špatní hlen pri ňej sa nachoďjaci, zkalí, zahnusí a zaňečistí (Považja, s. 3).

Na druhej strane veta levočských zábavníkov predstavuje začiatok zápasu o slovosledne a vetosledne plastickú, dynamickú a variabilnú slovenskú vetu, napr.: *Je to*

bájka pre ďjetki, veku jejich tak primeraná, že to triročnjemu vipravovať môžeš; a ono ťi bude haniť vlka, lutuvať kozički i matičku s nimi.

Najtypickejším znakom skúmaných textov je absolútna prevaha súvetí nad jednoduchými vetami, s čím úzko súvisí aj priemerná dĺžka vety. Hoci priemerná dĺžka viet (v poézii 15 slov, v rozprávkach 20, v próze 24 a v odborných článkoch 27 slov) zdanlivo hovorí v prospech široko rozvetvených vetných štruktúr, má iný charakter v poézii a rozprávkach a iný v próze a odborných článkoch.

V poézii je prevaha súvetí a priemerná dĺžka vety ovplyvnená tým, že syntaktická forma sa podriaďuje veršovému systému a hranice viet či súvetí sú dané iba rytmickou organizáciou básne: jedno súvetie tvoria alebo dva verše, alebo častejšie celá sloha. Pravda, aj v poézii sú veľké rozdiely medzi jednoduchými ponáškami na ľudové piesne s maximálne jednoduchou vetnou stavbou a krátkymi vetami (napr. *Holubička sivá bistrú vodu pije, / Pjesňička sa mladá do slňječka vije*) a reflexívnou až filozofickou poéziou, napr. M. Dohnányho, so zložitými súvetnými konštrukciami (*Preto ja často nad Váhom blúďevam / Ťešjac sa v búrnich vuod jeho vílevoch, / Oj ale preto aj slzi roňjevam / Keď žjale čujem rod muoj, v tvojich spevoch*).

V rozprávkach sa do zložených priraďovacích súvetí spájajú viaceré jednoduché vety tak, ako ich zachytil zapisovateľ pri počúvaní rozprávača. Súvetné celky tu teda možno hodnotiť ako istý indikátor ústnej podoby vtedajšej slovenčiny. Hlavné vety v nich sú zväčša voľne spojené, akoby zapisovateľ nepostrehol v plynulom toku rozprávania hranice jednotlivých viet, napr. *On ju poslúchnuv, sadnuv si k ňej, a ona mu vikladala. – Pre koňe už mali hotovuo, večera pre trích už bola na stole, aj posťele boli hotovje* a pod.

Je zaujímavé, že na pozadí týchto zložených súvetných celkov sa v texte rozprávok objavujú veľmi krátke, často eliptické vety či jednoduché súvetia, spôsobujúce ruptúru v pomalom plynutí rozprávania. Ich funkciou je upozorniť na závažnosť nasledujúcich udalostí a zvyšovať napätie, tajomnosť či strašidelnosť v rozhodujúcej fáze deja (napr. *Tak sa aj stalo; Ale kďe ňič, tu ňič; Už bou kostol plní* a pod.).

V próze a v odborných článkoch súvisí dĺžka viet s prevahou zložených súvetí s množstvom vedľajších viet, ktoré v próze – najmä reflexívnej – odrážajú subjektívne úvahy a myšlienkové pochody ich autorov, no miestami sa ešte nevyhli – v duchu vtedajšej tradície – monumentálnosti a ornamentalizmu, preto zložitej vetnej štruktúre nie vždy zodpovedá zložitá myšlienka, napr.

Hľa na východe – tam na východe odkiaľ ružová zletáva zora a na skalinách čjernich spjace sokoli a orli pobúdza, aby sa krúťili po nad hori a doli, tam na východe, odkiaľ zablišňe slňječko, a žjaru svoju skúpe v čistích potuočkách Taťjer – tam na východe, de Baraňce, Visoká a slavní spočíva Kriváň, aj tam keď som pozreu, ako mluná jiskra trhlo volačo duchom mojím, a srdce klopalo mi na hlas.

V odborných článkoch je dĺžka viet podmienená prevahou hypotaktického princípu výstavby textu, pričom zložené súvetie zväčša vyjadruje aj zložitú myšlienku, keď sa javy analyzujú a hodnotia z rôznych stránok, napr.

Vúbec porúčame vidavateľstvu Živuota abi sa už predci raz pribralo k vidávaňju toho časopisu tak, abi určitá forma, a hovorňica slovenská zadržaná bola, abi sa trocha vjac na krásu i porjadnosť dbalo; bo inakšje, abárs buďe rjadni, ňebuďe porjadni Časopis tento.

Prevaha parataxe zreteľne vyčleňuje na jednej strane vetu poézie a rozprávok, v ktorých prevláda rozprávací slohový postup a v poézii prevažne voľné radenie myšlienok a pocitov vedľa seba, kým prevaha hypotaxe v odborných článkoch signalizuje zreteľný príklon k výkladovému slohovému postupu. Rovnováha parataktického a hypotaktického princípu, typická pre prózu, je odrazom prelínania sa dejových a úvahových pasáží, ale aj svedectvom odklonu od tradičných klasicistických šablón k ľudovému spôsobu rozprávania.

Túto tendenciu naznačuje aj frekvencia konštrukcií, ktoré sa na základe hodnotenia oficiálnych knižných publikácií z tohoto obdobia pokladali za typické pre štúrovskú slovenčinu v jej prvom vývinovom období. Koncové postavenie prísudkového slovesa má najvyššiu frekvenciu v náučných a úvahových textoch (32 %), najnižšiu v poézii (iba 15 % viet). Aj v takýchto vetách je však koncové postavenie určitého slovesa sčasti diktované nie mechanickým napodobňovaním humanistickej vetnej stavby, ale snahou o zdôraznenie jadra výpovede, alebo je – najmä v poézii, ale aj v rozprávkach či umeleckej próze – prostriedkom rytmizácie textu, podobne ako vo veršovaných útvaroch ľudovej slovesnosti, napr.

Lež koľko mišljenok a zrodzeňátok duše, skrze nedbalosť a leňivosť ľudskú skape a zahiňe; kolko aňjelov vistupujúcich z duše človeka, zas do ňeba odleťí. (Považja, s. 10) – Ňenachovala ona dobrjeho Jaňíka, aňi ho ňepoiskala ale ho chiťila a zarezala; občistila, obmila a v kotlíku na obed otcovi uvarila. (Považja, s. 127)

Postpozícia zhodného atribútu, kodifikovaná v Štúrovej Náuke, zaznamenáva v levočských zábavníkoch tiež oveľa nižšiu frekvenciu ako v oficiálne vydávaných publikáciách. Od takmer vyváženého pomeru anteponovaných a postponovaných atribútov v poézii (70:74) a v náučných textoch (171:118) sa zhodný prívlastok takmer dôsledne presúva pred substantívum v ľudových rozprávkach (108:17), ale aj v umeleckej próze (239:63). V celej štvrtine textov je však postpozícia atribútu funkčná – ide v nej o citové alebo významové zdôraznenie (*brat muoj; djouka moja; národ slovenskí* a pod.), o ustálené spojenia alebo konštrukcie so sekundárnou predikáciou, ktoré sú postponované aj súčasnou kodifikáciou, napr. *na ňom večera zhotovená pre dve osobi* a pod.

Prechodníkové a príčasťové konštrukcie sú v zábavníkoch skôr zriedkavosťou než systémovým a typickým javom. Najvyššiu frekvenciu (0,7 %) majú v umeleckej próze a v náučných textoch (0,33 %), kým v ostatných útvaroch je ich frekvencia takmer nulová.

Modálna stránka viet – a to jednoduchých viet i viet v rámci súvetí – je veľmi pestrá. Najmä osobitné modálne stvárnenie vedľajších viet v súvetiach ukazuje teoretickú neujasnenosť modálnej stránky vety v začiatkoch štúrovskej slovenčiny. Vysoká frekvencia opytovacích a zvolacích viet i rečníckych otázok – a to aj v náuč-

ných textoch – subjektivizuje a expresivizuje text, no iba ojedinele slúži ako ozdobný prvok. Častejšie sa využívajú ako kontaktový a výzvový prostriedok, príp. ako prostriedok na zdôraznenie závažnej myšlienky, napr.

Mi sme šak už pohladali toto dobruo slovo pre seba? šak sa nám už zjavilo v svetle svojom? veď sa azdaj len súcim na to cíťime? – Hore sa šuhajstvo Taťjer! otvorenje sú ti sveti... slobodnje sú ti tvoje hori, – použi ich ku svojej sloboďe!

Podobný charakter majú v textoch citoslovcia, častice, oslovenia a vsuvky, ktoré na jednej strane oživujú umelecké či folklórne texty, ale na druhej strane – najmä v náučných textoch – pôsobia z dnešného pohľadu pateticky a neprirodzene, no z hľadiska zámeru zábavníkov ich možno pokladať za prirodzený dôsledok doby, ale i mladosti a romantického nadšenia prispievateľov levočských zábavníkov, napr.

Braťja moji! či bi sa našla jedna duša medzi Vamí, vichovaná v kolíske pri pjesňach od matki slovenskej, ktorá viďjac jej žalosní stav – bolavú hlavu – bledú tvár... – Národnosť – národnosť? nuž čo že je to tá národnosť? – Hej veru Telesňík o ňej ňevje – ale beda tebe! Beda! mladá duša slovenská, ak v krvi, ak v kosťi, ak v duchu tvojom ňezavjeva najkrajšia táto medzi cnosťami cnosť!

Analýza ukazuje, že sa syntax levočských zábavníkov do značnej miery líši od syntaxe oficiálnych súvekých textov, ktoré v mnohých smeroch prevyšuje. Zreteľne sa v nich prejavuje aj štýlová diferenciácia spisovnej slovenčiny. Rozprávky pomerne verne odrážajú vtedajšiu ústnu podobu jazyka. V poézii i v próze sa vytvára nový umelecký kánon, odlišný od dovtedajšieho nielen prozodicky, ale aj jazykovo. Odborné články sú svedectvom zrodu odborného štýlu, ale aj jeho vnútornej diferenciácie.

Levočské rukopisné zábavníky sa tak stali dôkazmi – škoda že na dlhý čas zabudnutými – o prvých krokoch štúrovskej spisovnej slovenčiny v jej úsilí o modernú, štýlovo diferencovanú vetu. Odklon od klasicistických vetných štruktúr nebol v prípade levočských zábavníkov iba náhodným javom, ale bol programovou tendenciou, na základe ktorej sa hodnotila jazyková i umelecká kvalita jednotlivých autorských príspevkov. Svedčí o tom aj citát z recenzie P. Dobšinského: „Hovorím, že ňemuožeme všetko dobre rozumjeť, bo mnohích periodov zmisel ňemožno je uchopiť z čjastki pre dlhosť, a zakrúťenosť ích, z čjastki i preto, že sú graphicki a ňegramaticki napísanje a použitje“ (Živuot).

Azda v tomto úsilí boli podnetom pre ich tvorcov slová J. M. Hurbana, ktoré síce povedal v súvislosti s poéziou, ale možno ich aplikovať aj na tendencie v utváraní moderného slovenského jazyka: „Ale prjaťelom biť ňemuožem tích galopujúcich nadutích forjem klassickích. Národ každí má svoju oďev, ňje len na ťele, ale aj na svojich mišljenkach. Prečo bi Slovák mau v rimskích papučach chodiť po lúkach a horách svojej poezie, keď má svoje letnje lahkje závoje a hlasi? Pravda je síce, že je naša reč aj ku klassickím, rímsko-réckim mjeram spuosobná; ale či z toho nasle-

duje, abi len do nich obljekala vítvori duchou národních?" (Orol Tatránski, *1*, 1846, č. 20, s. 155).

Literatúra

BLANÁR, V.: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 146–168.

DAROVEC, M.: K forme Štúrových rečníckych prejavov. In: Zborník štúdií a statí VŠP. Zväzok I., zošit 1–4. Bratislava 1957, s. 159–185.

FINDRA, J.: K začiatkom odborného štýlu v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 122–135.

FINDRA, J.: Hattalova Mluvnica jazyka slovenského a súveký odborný štýl. In: Martin Hattala 1821–1903. Red. J. Ružička. Trstená, vydal Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej ako účelovú publikáciu pri príležitosti konania osláv 1971, s. 76–87.

Holubica. Faksimile 1. vydania z roku 1846–1947. Martin, Matica slovenská 1977. 312 s.

HORECKÝ, J.: Obrazné prvky v publicistickom štýle Ľ. Štúra. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 238–242.

KOČIŠ, F.: Koncepcia zloženého súvetia u M. Hattalu. In: Martin Hattala 1821–1903. Red. J. Ružička. Trstená, vydal Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej ako účelovú publikáciu pri príležitosti konania osláv 1971, s. 65–66.

ORAVEC, J.: Základy Hattalovej syntaxe. In: Martin Hattala 1821–1903. Red. J. Ružička. Trstená, vydal Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej ako účelovú publikáciu pri príležitosti konania osláv 1971, s. 55–60.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

Považja (levočský rukopisný zábavník s prílohou Považia 1847–1848). Martin, Matica slovenská 1979. 214 s.

ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. Prešporok, nákladom Tatrína 1846. 214 + XII s.

ŽEMBEROVÁ, V.: Úvod. In: Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1989, s. 5–7.

Živuot. Zábavník od a pre Levočských Slovákou (1946). Martin, Matica slovenská 1974. 425 s.

Ľubor Králik

HYDRONYMIA VERSUS ZOONYMIA (O PÔVODE NIEKTORÝCH ZOONÝM)

1. Zoonomastika ako súčasť onomastiky skúmajúca mená zvierat je jednou z najmladších onomastických disciplín (Riadčenko, 1988, s. 88) a napriek rastúcemu záujmu o zoonymickú problematiku nemožno túto oblasť ešte stále pokladať za dostatočne preskúmanú (porov. Nepokupnyj a kol., 1986, s. 190; Kovačev, 1987, s. 184). V slovenskej jazykovede sa problematikou zoonymie zaoberal v 60. rokoch K. Palkovič (1968, 1969): autor uverejnil viac ako 520 mien kráv, volov, koní a psov[1], t. j. najdôležitejších domácich zvierat, ktoré sa získali dotazníkovou metó-

[1] Bulharský onomastik N. P. Kovačev (1987, s. 184) používa na označenie mien psov termín *kynony-*

dou v takmer 100 obciach v rôznych oblastiach Slovenska. Dostatočne reprezentatívny rozsah získaného materiálu umožnil autorovi podať všeobecnú charakteristiku zoonymickej lexiky; okrem iného upozorňuje na to, že v zoonymii sa môžu zachovávať rozličné archaizmy (uvádza napr. meno koňa *Riauka*, ktoré možno etymologizovať iba prostredníctvom slovinského výrazu *rjav* „hnedý"). Podľa K. Palkoviča (1969, s. 170) možno zoonymá pokladať za dôležitý jazykový, ale aj kultúrnohistorický a etnografický materiál. Kultúrnohistorické a etnografické súvislosti zoonymie má na mysli aj bulharský onomastik N. P. Kovačev (1987, s. 184), ktorý píše: „S mnohými domácimi zvieratmi sú späté rôzne povery a obrady... Toto všetko sa zvláštnym spôsobom odráža v zoonymii." Preto možno súhlasiť s názorom, že pri výskume zoonymie sa nemožno obmedziť iba na čisto lingvistickú analýzu zoonymického materiálu, ale je taktiež nevyhnutné využívať „všetky dostupné pramene extralingvistických informácií" (Nepokupnyj a kol., 1986, s. 28).

Podľa zistení K. Palkoviča zoonymá často vznikajú prenesením iných názvov (na označenie tohto procesu budeme používať termín transonymizácia). K analogickému záveru dospieva pri analýze ruskej zoonymie aj N. G. Riadčenko (1988, s. 91), ktorý zároveň upozorňuje, že v ruskej zoonymii existuje veľa mien odvodených od toponymickej lexiky, pričom ako „najaktívnejšie" fundujúce mená vystupujú mená riek: uvádza zoonymá *Amazonka, Amur, Dvina, Kubaň, Oka, Tissa, Tobol, Ural, Visla, Vltava*, ktoré vznikli z príslušných hydroným (tamže). Konštatovanie, že zoonymá vznikajú aj transonymizáciou pôvodných hydroným, však zostáva iba jednoduchým registrovaním skutočnosti, nevysvetľujú sa ním príčiny takejto transonymizácie – tie treba zrejme hľadať v mimojazykovej skutočnosti, vo vyššie spomínaných kultúrnohistorických súvislostiach zoonymie. Vysvetlenie tohto javu poskytuje V. Machek (1968, s. 134, heslo *Dunaj*): „Dunaj je v slc. (t. j. v slovenčine – pozn. Ľ. K.) i časté jméno psa; podobně u Němců Donau, Moldau, Neckar, Rin, ba i Wasser (voda): takoví psi nemohou býti očarováni od zlodějů, jsou chránčni i před vzteklinou, jde tu o magickou ochrannou moc vody." (O ochrane psa pred besnotou porov. Barna, 1979.)

Na tomto mieste pokladáme za potrebné uviesť názor maďarskej lingvistky É. Tóthovej (1981), ktorý vyslovila vo svojej štúdii o menách psov v dvoch maďarských obciach. Autorka zistila výskyt mien *Sajó* (s. 19, 28) a *Tisza* (s. 20), ktoré majú svoje pendanty v hydronymii; pri celkovej charakteristike získaného materiálu k tomu poznamenáva: „Je omylom domnievať sa, že nosenie mena rieky má ochrániť psa pred besnotou... Moji informátori na otázky s tým súvisiace odpovedali, že to nebolo (nem ez volt) motiváciou pomenovania. Tieto mená teda už patria do skupiny mien s nezistenou motiváciou" (Tóth, 1981, s. 6). Podľa nášho názoru si takéto stanovisko žiada určitú korekciu: ak sú uvedené zoonymá z hľadiska súčasného „zoonymického vedomia" už menami s nezistenou motiváciou, znamená to, že svoju motiváciu už stratili (v dôsledku zániku uvedenej ľudovej viery; porov. Barna, 1979, s. 200; Budziszewska, 1989, s. 236) a stali sa tradičnými menami, t. j. súčasťou určitej zoonymickej tradície. Tradícia

má, o menách koní hovorí ako o *hipponymách*, mená kráv a volov zaraďuje do spoločnej skupiny a nazýva ich *geladonymá*.

má však aj diachrónnu dimenziu, svojimi koreňmi môže siahať až do obdobia, keď viera v ochrannú moc vody bola ešte živá. Preto sa domnievame, že z diachrónneho hľadiska je skepsa voči usúvzťažňovaniu zooným a hydroným neopodstatnená a vysvetlenie uvedené V. Machkom možno prijať.

Na základe uvedeného Machkovho výkladu možno urobiť niektoré ďalšie závery: ak je viera v magickú ochrannú moc vody súčasťou archaických mytologických predstáv (Barna, 1979, s. 201), môžeme predpokladať, že rovnako archaický je aj uvedený spôsob tvorby zooným. V. Machek nás upozorňuje len na jedno slovenské zoonymum tohto typu – *Dunaj* (zdá sa však, že z neho vznikli rôznymi formálnymi obmenami aj mená *Duňči, Dunčík, Dunčo, Duňi, Duno, Duňo*, zistené v rôznych lokalitách celého Slovenska [Palkovič, 1969, s. 176], pri ktorých je už pôvodná súvislosť s hydronymom *Dunaj* zastretá), je však možné, že tento spôsob tvorenia zooným bol v minulosti oveľa produktívnejší. Z vyššie uvedeného ruského (pravda, po vylúčení zrejmých „exotizmov" *Amazonka, Visla, Vltava*) i z nemeckého zoonymického materiálu vidieť, že v spomínaných jazykoch existuje určitá skupina, resp. vrstva zooným súvzťažných s hydronymami; preto možno predpokladať existenciu početnejšej skupiny takýchto mien aj v slovenskej zoonymii. V našom príspevku sa chceme pokúsiť o identifikáciu takejto vrstvy.

Z ďalších úvah vylučujeme meno psa *Volga* (Palkovič, 1969, s. 177); ide zrejme o novšie meno, vzniknuté ako prejav tendencie po exotickosti, ktorú možno pozorovať pri menách koní a psov. Ak vychádzame z archaického charakteru vyššie uvedenej transonymizácie, môžeme zároveň predpokladať, že východiskom pre takýto spôsob tvorby zooným v jednotlivých národných onomastických tradíciách sú zrejme názvy vodných tokov, nachádzajúcich sa v príslušnej etnojazykovej oblasti (v našom prípade ide teda o názvy slovenských riek).

Ako zdroj slovenských hydroným, ktoré mohli byť potenciálnym základom pre vznik zooným, sme využili monografiu B. Varsika (1989), ktorú možno i napriek závažným metodologickým nedostatkom v oblasti etymologizácie hydroným (porov. Ondruš, 1991 b) hodnotiť z hľadiska zhromaždeného materiálu ako určitý pokus o syntézu (porov. Majtán, 1992, s. 41). Doklady na možné zoonymické pendanty hydroným získaných z Varsikovej monografie sme hľadali v štúdii K. Palkoviča (1969). Predpokladali sme tiež, že jednotlivé zoonymá mohli byť zaregistrované v rámci nárečových výskumov, preto sme využili aj existujúce nárečové slovníky a kartotéku Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN) v JÚĽŠ SAV. Okrem toho sme využili niektoré zbierky slovenských ľudových piesní (Kollár, 1953; Slovenské ľudové piesne, 1950–1964 [ďalej SĽP]) – zamerali sme sa najmä na pastierske piesne, ktoré vzhľadom na svoju tematiku často obsahujú zoonymá, a preto ich možno pokladať za špecifické „zoonymické texty" (termín podľa Nepokupného a kol., 1986, s. 190, kde sa však o ľudových piesňach v tejto súvislosti neuvažuje).

2. V Národných spievankách J. Kollára (I, s. 614–615) nachádzame v piesni *Hopsa, Zuzka...* (IX, 67) meno psa *Tisa*, ktoré nie je uvedené v Palkovičovej štúdii. Meno *Tisa* je známe ako meno suky na strednom Slovensku (podľa dokladov z kartotéky SSN), hláskovo responzibilné meno *Cisa* sa používa aj v južnom Poľsku (Budziszewska, 1989, s. 236). Je možné, že toto meno z hľadiska svojho pôvodu

súvisí s príslušným názvom východoslovenskej rieky (porov. vyššie uvedené ruské zoonymum *Tissa* a maďarské *Tisza*), rovnako by však bolo možné uviesť iný výklad: môže ísť o súvislosť s názvom stromu *Taxus baccata*, ktorý je v spisovnej slovenčine známy ako maskulínum *tis*, ale v slovenských nárečiach sa vyskytuje aj ako feminínum *tisa*, resp. *t'isa* (Kálal, 1923, s. 714). Podľa dokladov z kartotéky SSN je napr. v turčianskej obci Blažovce známe apelatívum *t'isa* „tis" i homonymné meno suky. V prospech možnej súvislosti zoonyma *Tisa* s názvom stromu možno uviesť mená psov *Jawor, Jaskier* „iskerník", ba aj priamo *Cis* „tis", známe zo starej poľštiny (Setkowicz, 1984, s. 356). Zdá sa teda, že pri úvahách o pôvode mena psa *Tisa* možno ako rovnocenné prijať obidva výklady.

Analogickú situáciu môžeme pozorovať pri mene psa *Topľa*, ktoré bolo zaznamenané v šarišskej obci Remeniny (doklad z kartotéky SSN): môže ísť o meno derivované od názvu východoslovenskej rieky, ako aj o meno súvisiace s názvom stromu *Populus* „topoľ", ktorý sa vo východoslovenskej nárečovej oblasti vyskytuje aj ako feminínum v podobe *topľa* (porov. Kálal, 1923, s. 718).

Z hľadiska svojho pôvodu je zaujímavé aj meno psa *Bodrík* a ďalšie formálne blízke mená (porov. nižšie). Na pozadí jazykového vedomia používateľa súčasnej spisovnej slovenčiny sa meno *Bodrík* môže asociovať s adjektívom *bodrý* „veselý, bystrý, čulý, živý" (Slovník slovenského jazyka I, s. 111). Takýto výklad (t. j. *Bodrík* „bodrý pes") je v súlade s predstavou psa ako priateľa človeka a strážcu, jazykové fakty však svedčia o tom, že sa tu stretávame s tzv. výlučnou etymologickou reinterpretáciou ako ľudovou etymológiou v najužšom zmysle slova (porov. Cienkowski, 1972, s. 50–51). Slovo *bodrý* etymologicky súvisí so slovami *budiť* a *bdieť*, v rekonštruovanej podobe **bъdrъ* sa pokladá za súčasť praslovanskej slovnej zásoby (Trubačov, 1976, s. 112–113), ale reflexy praslov. **bъdrъ* sa vyskytujú iba v južných a východných slovanských jazykoch, zo západoslovanských jazykov nie sú známe. Adjektívum *bodrý* nie je známe ani zo starej slovenčiny, ani zo slovenských nárečí, do slovenčiny bolo prevzaté v štúrovskom období z ruštiny ako knižné slovo (Machek, 1957, s. 36). Meno psa *Bodrík* zaznamenal už P. Dobšinský v rozprávke *Starý Bodrík a vlk* (Dobšinský, III, s. 351–360) – je preto veľmi nepravdepodobné, že by sa za taký krátky čas z knižného prevzatia *bodrý* bol vytvoril derivát *Bodrík* a že by stihol preniknúť do ľudových rozprávok, pri ktorých treba predpokladať určitý jazykový konzervativizmus. Adjektívum *bodrý* a meno psa *Bodrík* spolu nesúvisia.

Zo slovenských nárečí je známe meno vola *Bodor* (Kálal, 1923, s. 32; Orlovský, 1982, s. 33). Ide o prevzatie z maďarčiny, kde slovo *bodor* znamená „kučera" a zoonymum *Bodor* sa používa ako meno kravy (porov. napr. Knausz, 1981, s. 28; z významového hľadiska porov. slovenské priezvisko *Kučera*). Substantívum *bodor* „kučera" sa stalo východiskom pre vznik vzťahového adjektíva *bodri*, ktoré sa začalo využívať aj ako meno psa: menom *Bodri* sa pôvodne označoval pes s kučeravou srsťou (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I, s. 319). Toto meno psa bolo prevzaté aj do slovenčiny, v rámci interného slovenského jazykového vývoja boli

z neho sufixáciou odvodené mená *Bodrík*, *Bodrino*, analogickým vyrovnaním s maskulínami zakončenými na *-o* vzniklo meno *Bodro* (všetky štyri mená uvádza Palkovič, 1969, s. 175). Maďarského pôvodu je aj meno psa *Bodroš* (Kálal, 1923, s. 32), z maď. *bodros* „kučeravý".

Nejasný však zostáva pôvod mena *Bodrok*, ktoré uvádza už Kollár (I, s. 614–615) vo vyššie spomínanej piesni *Hopsa, Zuzka*...:

> Pre zlodejov a pre vlkov
> nechávam ti k ovciam päť psov:
> Tisu, Belku, Zahraja,
> Bodroka a Lapaja.

Toto meno uvádza aj Kálal (1923, s. 32). Nepodarilo sa nám nájsť doklady potvrdzujúce existenciu maďarského zoonyma *Bodrok* (apelatívna forma *bodrok* je plurálom od slova *bodor*), nezistili sme ani slovenské zoonymá tvorené sufixom *-ok*, preto môžeme vysloviť predpoklad, že meno *Bodrok* mohlo vzniknúť transonymizáciou mena *Bodrog* ako názvu východoslovenskej rieky.

Podľa dokladov z kartotéky SSN je v Gemeri známe meno psa *Hron*. V starej slovenčine existovala apelatívna lexéma *hron* s významom „nahrnuté kamenie na ohybe rieky" (Historický slovník slovenského jazyka I, s. 450), z významového hľadiska sa však sotva mohla stať základom pre vznik uvedeného zoonyma. Preto pokladáme aj zoonymum *Hron* za odvodené od príslušného hydronyma. Pravdepodobnosť súvislosti zoonyma s príslušným hydronymom je oveľa vyššia v prípadoch, keď v slovenčine neexistuje apelatívna lexéma, ktorá by bola formálne zhodná s menom danej rieky. Tak napr. v kartotéke SSN nachádzame aj doklad na meno psa *Ondava* (Remeniny, Šariš), ktoré vzniklo z názvu východoslovenskej rieky. K. Palkovič (1969, s. 174) uvádza ďalej meno koňa *Gidro*, zaznamenané v Novohrade; v kartotéke SSN sme našli doklady na mená koní *Gidra* (Nadošany, Hont) a *Gidrän* (Šivetice, okr. Rožňava). Základom týchto mien je pravdepodobne hydronymum *Gidra*, ktoré je známe z Podunajskej nížiny (ide o prítok Dudváhu, porov. Varsik, 1989, s. 28 n.).

Ako veľmi zaujímavý prípad tohto typu môžeme uviesť zoonymum *Sáva*, známe z Gemera ako meno psa (Orlovský, 1981, s. 294); k nemu možno priradiť aj deminutívnu formu *Sávka*, ktorá bola zaznamenaná na Orave ako meno koňa (Palkovič, 1969, s. 173): zo slovenčiny nie je známa apelatívna lexéma **sáva*, ktorú by sme mohli pokladať za východisko pre vznik uvedených mien. Lexéma *sava* je známa zo západných chorvátskych nárečí Istrijského polostrova, kde má významy 1. prudký, búrlivý vodný tok; 2. väčší vodný tok. Forma *sava* pravdepodobne vznikla zo staršieho **suxava*, resp. **sъxava* (súvisí s praslov. **suxъ*, **sъxnǫti*), a to až vokalickou redukciou v rámci samostatného slovinského fonetického vývoja (Alerić, 1982–1983), preto v tomto prípade nemôžeme uvažovať o možnej slovensko-južnoslovanskej izoglose z oblasti apelatívnej lexiky. Pri absencii príslušného apelatíva musíme teda

hľadať súvislosti zoonyma *Sáva* v oblasti propriálnej lexiky. Spájanie tohto zoonyma s mužským osobným menom *Sáva* (gréckej proveniencie; Skok, III, s. 208), známym z južnoslovanskej oblasti, ale neznámym zo slovenskej antroponymie, je málo pravdepodobné. Meno psa *Sáva* sme však našli aj v texte ľudovej piesne, zapísanej roku 1949 v gemerskej Kokave nad Rimavicou:

Viskošže mi na tot stuol, darujem ťi tích päť psov:
Gabajä, Dunajä i tú Tisu, Sávu, Zahrajä.
(SĽP II, s. 261, č.471).

Je zaujímavé, že meno psa *Sáva* sa tu vyskytuje paralelne s menami *Dunaj* a *Tisa*, ku ktorým možno uviesť príslušné hydronymické pendanty. Preto môžeme predpokladať, že aj meno psa *Sáva* vzniklo z pôvodného hydronyma. Zo slovenskej hydronymie nie je hydronymum *Sáva* známe; *Sáva* je však názov prítoku Dunaja tečúceho na južnom okraji Stredodunajskej nížiny.

Nie je vylúčené, že citovaná pieseň môže odrážať onomastickú tradíciu, ktorá vznikla na základe priameho poznania Dunaja, Tisy a Sávy ako veľkých vodných tokov; názvy týchto riek sa potom stali východiskom pre vznik príslušných zooným. Ak je tento predpoklad správny, znamená to, že zoonymá *Sáva*, *Sávka* bezprostredne súvisia s menom balkánskej rieky; z hľadiska svojho pôvodu nás teda vedú ďaleko na juh od súčasného slovenského etnojazykového územia. (V prospech takéhoto predpokladu môžu svedčiť aj niektoré ďalšie motívy slovenských ľudových piesní, ktoré uvedieme v samostatnej štúdii.) Zdá sa teda, že zoonymá môžu priniesť zaujímavé informácie aj z problematiky etnogenézy.

3. V úvodnej časti príspevku sme vyslovili predpoklad, že vzhľadom na extralingvistické súvislosti takéhoto spôsobu tvorby zooným môže ísť o relatívne archaickú vrstvu slovenskej zoonymie. V celkovom kontexte úvah o pôvode a chronologickom zaradení týchto mien pokladáme za potrebné uviesť názor poľskej lingvistky W. Budziszewskej (1989, s. 236), ktorá v súvislosti s južnopoľskými menami psov *Dunaj, Cisa, Morawa* píše: „Tieto mená k nám prišli z Maďarska cez Slovensko a Čechy. Tam sú zasa taktiež maďarského pôvodu, pretože sú to aj mená maďarských riek". Z autorkinho konštatovania, že ide o zoonymá odrážajúce „mená maďarských riek", vyplýva, že tieto zoonymá vznikli v maďarskom jazykovom prostredí a z maďarčiny boli prevzaté do slovenčiny (v slovenčine sú „maďarského pôvodu"). Tento názor je v rozpore so známymi lingvistickými skutočnosťami: keby uvedené zoonymá naozaj vznikli v maďarskom jazykovom prostredí, potom by museli odrážať názvy príslušných riek v ich maďarskej podobe. Maďarské mená príslušných riek majú podobu *Duna, Morva, Tisza* (porov. Varsik, 1989, s. 15, 18, 86); takúto formu by museli mať aj z nich odvodené maďarské zoonymá. Keby maďarské zoonymá *Duna, Morva* prenikli do slovenčiny (a odtiaľ do češtiny a poľštiny), nemohli by byť prevzaté v podobe *Dunaj, Morava*, ale museli by si zachovať svoju pôvodnú podobu *Duna, Morva*. Inak povedané, formálna stránka zoonym *Dunaj, Morava* (poľ. *Morawa*) svedčí proti predpokladu W. Budziszewskej, že ide o zoonymá maďarskej proveniencie.

Z tohto predpokladu zároveň vyplýva jednoznačná indícia pre určenie relatívnej chronológie vzniku uvedených zooným: zoonymá maďarského pôvodu, ktoré odrážajú názvy riek nachádzajúcich sa v stredodunajskej oblasti, mohli vzniknúť iba po príchode Maďarov do tejto oblasti. Z toho vyplýva, že W. Budziszewska implicitne určuje pre vznik uvedených zooným 9.–10. stor. ako terminus post quem. Tento predpoklad však nemožno podložiť nijakými konkrétnymi argumentmi, skôr naopak: z dejín poľnohospodárstva možno uviesť, že v 8.–10. stor. sa u nás chovali psi, pričom dokonca „psi byli rozhodně na sídlištích v daleko větším počtu než dosvědčují jejich kosterné pozůstatky" (Beranová, 1980, s. 229). Ak z tohto obdobia už „nemáme žádné doklady, že by se psi jedli" (tamže), znamená to, že sa tu chovali „na stráženie príbytkov i stád domáci psi", čo je v ranom Uhorsku známe z 10.–12. stor. (Kučera, 1974, s. 139). Z toho vyplýva, že Slovania žijúci v stredodunajskej oblasti najneskôr v 8.–10. stor. chovali strážnych psov; je veľmi pravdepodobné, že podľa „prastarej viery" (Barna, 1979, s. 201) v ochrannú moc vody dávali takýmto psom mená riek tečúcich cez túto oblasť ešte pred príchodom Maďarov.

Lingvistické i extralingvistické fakty teda vyvracajú názor W. Budziszewskej, že ide o zoonymá maďarského pôvodu, a zároveň potvrdzujú domáci slovenský, resp. slovanský pôvod týchto mien. V tejto súvislosti treba opäť poukázať na meno psa *Sáva*. Ak toto meno skutočne súvisí s názvom balkánskej rieky, je možné, že na Slovensko sa dostalo maďarským prostredníctvom: zoonymum *Sáva* je zachované v Gemeri, t. j. na slovensko-maďarskom pomedzí, kde existujú zvlášť priaznivé podmienky pre jazykové kontakty (porov. Doruľa, 1977, s. 65 n.). Proti tomu možno uviesť, že deminutívna forma uvedeného zoonyma (meno koňa *Sávka*) sa zachovala na Orave, t. j. ďaleko od oblasti intenzívnych maďarsko-slovenských etnojazykových kontaktov; pravda, nemožno vylúčiť ani možnosť, že uvedené zoonymum preniklo na Oravu počas migrácií obyvateľstva z južnejších oblastí Slovenska. Ak však budeme predpokladať, že oravské meno *Sávka* je pôvodné domáce zoonymum, môžeme uviesť iné vysvetlenie: zachovanie mena *Sáva* v Gemeri možno vidieť aj v kontexte archaického jazykového rázu tohto regiónu (Š. Ondruš [1991 a, s. 249] dokonca nazýva gemerskú oblasť „múzeom slovenského jazyka"), preto možno predpokladať, že zoonymum *Sáva* mohlo byť v minulosti v slovenskej zoonymii oveľa frekventovanejšie. Z lingvistickej geografie je známe, že jazykové inovácie (a teda zrejme aj určité inovačné pohyby v inventári zooným) sa najdôslednejšie uskutočňujú v centrálnych oblastiach jazykového územia, zatiaľ čo v okrajových, periférnych oblastiach sa konzervujú rôzne archaizmy; je preto možné, že aj v prípade oravského zoonyma *Sávka* ide o takýto archaizmus zachovaný na periférii.

Predpokladaný archaický charakter slovenského zoonyma *Sáva* nám umožňuje vysvetliť zdanlivo paradoxnú situáciu, keď by sme na základe súčasnej etnicko-geografickej reality očakávali toto meno nie v slovenskej, ale skôr v slovinskej, chorvátskej či srbskej zoonymii (doklady na možnú existenciu mena *Sáva* v južnoslovanskej zoonymii sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť). Je možné, že reziduálne zachovanie mien *Sáva, Sávka* v slovenskej zoonymii je určitým echom zoonymickej tradície, ktorá existovala v stredodunajskej oblasti ako v zóne kontaktu medzi starými Slovákmi

a južnými Slovanmi. Tento kontakt bol prerušený príchodom Maďarov; pre vznik zoonyma *Sáva* môže teda príchod Maďarov znamenať terminus ante quem. To isté možno povedať aj o zoonymách *Dunaj* a *Tisa* ako o menách odrážajúcich názvy veľkých, významných riek v stredodunajskej oblasti: ako sme ukázali vyššie, tieto zoonymá neboli prevzaté z maďarčiny do slovenčiny, ako vyplýva z úvah W. Budziszewskej (ich maďarské pendanty mohli vzniknúť samostatne, ale je tiež pravdepodobné, že pri ich vzniku mohla spolupôsobiť domáca slovanská onomastická tradícia). Ešte pred príchodom Maďarov mohli existovať aj ďalšie zo zooným, ktoré sme uviedli v príspevku: ako ukázal vo svojej monografii B. Varsik (1989), v mnohých oblastiach toku príslušných riek nebola kontinuita domáceho obyvateľstva od 10.–12. stor. prerušená.

4. Záver. V príspevku sme uviedli slovenské zoonymá, ktoré vznikli transonymizáciou pôvodných hydroným. Takéto zoonymá sa zväčša zachovali ako mená psov (*Dunaj* a mená od neho odvodené, *Hron, Ondava, Sáva, Tisa, Topľa,* možno aj *Bodrok*), v oveľa menšej miere ako mená koní (*Gidra, Sávka*). Z extralingvistických súvislostí takéhoto spôsobu tvorby zooným vyplýva, že ide o archaickú vrstvu slovenskej zoonymie (o tom svedčí aj celoslovenské rozšírenie mena *Dunaj* a mien od neho odvodených; predpokladané geografické súvislosti mena *Sáva* umožňujú stanoviť ako terminus ante quem pre vznik tejto vrstvy 9.–10. stor., t. j. obdobie príchodu Maďarov). Uvedený materiál možno zároveň chápať aj ako príspevok k slovenskej ľudovej mytológii.

Literatúra

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1984. 4 zv.

ALERIĆ, D.: Hidronimni apelativ *sava*, hidronimi *Savinja* i *Dravinja* i problem starosti slovenske vokalne redukcije. Filologija (Zagreb), *12*, 1982–1983, s. 271–296.

BARNA, G.: Hirtenhund und Magie. In: Etnografski i folkloristični izsledovanija. V čest na Christo Vakarelski po slučaj 80-godišninata ot roždenieto mu. Sofija, Bălgarska akademija na naukite 1979, s. 197–201.

BERANOVÁ, M.: Zemědělství starých Slovanů. Praha, Academia 1980. 395 s.

BUDZISZEWSKA, W.: Nazwy rzek w funkcji psich imion. Onomastica, *33*, 1989, s. 235–237.

CIENKOWSKI, W.: Teoria etymologii ludowej. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1972. 147 s.

DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Bratislava, Tatran 1973–1974. 2 zv.

DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 136 s.

Historický slovník slovenského jazyka I. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923. 1112 s.

KNAUSZ, Á.: Kutya-, ló- és szarvasmarhanevek Miklósfán. (Magyar Névtalani Dolgozatok 16.) Budapest, ELTE 1981. 37 s.

KOLLÁR, J.: Národnie spievanky. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953. 2 zv.

KOVAČEV, N. P.: Bălgarska onomastika. (Nauka za sobstvenite imena.) Sofija, Nauka i izkustvo 1987. 211 s.

KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.–13. storočí. Bratislava, Veda 1974. 450 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 627 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 866 s.
MAJTÁN, M.: Kontinuitný vývin slovenčiny a jeho odraz vo vlastných menách. Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 37–50.
NEPOKUPNYJ, A. P. a kol.: Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij. Moskva, Nauka 1986. 254 s.
ONDRUŠ, Š. (1991 a): Za Jozefom Orlovským. Slavica Slovaca, 26, 1991, s. 249–250.
ONDRUŠ, Š. (1991 b): Varsik, B.: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí. Historický časopis, 39, 1991, s. 86–89 (rec.).
ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982. 424 s.
PALKOVIČ, K.: Zoonymá v slovenských nárečiach. In: I. slovenská onomastická konferencia. Red. V. Blanár – M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV 1968, s. 81–87.
PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečové mená domácich zvierat. In: Agrikultúra. Zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre. 8. Red. J. Vontorčík. Bratislava, Príroda 1969, s. 169–178.
RIADČENKO, N. G.: Zoonimija kak osobyj klass onomastičeskoj leksiki. In: Aktuaľnyje voprosy russkoj onomastiki. Sbornik naučnych trudov. Kyjev, Ministerstvo vyššego i srednego obrazovanija USSR 1988, s. 88–96.
SETKOWICZ, J.: Nazwy psów pasterskich na południowych halach pasma babiogórskiego. Język polski, 64, 1984, s. 355–357.
SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971–1974. 4 zv.
Slovenské ľudové piesne. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1950–1964. 4 zv.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.
TÓTH, É.: Letenye és Sormás kutyanevei. (Magyar Névtani Dolgozatok 18.). Budapest, ELTE 1981. 29 s.
TRUBAČOV, O. N.: Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij leksičeskij fond. Zv. 3. Moskva, Nauka 1976. 240 s.
VARSIK, B.: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí. (Príspevok k etnogenéze Slovákov.) Bratislava, Veda 1989. 184 s.

Ladislav Dvonč

O PRAVOPISNÝCH PODOBÁCH **boží, Boží, božský A Božský**

Na stránkach Slovenskej reči sa začala diskusia o používaní pravopisných podôb *boží a Boží* v spisovnej slovenčine. V príspevku, ktorým sa diskusia otvorila, sa okrem týchto prídavných mien – na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu (PSP) 1991 – venuje pozornosť aj pravopisným podobám *božský* a *Božský* (Pavlovič, 1991). J. Pavlovič pri uvádzaní celkovej problematiky o písaní slov *Boh, boh, Boží, boží, Božský, božský* na prvom mieste spomína podoby s veľkým začiatočným písmenom. Postup, že sa na prvom mieste spomínajú podoby s veľkým začiatočným písmenom, nepokladáme za správny ani odôvodnený. Základná je podoba *boh* a až po nej nasleduje podoba *Boh*, ktorá predstavuje využitie apelatíva ako vlastného mena (opačný postup by bol odôvodnený iba v prípade, že by išlo o apelativizáciu vlastného mena, ako je to v prípadoch *Judáš – judáš, Kalvín – kalvín* a pod.). Základné sú aj podoby *boží* a *božský*, sekundárne sú podoby *Boží* a *Božský* v istých osobitných prípadoch. Táto kritická pripomienka sa týka napr. aj P. Tvrdého, ktorý v Slovenskom frazeologickom slovníku (1931) uvádza v hesle *Boží, boží* (porov. Pavlovič, 1991, s. 113) na prvom mieste podobu *Boží*, pričom, a to J. Pavlovič výslovne pripomína, P. Tvrdý medzi príkladmi uvádza s veľkým písmenom iba spojenie *Božie telo* ako pomenovanie sviatku, teda veľké písmeno je tu na začiatku vlastného mena. A vlastné mená sa v rámci podstatných mien vždy vydeľujú až po všeobecných podstatných menách. J. Pavlovič ďalej v rámci svojho príspevku hovorí o písaní slova *Boh*, resp. *boh* (jeho vlastné vyjadrenie), a vo vlastnom rozbore tejto problematiky už hovorí najprv o podobe *boh*, až potom o podobe *Boh*. V polyteistických religionistických systémoch sa podľa neho slovom *boh* rozumie jedna z vyšších bytostí (s odvolaním sa na výklad v Krátkom slovníku slovenského jazyka), pričom toto pomenovanie sa z jazykovej stránky chápe ako apelatívum, jednotliví bohovia majú potom konkrétne vlastné mená. Jednoznačným príznakom, ktorý je charakteristický pre pomenovanie *boh*, je bežné používanie plurálu (*bohovia* atď.) a písanie malého začiatočného písmena, ako aj možnosť tvoriť prechýlenú podobu *bohyňa*. S touto formuláciou autora možno súhlasiť. Ďalej J. Pavlovič hovorí, že v monoteizme, v našich podmienkach v kresťanstve, sa slovo *Boh* píše s veľkým začiatočným písmenom, čiže sa chápe ako vlastné meno. S touto formuláciou môžeme súhlasiť iba čiastočne. V kresťanstve rozlišujeme apelatívum *boh* a proprium *Boh* ako využitie apelatíva na pomenovanie najvyššej bytosti, príp. sa popri mene *Boh*, ako správne pripomína J. Pavlovič, využívajú aj niektoré iné pomenovania, napr. *Hospodin, Pán* a pod. Iný stav je v iných monoteistických náboženstvách:

napr. mohamedanizmus alebo islam predstavujú tiež monoteistické náboženstvo s predstavou boha ako jedinej najvyššej bytosti. Na pomenovanie tejto bytosti sa aj u nás používa meno *Alah*, takže je tu dvojica *boh – Alah*. Podľa toho sa aj meno *Alah* vysvetľuje ako boh v islamskom náboženstve (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1979, s. 491). Alebo napr. názov *Jehova* sa v tom istom slovníku (s. 423) vysvetľuje ako starožidovský boh *Jahve*, čiže tu ide o dvojicu *boh – Jehova (Jahve)*. Nemožno preto tvrdiť, že v monoteizme sa slovo *Boh* píše s veľkým začiatočným písmenom. Iba v kresťanstve sa ako v jednom z monoteistických náboženstiev slovo *boh* využíva ako vlastné meno tejto bytosti a podľa toho sa ako označenie jedinečnej bytosti píše s veľkým začiatočným písmenom.

Ďalej sa J. Pavlovič venuje podobám *Boží* a *boží*. Pri písaní týchto slov vzniká podľa neho najviac problémov. J. Pavlovič tvrdí, že v jazykových príručkách sa zachytáva iba prídavné meno *boží* s malým začiatočným písmenom. Aj F. Kočiš (1992, s. 30), ktorý vystúpil proti Pavlovičovmu náhľadu, že k vlastnému menu *Boh* sa má používať pravopisná podoba *Boží*, hovorí o tom, že doterajšia pravopisná kodifikácia poznala iba podobu *boží*. M. Považaj (1992) v diskusii s F. Kočišom ukazuje, že už od Ľ. Štúra sa v príručkách popri podobe *boží* spomína aj podoba *Boží*. Veľké písmeno sa podľa J. Pavloviča vyskytuje len vo výrazoch typu *Boží Syn*, ktoré ako celok vystupujú ako vlastné mená, takže slovo *Boží* sa môže v nich pokladať len za pravopisný, nie významový variant. Podoba *Boží* sa aj v starších príručkách spomína popri *boží* bez výslovného uvedenia, že býva iba vo vlastných menách. Dôležitá je tiež autorova konštatácia, že keď sa toto prídavné meno uvádza do vzťahu k vlastnému menu *Boh*, pravidelne sa píše v podobe *Boží* s veľkým *B*. Podľa toho už samotný derivačný vzťah k vlastnému menu *Boh* by odôvodňoval používanie podoby *Boží*. Vieme však, že prídavné mená, ktoré sú v derivačnom vzťahu k vlastným menám, sa raz píšu s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Štúr – Štúrov, Anna – Annin* (individuálne privlastňovacie prídavné mená na *-ov, -in*), inokedy s malým začiatočným písmenom, napr. *Štúr – štúrovský, Homér – homérsky, Anna – anenský* (prídavné mená na *-ovský* alebo *-ský*). Tu vzniká otázka, píše J. Pavlovič, či v slovenčine jestvuje len slovo *Boží* (podoba *Boží*), resp. či písanie veľkého začiatočného písmena v uvedenom prípade nie je jazykovou chybou. Nemôže však v nijakom prípade existovať iba slovo *Boží*, resp. iba pravopisná podoba *Boží*, musí existovať aj podoba *boží*, na čo nakoniec ukazuje celá doterajšia literatúra, takže táto otázka nie je na mieste. Používanie podoby *Boží* nemôže byť chybou, resp. nemôže byť chybou v istých prípadoch, veď na začiatku vlastných mien sa musí používať práve táto pravopisná podoba. J. Pavlovič ďalej hovorí, že v doterajšom spracovaní sa slovo *boží* zaraďujeme medzi vzťahové živočíšne prídavné mená a v tejto súvislosti sa spomína Morfológia slovenského jazyka (1966), čo podľa neho svedčí proti prijatiu pravopisnej podoby *Boží*. Morfológia slovenského jazyka (MSJ) má však aj formuláciu (s. 204), ktorá by skôr J. Pavlovičovi vyhovovala. Hovorí sa v nej, že živočíšne prídavné mená majú dnes už iba zriedka aj funkciu privlastňovacích prídavných mien, ako aj o tom, že prídavné meno *boží* má niekedy funkciu individuálneho privlastňovania, napr. v spojení *Boží hrob* alebo *Matka božia*. Tieto pomenova-

nia sa v MSJ píšu s veľkým začiatočným písmenom, lebo sa ako celky zrejme hodnotia ako vlastné mená. Pritom však MSJ zo skutočnosti, že prídavné meno má v týchto spojeniach funkciu privlastňovania, nerobí záver, že by sa aj v pomenovaní *Matka božia* malo používať prídavné meno s veľkým začiatočným písmenom (teda podoba *Božia*), čiže celok by mal mať podobu *Matka Božia*. J. Pavlovič uvádza aj to, že pred vydaním MSJ sa otázkou slova *boží* zaoberal G. Horák, ktorý smeruje k zaradeniu prídavného mena *boží* do skupiny prídavných vzťahových mien. V biblických textoch, ako píše ďalej, sú spojenia typu *Boží obraz, Božia tvár, Božie kráľovstvo* a tie sú podľa neho dokladom na to, že slovo *Boží* je v derivačnom vzťahu s vlastným menom *Boh*. Táto konštátácia J. Pavloviča nie je nová, veď už PSP 1991 hovoria o tom, že prídavné meno utvorené od vlastného mena *Boh* sa píše s veľkým začiatočným písmenom, čiže toto prídavné meno je v derivačnom vzťahu s vlastným menom *Boh*. Ďalej J. Pavlovič hovorí o tom, že jednotlivé spojenia typu *Boží obraz* sú zameniteľné genitívnou väzbou, napr. *obraz Boha*. Nehovorí však pritom nič o tom, aký význam majú tieto genitívne väzby, alebo z akého hľadiska sú tieto spojenia a väzby zameniteľné. Ide zrejme o ich zameniteľnosť z hľadiska ich významu. Tu treba podľa J. Pavloviča slovo *Boží* chápať ako osobné privlastňovacie prídavné meno typu *otcov*, a keďže je utvorené od vlastného mena *Boh*, zachováva si príznaky vlastného mena, a tak možno dvojicu *Boh – Boží* uviesť do vzťahu aj s dvojicami *Ježiš – Ježišov, Zeus – Zeusov* atď. Autor nehovorí, aký dôsledok vyplýva z jeho dokazovania, že prídavné meno súvisiace s vlastným menom *Boh* je osobné privlastňovacie prídavné meno typu *otcov*, no uvedenie dvojice *Boh – Boží* s dvojicami *Ježiš – Ježišov, Zeus – Zeusov* ukazuje, že prídavné meno k menu *Boh* treba písať s veľkým začiatočným písmenom tak ako prídavné meno *Ježišov* k menu *Ježiš* alebo prídavné meno *Zeusov* k menu *Zeus*. Nastoľuje sa ďalej otázka, či vo všetkých prípadoch, v ktorých ide o vzťah k vlastnému menu *Boh*, ide o privlastňovanie, čo by viedlo k používaniu pravopisnej podoby *Boží* analogicky podľa prídavných mien *Ježišov, Zeusov* a pod., teda analogicky podľa privlastňovacích prídavných mien na *-ov* (a aj *-in* s rovnakým významom). O tom autor však nič nehovorí. V nijakom prípade nemožno súhlasiť s autorovým tvrdením, že podoba *Boží*, keďže je utvorená od vlastného mena *Boh*, si zachováva príznaky vlastného mena. Je známe, že v predchádzajúcich Pravidlách slovenského pravopisu (porov. napr. 1971, s. 39) sa privlastňovacie prídavné mená odvodené od vlastných mien príponami *-ov* a *-in* zaraďovali medzi vlastné mená, a preto sa takéto prídavné mená písali alebo píšu s veľkým začiatočným písmenom tak ako iné vlastné mená. Podľa nášho náhľadu (Dvonč, 1961, s. 153–156) iba podstatné mená sa delia na všeobecné a vlastné, nemožno hovoriť o všeobecných a vlastných privlastňovacích prídavných menách. Ako si potom vysvetliť písanie privlastňovacích prídavných mien na *-ov* alebo *-in* s veľkými začiatočnými písmenami, keď nejde o vlastné mená? V spisovnej slovenčine sa pri písaní veľkých písmen uplatňujú niekedy asociácie čisto jazykové, napr. *Bratislava – Bratislavčan* (Ondruš, 1952, s. 134), a sem zrejme treba počítať aj písanie alebo prípady *Bernolák – Bernolákov, Ježiš – Ježišov, Mária – Máriin* a pod. Podoba *Boží* si nezachováva príznaky vlastného mena a písanie tejto podoby

s veľkým písmenom nemožno odôvodňovať tým, že je to vlastné meno, alebo že si zachováva nejaké príznaky vlastného mena. J. Pavlovič sa ďalej zmieňuje, že uvedené hodnotenie pravopisnej podoby slova *Boží* vychodí z potreby takejto pomenúvacej funkcie a zároveň aj z toho, že od mena *Boh* sa v slovenčine netvorí pravidelné privlastňovacie prídavné meno príponou *-ov*, teda „Bohov". F. Kočiš (1992, s. 31) spomína však podobu *Bohova* v zahrešení *Mária Bohova*, takže podoba *Bohov* existuje. Tu vzniká, ako autor hovorí ďalej, otázka, či adjektívum v podobe *Boží* vôbec má individuálny významový komponent živočíšneho adjektíva, vo svojej práci však takýto významový komponent dokazuje, resp. dokazuje používanie podoby *Boží* v rovnakom význame ako podôb *Ježišov, Zeusov* atď., ktoré predstavujú individuálne privlastňovacie prídavné mená. Zároveň tu vzniká podľa neho aj otázka, či zase prídavné meno v podobe *boží* môže byť derivátom od slova *Boh*. Excerpcia biblických textov podľa neho ukazuje, že takéto adjektívum sa netvorí, čo však podľa neho neznamená, že by v slovenskej slovnej zásobe adjektívum *boží* nemalo miesto. Jeho existenciu dokladá napr. vo vyjadrení *k božím chrámom priviedla triumfy rímske*, kde nejde o kresťanské náboženstvo. Tu vlastne autor prešiel k dokazovaniu odvodenia prídavného mena *boží* od substantíva *boh*. O tom však, že k slovu *boh* patrí adjektívum *boží*, nemožno v nijakom prípade pochybovať, lebo tu ide o apelatívum a jeho adjektívum. Autor nakoniec hovorí o tom, že v ustálených frazeologizovaných slovných spojeniach sa slovo *boží* píše s malým začiatočným písmenom, keď sa pôvodná súvislosť s menom *Boh* stiera, alebo keď nie je jasné, či ide o súvislosť s vlastným menom *Boh* alebo s apelatívom *boh*. Takéto ustálené spojenia navyše, píše ďalej, nadobúdajú novú pomenúvaciu funkciu, pričom ich zvyčajne možno zameniť jednoslovnými ekvivalentmi, napr. *boží dar* – chlieb, *spiť sa pod boží obraz* – veľmi sa spiť atď. Ako vidíme, autor tu predpokladá pôvodnú súvislosť s menom *Boh* alebo aspoň pôvodnú súvislosť s týmto menom v niektorých prípadoch.

Proti náhľadu J. Pavloviča, že k menu *Boh* je prídavné meno *Boží*, ktoré má rovnaký význam ako privlastňovacie prídavné mená na *-ov*, takže dvojica *Boh – Boží* je totožná s dvojicami *Ježiš – Ježišov, Zeus – Zeusov* a pod., a preto sa toto prídavné meno musí písať s veľkým začiatočným písmenom, vystúpil F. Kočiš (1992, s. 30–36). J. Pavlovič na podporu svojho stanoviska, že prídavné meno k menu *Boh*, teda *Boží*, je funkčne privlastňovacím prídavným menom, uvádza, že prídavné meno *Boží* sa v spojeniach s nadradeným substantívom dá nahradiť genitívnym tvarom *Boha*, napr. *Boží obraz – obraz Boha*. Táto náhrada je podľa F. Kočiša v mnohých prípadoch reálna, ale sú aj prípady, v ktorých by takáto náhrada bola násilná alebo aspoň nejednoznačná, napr. *božia pravda, boží súd, božie poverenie, boží ľud, božia rodina, božie slovo* atď. V týchto spojeniach možno podľa F. Kočiša prídavné meno hodnotiť aj ako kvalifikujúce alebo kvalitatívno-vzťahové prídavné meno, ktoré nemožno transformovať do genitívnej podoby. Autor uzatvára, že typické vzťahové prídavné meno *boží* s tendenciou byť aj kvalitatívnym prídavným menom nie je potrebné a vari ani možné napĺňať sémantikou privlastňovacieho prídavného mena, a to len preto, aby sa v ňom uchovalo písanie s veľkým písme-

nom podľa fundujúceho vlastného mena *Boh* (s. 31). Táto pripomienka je z hľadiska písania veľkého písmena alebo malého písmena veľmi dôležitá. Ak by sme vychádzali z požiadavky J. Pavloviča používať pravopisnú podobu *Boží*, lebo ide o privlastňovacie prídavné meno, mohli by sme túto podobu používať iba vtedy, keď skutočne ide o privlastňovanie, ale v iných prípadoch, kde už o privlastňovanie nejde, mali by sme používať pravopisnú podobu *boží* s malým začiatočným písmenom.

F. Kočiš v ďalšom výklade hovorí o tom, že pravopisnú podobu *Boží* možno používať iba vo vlastných menách. Podáva prehľad o kodifikácii a výskyt spojení s prídavným menom *boží*, resp. *Boží* a potom odpovedá na otázku, ktoré spojenia s prívlastkom *boží* sa majú používať s pravopisnou podobou *Boží* (s. 32–34). Vo všetkých ostatných spojeniach s prídavným menom *boží* treba podľa autora toto prídavné meno vo funkcii prívlastku písať s malým písmenom (s. 34).

Proti výkladom F. Kočiša vystúpil M. Považaj (1992).

Najprv si všíma konštatáciu F. Kočiša, že je rozkolísaný pravopisný úzus prídavného mena *boží – Boží* v súčasnej náboženskej, osobitne teologickej literatúre. Podľa M. Považaja pravopisný úzus v tomto prípade je síce rozkolísaný, netýka sa to však náboženskej literatúry, ale literatúry vo všeobecnosti. Pravopis prídavného mena *boží*, resp. *Boží* v náboženskej literatúre je podľa neho ustálený. Nesúhlasí ďalej s konštatáciou F. Kočiša, že doterajšia pravopisná kodifikácia poznala iba podobu *boží* i napriek tomu, že rozlišovala podobu *Boh* a *boh*. Iba podobu *boží* poznala podľa M. Považaja pravopisná kodifikácia od r. 1953, predchádzajúca kodifikácia poznala aj podobu *Boží*. M. Považaj nesúhlasí ďalej s vyhrotenou formuláciou F. Kočiša, že adjektívum *boží* rozhodne nemá význam privlastňovacieho prídavného mena. Odvoláva sa na M. Hattalu, ktorý prídavnému menu *Boží* prisudzoval funkciu privlastňovacieho prídavného mena typu *otcov*, ako aj na MSJ (1966), kde sa hovorí, že prídavné meno *boží* má v náboženskom štýle platnosť privlastňovacieho prídavného mena. Takto ho dokonca hodnotil podľa M. Považaja už aj A. Bernolák vo svojej Slovenskej gramatike. Okrem argumentov v prospech chápania prídavného mena *Boží* ako osobného privlastňovacieho prídavného mena typu *otcov*, ktoré sa uvádzali pred ním, autor uvádza ďalšie argumenty v prospech takéhoto chápania. Autor však pritom uznáva, že prídavné meno *Boží* utvorené od vlastného mena *Boh* nemá vždy iba význam čisto privlastňovací, ale v istých prípadoch môže druhotne nadobúdať aj význam kvalifikujúci alebo kvalitatívno-vzťahový, ako o tom hovorí F. Kočiš. Pre jazykovú prax je podľa neho veľmi ťažké rozlišovať tieto jemné významové odtienky a raz používať podobu *Boží* a druhý raz *boží*. Toto svoje stanovisko podopiera takými prípadmi, ako sú *Jóbova zvesť* alebo *Pyrrhovo víťazstvo*, v ktorých má privlastňovacie prídavné meno odvodené od vlastného mena význam akostného prídavného mena. Pravopis prídavného mena utvoreného od vlastného mena sa zmení vtedy, ak sa utvorí vlastnostné, resp. aj vzťahové prídavné meno inými slovotvornými prostriedkami, napr. *jóbovská zvesť*. Na ilustráciu tohto stavu uvádza aj dvojicu *Štúrova slovenčina* a *štúrovská slovenčina*. Autor nakoniec v prospech chápania prídavného mena *Boží* ako privlastňovacieho prídavného mena uvádza „historický rozmer" slovenčiny. Stará slovenčina zdedila z praslovančiny

nielen prídavné mená s príponami *-ov*, *-in*, ale aj privlastňovacie prídavné mená, ktoré sa utvorili pomocou privlastňovacieho zámena *-i* od substantíva alebo osobného mena. Sem autor zaraďuje aj prídavné meno *Boží* od mena *Boh*. M. Považaj nakoniec nesúhlasí ani s tvrdením F. Kočiša, že písanie prídavného mena *Boží* s veľkým písmenom v súčasnej domácej náboženskej literatúre podlieha nesprávnemu úzu dovezenému zo zahraničia. V závere svojho príspevku hovorí, že súčasnú kodifikáciu prídavného mena *Boží*, resp. *boží*, ako je obsiahnutá v najnovších Pravidlách z r. 1991, pokladá za správnu a nevidí dôvod meniť ju. K výkladom M. Považaja možno mať tiež pripomienky. M. Považaj dokazuje, že prídavné meno *Boží* k menu *Boh* má privlastňovací význam, sám však pritom nič nehovorí o tom, prečo potrebuje tento dôkaz. Zrejme aj on vychádza z mienky, ktorú prvý predstavil J. Pavlovič, že prídavné meno od mena *Boh* s privlastňovacím významom sa musí písať rovnako ako privlastňovacie prídavné mená na *-ov*, teda s veľkým začiatočným písmenom. Autor si, pravda, uvedomuje, že prídavné meno na *-í* k menu *Boh* nemá vždy význam čisto privlastňovací, ale má aj iný význam a podľa toho by sme museli používať raz podobu *Boží* (analogicky podľa prídavných mien na *-ov* s veľkým písmenom) a druhý raz podobu *boží* (analogicky podľa prídavných mien na *-ský* alebo *-ovský* s malým začiatočným písmenom). Pripomína však, že prídavné mená na *-ov* píšeme vždy s veľkým písmenom, aj keď nemajú privlastňovací význam, napr. *Pyrrhovo víťazstvo*. Je to zaiste tak, prídavné mená na *-ov* odvodené od vlasntých mien sa vždy píšu s veľkým začiatočným písmenom bez ohľadu na ich význam. Pri týchto prídavných menách privlastňovací význam absolútne prevláda, a preto sa o nich hovorí ako o privlastňovacích prídavných menách. Pri prídavnom mene odvodenom príponou *-í* od mena *Boh* sa tiež uplatňuje privlastňovací význam, ako ukázali J. Pavlovič a M. Považaj, zdá sa však, že v tomto prípade sa už silnejšie uplatňuje význam alebo významy, na ktoré poukázal F. Kočiš (nejde o privlastňovanie). Miera zastúpenia privlastňovacieho významu pri adjektívach na *-ov* (a *-in*) odvodených od vlastných mien osôb a miera zastúpenia iných významov je rozdielna. Písanie prídavného mena na *-í* súvisiaceho s vlastným menom *Boh* v podobe *Boží* s veľkým začiatočným písmenom analogicky podľa privlastňovacích prídavných mien na *-ov* odvodených od vlastných mien (s veľkým písmenom, napr. *Ježišov, Zeusov*) by bolo odôvodnené, ak by tu prevažoval privlastňovací význam (potom by išlo o písanie ako v prípade *Pyrrhov*, na ktorý upozorňuje M. Považaj), ak sa však dnes uplatňuje iný význam ako privlastňovací v prevažujúcej miere, potom by bolo namieste používanie pravopisnej podoby s malým začiatočným písmenom, teda *boží* (analogicky podľa prípadov typu *štúrovský, anenský* a pod.).

Na základe tohto nášho výkladu nám vyplýva záver, že v spisovnej slovenčine by sme mali používať pravopisnú podobu *boží* bez ohľadu na to, či sa vzťahuje na apelatívum *boh* alebo na vlastné meno *Boh*. Čo sa týka pravopisnej podoby *Boží*, nazdávame sa, že táto pravopisná podoba sa používala u nás aj používa ani nie tak preto, že by sa tu nejako zreteľne uvedomoval privlastňovací význam tohto výrazu vo vzťahu k pomenovaniu *Boh*, ale skôr pre iné príčiny. Môže tu ísť o písanie na základe asociácií čisto jazykových, o čom sme už hovorili vyššie (napr. *Bratislava*

s veľkým písmenom a aj *Bratislavčan*, ktoré s ním súvisí, s veľkým písmenom). Vieme ďalej, že v spisovnej slovenčine sa veľké písmená píšu nielen na začiatku vlastných mien, ale aj v niektorých iných prípadoch. Jedným z takýchto prípadov je aj písanie veľkých písmen na znak úcty (PSP, 1991, s. 78). Nazdávame sa, že aj v prípade písania slova *Boží* s veľkým písmenom ide o písanie na znak úcty a takéto písanie sa potom dôsledne uplatňuje v náboženskej literatúre. V tomto vymedzení bude potrebné počítať s používaním podoby *Boží* popri *boží* aj v budúcnosti. V takomto prípade sa o používaní podoby *Boží* musí hovoriť v kapitole o písaní veľkých písmen na znak úcty. Je len prirodzené, že podobu *Boží* používame aj vo vlastných menách, čo spomenul už J. Pavlovič a podrobnejšie sa tejto otázke venoval F. Kočiš. Materiál, ktorý zozbieral F. Kočiš, bude potrebné znovu zvážiť. Chceme sa problematike písania slova *Boží* s veľkým začiatočným písmenom vo vlastných menách venovať v osobitnom príspevku.

J. Pavlovič sa vo svojom príspevku zaoberal aj podobami *božský a Božský*. Podľa autora v podrobnom lexikografickom opise by pri hesle *božský* nemala chýbať ani podoba *Božský* s významom „patriaci Bohu, Bohu". Zisťuje ju v dvojslovnom výraze *Božská osoba* alebo *Božské osoby*, ďalej aj v pomenovaní *Božské Srdce*. Ide tu o zameniteľnosť s výrazom *Boží*, ale vo výrazoch *božské dieťa, božské Jezuliatko* ide o význam „vznešený", preto tu nie je odôvodnené písanie s veľkým písmenom. Slovo *božský* má aj význam „vzťahujúci sa na božstvo". Výraz *božstvo* je čiastočne synonymný so slovom *boh* a aj jeho podobou *Boh*, v obidvoch prípadoch ide o apelatívum, a tak slovo *božstvo* sa píše s malým začiatočným písmenom (a zrejme potom je tu podoba *božský*, to však autor už nespomína). Podľa našej mienky v prípadoch *Božská osoba* a *Božské osoby*, ktoré J. Pavlovič zistil v našej literatúre, ide o písanie slova *božský* s veľkým začiatočným písmenom na základe chápania pomenovaní *Božská osoba, Božské osoby* ako vlastných mien analogicky podľa pomenovania *Boh*. Nazdávame sa, že takéto chápanie nie je ničím odôvodnené alebo je nezvyčajné a výnimočné, bežne sa uplatňuje pravopisná podoba *božská osoba* alebo *božské osoby* (*tri božské osoby*). Je len prirodzené, že podoba *Božský* sa môže vyskytovať aj na začiatku ktorejkoľvek vety, lebo vety sa píšu s veľkým začiatočným písmenom.

Z hľadiska následkov doterajšieho priebehu diskusie je potrebné zmieniť sa aj o používaní pravopisných podôb *boží* a *Boží* v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 (s. 58). Správne sa tu hovorí na prvom mieste o všeobecnom podstatnom mene *boh* a potom o jeho používaní ako mena kresťanského boha, ktoré sa v takom prípade píše s veľkým začiatočným písmenom. Ide o jeden z prípadov využívania apelatíva na označenie jedinečnej skutočnosti, teda ako propria. Ide o podobný prípad ako napr. *kováč – Kováč* (priezvisko). PSP 1991 ďalej hovoria, že prídavné meno utvorené od vlastného mena *Boh* sa píše s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Boží súd, Božia milosť* atď. Takéto písanie iba konštatujú alebo predpisujú, neuvádzajú však, prečo sa má takéto písanie uplatniť. Na prvý pohľad vec vyzerá tak, že prídavné meno musíme písať s veľkým písmenom preto, lebo je odvodené od vlastného mena (*Boh*). V spisovnej slovenčine však prídavné

mená na *-ov* alebo *-in* odvodené od vlastných mien píšeme s veľkým začiatočným písmenom, ale už iné prídavné mená píšeme s malým začiatočným písmenom, napr. *Štúr – Štúrov, Anna – Annin,* ale *Štúr – štúrovský, Anna – anenský.* Je ďalej zaujímavé, že PSP 1991 na prvom mieste spomínajú všeobecné podstatné meno *boh* a potom meno *Boh*, teda na prvom mieste je podoba s malým začiatočným písmenom a potom podoba s veľkým začiatočným písmenom, ale pri prídavných menách je to opačne. Tu sa najprv hovorí o prídavnom mene *Boží* utvorenom od vlastného mena *Boh* a až potom o prídavnom mene *boží.* Okrem toho pri prídavnom mene alebo podobe *Boží* sa konštatuje derivačný vzťah k fundujúcemu výrazu *Boh*, ale pri prídavnom mene alebo podobe *boží* sa derivačný vzťah k fundujúcemu výrazu nespomína. V rozličných ustálených spojeniach a obrazných pomenovaniach sa podľa PSP 1991 píše slovo *boží* s malým začiatočným písmenom, resp. používa sa pravopisná podoba *boží*, napr. *palina božie drievko* atď. Ale spojenia *Boží súd, Božia milosť, Božie milosrdenstvo,* v ktorých podľa PSP 1991 používame pravopisnú podobu *Boží*, možno tiež pokladať za ustálené spojenia. Hranica medzi prípadmi, v ktorých máme používať podobu *Boží*, a prípadmi, v ktorých máme používať podobu *boží*, nie je podľa toho veľmi zreteľná, hlavne nie z hľadiska bežného používateľa jazyka, ktorý sa má rozhodnúť medzi používaním jednej alebo druhej pravopisnej podoby.

Literatúra

DVONČ, L.: K otázke termínov „všeobecné" a „vlastné: privlastňovacie prídavné mená. Slovenské odborné názvoslovie, 9, 1961, s. 153–156.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

KOČIŠ, F.: Otázniky nad pravopisom prídavného mena *boží*. Slovenská reč, 57, 1992, s. 30–36.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ONDRUŠ, Š. (rec.): Blanár, V., Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku. Bratislava 1950. – In: Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení, 6, 1952, s. 133–138.

PAVLOVIČ, J.: Pravopis slov *Boh, boh, Boží, boží, Božský, božský.* Kultúra slova, 25, 1991, s. 112–117.

POVAŽAJ, M.: Ešte raz o pravopise prídavného mena *Boží*. Slovenská reč, 57, 1992, s. 361–367.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Na šesťdesiate narodeniny prof. Jána Matejčíka

Prof. Ján M a t e j č í k, CSc., sa 18. júla 1993 dožíva šesťdesiatky. V ostatnom desaťročí po rozsiahlom antroponomastickom výskume živých osobných mien na území stredného Slovenska pokračoval spolu s prof. V. Blanárom v práci na ďalších zväzkoch vo viacerých ohľadoch novátorskej monografie *Živé osobné mená na strednom Slovensku* (prvý diel vyšiel v dvoch častiach r. 1978 a 1983). Súčasne postupne publikoval v odborných časopisoch a zborníkoch čiastkové štúdie s touto tematikou, a to o problematike všeobecného a jednotlivého v obsahových modeloch a o jazykovom vyjadrení obsahových modelov živých osobných mien (1983), o využití základných funkčných členov v živom pomenúvaní (1983), o kartografickom a štatistickom spracúvaní živých osobných mien (1984), o apelatívach v živých osobných menách (1987), o motivačných zmenách priezvisk (1989), o dynamike vývinu (1989) a o psycholingvistických aspektoch živých osobných mien (1991). Popritom v rokoch 1986–1988 v jazykovej rubrike Smeru publikoval sériu 40 popularizačných príspevkov.

Ako vysokoškolský pedagóg pripravil pre poslucháčov učebné texty *K základom slavistiky* (1983) a *Historický a nárečový základ spisovnej slovenčiny. Slovná zásoba* (1984).

Podlomené zdravie však v tomto desaťročí výrazne poznačilo životnú dráhu prof. J. Matejčíka. I napriek tomu sa výskumnej práci v oblasti výskumu vlastných mien i v oblasti dejín jazyka venoval s neobyčajným úsilím a húževnatosťou, rovnako ako sa usiloval plniť si svoje pedagogické povinnosti. Zaslúhuje si za to úprimný obdiv.

Prof. J. Matejčíkovi želám za seba, ale aj v mene ostatných kolegov a priateľov, aby v rámci svojich možností mohol i naďalej úspešne realizovať svoje životné i vedecké plány.

M. Majtán

Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1983–1991

Táto bibliografia prác J. Matejčíka nadväzuje na Súpis prác prof. Jána Matejčíka za roky 1958–1982 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, *48*, 1983, s. 236–242.

1983

K základom slavistiky. 1. vyd. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1983. 220 s.

Živé osobné mená na stednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov. 1. vyd. Martin, Osveta 1983. 648 s. + mapa (spoluautor V. Blanár).

Ref.: 1. Kočiš, F.: Cesty jazykovedy k ľuďom... – Nedeľná Pravda, *16*, 1983, č. 51, s. 7. – 2. Bayerová, N.: Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), *25*, 1984, s. 399–402. – 3. Šrámek, R.: Onomastica (Wrocław), *30*, 1986, s. 285–289.

Všeobecné a jednotlivé v obsahových modeloch živých osobných mien. – In: Onomastika jako společenská věda. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference (18.–20. 5. 1982 v Trojanovicích). (Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě. 86. Řada D–19.) Red. R. Šrámek. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1983, s. 35–38.

Jazykové vyjadrenie obsahových modelov. – In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 227–232.

Využitie základných funkčných členov v živom pomenúvaní osôb na strednom Slovensku. – Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), *24*, 1983, s. 350–365.

1984

Historický a nárečový základ spisovnej slovenčiny. 2. Slovná zásoba. 1. vyd. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1984. 118. s.

Zur nichtamtlichen Benennung von Personen. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 161–164.

Z problematiky výskumu živých osobných mien. – In: Sborník přednášek z I. celostátního semináře Onomastika jako společenská věda ve výuce a školské praxi. Red. B. Dejmek – R. Šrámek. Hradec Králové, Pedagogická fakulta 1984, s. 25–30.

Poznámky k Slovníku slovenských nárečí. – In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 302–303.

Vývin nárečovej slovnej zásoby za socializmu. – In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 304–306.

Filozofické a metodologické otázky jazykovedy. – Zápisník slovenského jazykovedca, *3*, 1984, č. 1, s. 8–11 (tézy prednášky konanej dňa 23. 11. 1983 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Kartografičeskaja i statističeskaja obrabotka živych ličnych imion. – In: Resümees der Vorträge und Mitteilungen. XV. Internationaler Kongress für Nemenforschung. Karl-Marx-Universität Leipzig 13.–17. August 1984. Red. I. Bily et al. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1984, s. 118.

1985

Stredoslovenské nárečia. In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 360–363.

1986

Rodné mená. – Smer, 18. 4. 1986, s. 2. – Tamže: Zápis o zmene osobného mena (25. 4., s. 2). – Jazyk rodného mena (8. 5., s. 2). – Štruktúra živých mien (30. 5., s. 2). – Kedy *áno*, kedy *hej*? (6. 6., s. 2). – Motivácia živých mien (13. 6., s. 2). – Vyjadrujme sa konkrétne (20. 6., s. 2). – História vzniku priezvisk (18. 7., s. 2). – Zložené priezviská (1. 8., s. 2). – *V Priore* (8. 8., s. 2). – O pôvode rodných mien (15. 8., s. 2). – Pravopis zložených prídavných mien (22. 8., s. 2). – Ešte raz o pravopise zložených prídavných mien (5. 9., s. 2). – Nezamieňajme slová *reku – vraj* (19. 9., s. 2). – Jazyk a príroda (26. 9., s. 2). – Obrazné vyjadrenie (3. 10., s. 2). – Voda, vodička (31. 10., s. 2). – Názvy hradov a zámkov (14. 11., s. 2). – K výslovnosti cudzích slov (21. 11., s. 2). – Z poetiky ľudovej reči (28. 11., s. 2).

Videl do budúcnosti. – Smer, 17. 1. 1986, s. 14 (k 130. výročiu smrti Ľ. Štúra).

Samo Czambel. – Smer, 8. 8. 1986, s. 2.

1987

Apelatíva v živých osobných menách. – In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 245–251.

O jazyku mapy. – Smer, 8. 1. 1987, s. 2. – Tamže: Poézia zimy (30. 1., s. 2). – Nárečie trochu inak (20. 2., s. 2). – Pozor na cudzie slová (3. 4., s. 2). – O názve *Kremnica* (7. 5., s. 2). – Cudzojazyčné obrazné výpožičky (19. 6., s. 2). – Bernolákova kodifikácia (26. 6., s. 2). – *Špatný* nie je *zlý* (3. 7., s. 2). – Obrazotvornosť v jazyku (10. 7., s. 2). – Legendy a etymológie (17. 7., s. 2). – Názvy detských súborov (24. 7., s. 2). – Zo slovníka hôr a strání (7. 8., s. 2). – Nie *omluviť*, ale *ospravedlniť* (20. 11., s, 2).

1988

Rad – rada. – Smer, 7. 1. 1978, s. 2. – Tamže: Jazyk a príroda (5. 2., s. 2). – Viac úcty k jazyku (25. 3., s. 2). – Logicko-sémantický princíp vyjadrovania (17. 6., s. 2). – Všemocnosť slova (29. 7., s. 2). – Anekdoty a etymológie (30. 9., s. 2). – Reč o reči (14. 10., s. 2). – Zánik slov a toponymické názvy (2. 12., s. 2).

1989

On the Dynamism of the Development of the Live (Non-official) Personal Names. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 9. Dynamic Tendencies in the Development of Language. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 1989, s. 160–165.

K motivačným zmenám priezvisk. – In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989, s. 173–176.

Chrématonymá textílií. – In: Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. Příloha: Bibliografický soupis diplomových prací z onomastiky. Red. R. Šrámek – L. Kuba. Brno, Onomastická komise ČSAV – Slovenská onomastická komisia SAV – Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem – Ústav pro jazyk český ČSAV – Ústav slavistiky ČSAV 1989, s. 113–118.

Terminológia remesiel. [Rohárik, P.: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. Martin 1988.] – In: Smer, 12. 5. 1989, s. 2 (ref.).

Sila pravdy. – Smer, 27. 1. 1989, s. 2.

1991

Psycholingvistické aspekty živých osobných mien. – In: X. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 215–225.

Redakčná činnosť

Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy. 8. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987 (predseda red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

Pri životnom jubileu doc. Dr. Jolany Nižníkovej

Medzi rozličnými bodmi sa pohybujú krivky ľudského života. Z času na čas príde chvíľa pristavenia, akéhosi rekapitulovania a je dobré z minulosti a prítomnosti vidieť perspektívu budúcnosti. Jubilujúca doc. PhDr. Jolana N i ž n í k o v á, CSc. (narodila sa 17. júla 1943 v Solivare pri Prešove), sa môže tešiť najmenej dvom hlavným perspektívam – osobnej (a to pracovnej i rodinnej, veď vychovala troje detí a teší sa z vnúčat) a perspektíve toho, čo sa dá čerpať z jej teoretických prác a čo jej žiaci zúročia vo svojej praxi. Jej schopnosť rozdávať sa, ktorú ako vysokoškolská učiteľka bohato využíva, má svoje korene v prostredí a situácii, v ktorej vyrastala.

J. Nižníková začala chodiť do školy v Košiciach, kde vtedy žili jej rodičia, a pokračovala v Prešove, kde skončila jedenásťročnú strednú školu. Po absolvovaní Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika (odbor slovenský jazyk – ruský jazyk) učila sedem rokov slovenský, ruský a latinský jazyk na Strednej zdravotníckej škole v Prešove. Na katedru slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ nastúpila jubilantka r. 1972 ako interná ašpirantka pod vedením akademika Ľ. Nováka. Po prijatí za odbornú asistentku (r. 1975) začala vyučovať súčasný spisovný jazyk – syntax a štylistiku. V jej pracovnej náplni sa postupne objavovali aj semináre z morfológie a lexikológie. Primárnym záujmom J. Nižníkovej však bola a je syntax, ktorá svojou logickosťou a usporiadanosťou vzťahov najviac vyhovuje naturelu jubilantky. Pre prešovských študentov plynie z tohto zladenia učiteľskej osobnosti a jej disciplíny azda najväčší úžitok.

Pôvodné sústredenie na problematiku menných slovných druhov z hľadiska syntaxe (doktorantská práca, 1977: *Pôvod a sémantika prívlastkových predložkových pádov*; kandidátska práca, 1977: *Atribút v slovenčine*; habilitačná práca, 1980: *Prísta-*

vok v slovenčine), ustavične prerušované najrozličnejšími povinnosťami (vedúca učiteľka ročníka, prodekanka, tajomníčka katedry a pod.), prinieslo v nedávnom čase ovocie v podobe monografie o zloženej mennej skupine, ktorá je zatiaľ „len" pripravená do tlače. Už čiastkové štúdie z tejto oblasti, publikované v našich odborných časopisoch a zborníkoch, ukazujú, že ich autorka má dobré teoretické zázemie, vie ísť vlastnou bádateľskou cestou a má i skutočný jazykovedný cit pre prácu s materiálom. Nevidí v ňom len abstraktné slová a vzťahy medzi nimi, ale ku každej syntaktickej jednotke pristupuje ako k zhmotnenej, do jazykovej formy odetej ľudskej myšlienke fungujúcej v istom kontexte a situácii. Výsledky výskumov J. Nižníkovej by si zaslúžili viac pozornosti, napr. aj v pripravovanej syntaxi slovenského jazyka.

Prínosný je historicky orientovaný záujem J. Nižníkovej o vetnú stavbu štúrovskej slovenčiny (na báze levočských rukopisných zábavníkov). Tento záujem si jubilantka sústavne rozširuje a dopĺňa poznatkami o syntaxi ďalších predstaviteľov slovenskej literatúry a národného života (Ľ. Kubáni, P. J. Šafárik) a azda by ho raz mohla rozvinúť do syntetickej diachronicko-porovnávacej práce. Rovnako kontinuitne, ako je to v prípade spomínanej mennej skupiny, rovnako kontinuitne, ako sa to prejavilo pri využívaní skúseností z pedagogickej praxe v teórii v podobe vysokoškolských skrípt (spoluautorka) či v podobe ďalšej monografie, ktorá čaká na vydanie: *Praktická príručka slovenskej skladby pre učiteľov*. Ak sa J. Nižníková najnovšie orientuje na problematiku vety z hľadiska komunikácie – je vedúcou grantovej úlohy *Komunikačné typy viet v slovenčine* –, nie je to nijaké preskočenie do diametrálne inej sféry vedeckého bádania, ale ide o prirodzené rozšírenie záberu a pokračovanie v úsilí usúvzťažniť produkty reči a opísať ich ako súčasti jazykového systému.

Profesionálne pôsobenie každého vysokoškolského učiteľa sa delí na dve časti: vedecko-výskumnú a pedagogickú. Druhá časť je oblasťou, v ktorej sa činnosť človeka nedá zachytiť bibliografickými údajmi ani odučenými hodinami. Je to niečo, čo sa nedá uchopiť a presne sledovať – ostáva to uložené vo vedomí žiakov, aby v pravý čas ukázalo svoju hodnotu. V pôsobení J. Nižníkovej tento rozmer vystupuje dosť výrazne do popredia. Patrí k typu pedagóga, ktorého študenti ocenia zvyčajne až po skončení štúdia, no vtedy sú naozaj radi, že takého učiteľa stretli.

V tejto chvíli pristavenia k vďake za všetko doteraz vykonané, za kontinuitnosť a priamočiarosť doterajšieho života pripájame J. Nižníkovej želanie, aby to bola chvíľka nabratia druhého dychu, po ktorej budú nasledovať v zdraví a pokoji ďalšie desaťročia plodnej práce a starostlivosti o všetkých jej zverených. K pevnej nádeji na dokončenie rozpracovaných a rozpracovanie ďalších pracovných i osobných plánov a naplnenie naznačených perspektív pripájame želanie, aby sa aj ďalšieho okrúhleho jubilea dožila rovnako mladá.

M. Šimková

Súpis prác doc. Jolany Nižníkovej za roky 1974–1992

Bibliografia prác Jolany Nižníkovej je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, recenzie, drobné príspevky. Príspevky v časopise, ktorý vychádza počas školského roka, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky, ktoré vyšli v tom istom ročníku časopisu v tej istej rubrike, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa).

1974

Rulíková, B.: Parenteze v současné češtině. Praha 1973. – In: Slovenská reč, 39, 1974, s. 248–251 (ref.).

1975

Vymedzenie prívlastku v starších jazykovedných príručkách. – Slovenská reč, *40*, 1975, s. 204–212.

Slovesné väzby. – Prešovské noviny, 15. 7. 1975, s. 3. – Tamže: Aby zabezpečiť... (12. 8., s. 3).

1976

Atribút v slovenčine. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení 1976. 24 s.

Prívlastok v mennej skupine s metódou jeho skúmania. – Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 30–34, rus. res. s. 35.

Tipológija passivnych konstrukcij. Diatezy i zalogi. Red. A. A. Cholodovič. Leningrad 1975. – In: Slavica Slovaca, *11*, 1976, s. 302–321 (ref.).

1977

Mološnaja, N. T.: Substantivnyje slovosočetanija v slavianskich jazykach. Moskva 1975. – In: Jazykovedný časopis, *28*, 1977, s. 98–100 (ref.).

1978

Prívlastky v predložkovom páde. – Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 133–139, rus. res. s. 139–140.

1980

Akuzatívny prívlastok. – Slovenská reč, *45*, 1980, s. 234–239.

1982

Prívlastok ako obligatórny člen vety (výpovede). – Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 52–58, rus. res. s. 58.

K problematike prístavku. – In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 383–395.

1983

Kvantitatívny prívlastok. – In: Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 101–109, rus. res. s. 199, angl. res. s. 109–110.

Prívlastok v bezpredložkovom genitíve. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 17. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 109–121, rus. res. s. 122, nem. res. s. 122–123.

Vplyv žánru na Kubániho syntax. – In: Ľudovít Kubáni a próza romantizmu. Red. J. Bolfík. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1983, s. 137–146.

1984

Funkcia prívlastku a prístavku v texte. – In: Štylistické otázky textu. Prešov – Zemplínska šírava 1981. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1984, s. 109–114.

1985

O vzťahu prívlastku a prístavku. – Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 41–47, rus. res. s. 47.

1988

Súčasný slovenský jazyk. Cvičenia zo syntaxe. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1988. 228 s. (spoluautori G. Moško, J. Sabol).

Nominatívny prívlastok. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 22. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 15–22, rus. a angl. res. s. 22.

1989

Syntax levočských rukopisných zábavníkov. – In: Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus. Red. E. Hleba. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Maticu slovenskú a Gemerskú vlastivednú spoločnosť 1989, s. 135–144.

Z lexiky a syntaxe povstaleckej tlače. – Slovenská reč, *54*, 1989, s. 193–206 (spoluautor J. Furdík).

Vyriešime problémy s doplnkom v školskej praxi? – Slovenský jazyka a literatúra v škole, *36*, 1989/1990, príl., s. 1–4.

Kočiš, F.: Podraďovacie syntagmy v slovenčine. Bratislava 1988. – In: Slovenská reč, *54*, 1989, s. 251–254 (rec.).

1991

Prístavok ako textový jav a jeho chápanie v slovenskej a nemeckej syntaxi. – In: Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie. Acta

Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. Literárnovedný zborník. 8. Red. P. Petrus. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991, s. 143–148, rus. res. s. 148–149, nem. res. s. 149.

1992

Dotazníkový prieskum vyjadrovania rozkazu a žiadosti v slovenčine. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 277–284.

Zostavil *L. Dvonč*

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 429 s.

Cieľ práce je zachytenie dynamických tendencií v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny. Pod pojmom dynamika sa chápu hybné sily, ktoré podmieňujú pohyb a vývinové tendencie v rozličných triedach pomenovaní, pričom pohyb v slovnej zásobe nastáva kvantitatívnym rastom pomenovaní, ako aj jej kvalitatívnou reštrukturalizáciou. Dynamika systému sa zachytáva na pozadí dynamiky priestoru, v ktorom systém existuje a funguje, teda na pozadí spoločenskej situácie, komunikačných situácií a komunikačných potrieb spoločenstva. Zo spoločenskej situácie sa odvodzujú aj zdroje skúmania: ako materiál slúži prevažne publicistická (novinová) a náučno-odborná sféra, zámerne je v menšej miere zastúpená komunikácia slovesnej umeleckej tvorby. A hoci postulatívne sa v práci „rehabilitovala" oblasť bežnej komunikácie v súkromnej sfére, ako aj hovorenej komunikácie vôbec, materiálovo sú tieto sféry zastúpené len príležitostne. Odstup troch rokov, ktoré uplynuli od vyjdenia práce, potvrdil naznačené tendencie v pohybe slovnej zásoby a ich spätosť so spoločenskou situáciou. Synchronický aspekt sa prejavuje tým, že výskum je sústredený na roky 1970–1985, v konfrontácii s predchádzajúcim stavom, ako ho zachytil Slovník slovenského jazyka (1959–1968).

Na práci sa zúčastnil kolektív 16 autorov, ktorí pristupovali k spracovaniu príslušnej časti individuálnym spôsobom, nadväzujúcim na výsledky vlastných výskumov. Takýto prístup prináša na jednej strane výhody – bohatý materiál, vzájomné prieniky problémov, zaujímavé návraty k niektorým otázkam, no má aj nie nevyhnutné nedostatky tímových prác, vyplývajúce z nejednotnej terminológie, ale aj koncepcie (!) a nekontinuálnosti teoretických a deskriptívnych častí. Rozličná teoretická úroveň spracúvaných častí približuje prácu viac k zborníkom než k monografiám.

V I. kapitole *Teória pomenovania* (s. 17–38) autori J. Horecký, K. Buzássyová, J. Furdík stručne naznačujú východiská teórie pomenovania. Názorne sú zobrazené

vzťahy medzi pomenovaniami, slovná zásoba je definovaná ako systém, nie súbor pomenovaní, ktoré vznikajú odvodzovaním, analogickou nomináciou, skladaním a slovnodruhovým prechodom. Lexika sa dotvára narastaním viacslovných pomenovaní. Podľa J. Furdíka slovotvorná motivácia plní štyri funkcie: systematizačnú, integračnú, kondenzačnú a adaptačnú.

V II. kapitole sa opisujú pomenovacie jednotky. Teoreticky a materiálovo homogénne sú časti o abstraktách, vzťahových adjektívach, adverbiách a terminologicky prepojené je aj spracovanie názvov osôb, nástrojov a inštitúcií. Najčastejšia je jednoslovná nominácia, ktorá je v súlade s princípom jazykovej ekonómie; pri nej sa skúma predovšetkým produktívnosť slovotvorných formantov. V rámci mutačných kategórií sa konštatuje narastanie viacslovných pomenovaní, ktoré vyplýva z potreby tvoriť explicitné, presné pomenovania. Nazdávame sa, že v práci bolo treba v rámci jednoslovných pomenovaní výraznejšie osvetliť hranice medzi derivátmi (*učiteľ*) a kompozitami (*fotoaparát*) na jednej strane a sekundárne utvorenými univerbizovanými pomenovaniami, resp. kondenzovanými prostriedkami na druhej strane. Podobne pri viacslovných pomenovaniach treba výraznejšie odlíšiť voľné, združené a frazeologické pomenovania od multiverbizácie a hlavne sekundárnej multiverbizácie (*robiť opravu*). V rámci multiverbálnych pomenovaní sa vyčleňujú pomenovania s onomaziologickou bázou, ktorá má systematizačnú (klasifikačnú) funkciu, ak ju vyjadrujú lexémy so všeobecným až kategoriálnym významom (*pracovník, pracovisko, robiť, obyvateľ*). Pri adjektívach multiverbizáciu nahrádza kompozícia. Nedostatočne osvetlené sú aj vzťahy medzi jednoslovnými a dvojslovnými pomenovaniami. Z práce nie je jasné, prečo sa v rámci modifikačnej onomaziologickej kategórie venuje pozornosť iba hromadným názvom.

Názvy osôb (J. Horecký, s. 51–58) sa sémanticky špecifikujú podľa potrieb presného pomenovania. Najproduktívnejšími sufixmi sú *-č* (*čistič*) a *-ár/-iar* (*divizionár*). Pri expanzívnych viacslovných pomenovaniach tvoria onomaziologickú bázu lexémy *robotník, pomocník, pracovník, hráč, žiak* atď. Za nový typ sa označuje priraďovanie (*stolár údržbár, brúsič a leštič*) a špecifický typ *literárny vedec*. Multiverbálne pomenovania sa univerbizujú a vytvárajú štylisticky a komunikačne diferencované dvojice (*pozemný hokejista – pozemkár*).

Pri etnonymách a obyvateľských menách (L. Dvonč, s. 58–61) je expanzívny sufix *-čan*, ktorý vytláča nemotivované pomenovania (*Írčan*) aj sufixy *-ec, -an* (*Brazílčan, Barmčan*). Špecifickým prípadom je zdomácňovanie pôvodných nesklonných etnoným (*Čukčovia*). V tejto časti sa neuvádzajú existujúce a konkurujúce viacslovné pomenovania (*obyvateľ Peru*) a slangové podoby obyvateľských mien (*Pražák, Brňák*). Okrem pravidiel na tvorenie obyvateľských mien od toponým na *-any* (*Kapušanec*) sa tu nevyužila príležitosť na systémové opísanie tvorenia obyvateľských mien, také potrebné pre jazykovú prax.

Ešte lepšie než pri obyvateľských menách by sa pomocou teórie onomaziologických kategórií dal objasniť bezpochyby veľmi zaujímavý a menej známy materiál o názvoch zvierat a rastlín (I. Masár, s. 61–76). Jazykový materiál reaguje na zmeny v zoologickom a botanickom klasifikačnom systéme, preto sa tu narúša pri-

rodzená konkurencia jednoslovných a viacslovných pomenovaní. Rody sa označujú iba jednoslovne (z toho vyplývajú zmeny *myší chvostík – rebríček, materina dúška – dúška)* a druhy dvojslovne (*jahoda trávnicová*). Polosufix *-kveté* bol nahradený polosufixom *-tvaré* (*makotvaré*) a v zoologických názvoch sa paralelne s latinskými termínmi používa pre nadrad formant *-vidné* (*kaprovidné*), pre rad *-tvaré* (*kaprotvaré*), podrad *-rodé* (*slukorodé*), pre podčeľaď *-blížné* (*slukoblížné*). Na deriváciu sa využívajú ustálené formanty, sufixácia nahrádza niekedy kompozíciu (*zmojed – zmiar*), resp. sa prípony sémanticky špecifikujú (*-avý*), alebo sa zbavujú expresívnosti (*hrebeňuľa – hrebeňovka*).

Aj názvy miesta (K. Hegerová, s. 76–80) sa tvoria predovšetkým sufixálne (*pečiváreň, úpravňa, kukuričnisko*) alebo multiverbálne. Onomaziologickou bázou sú lexémy (*stredisko, pracovisko, stanica*), onomaziologickým príznakom sú najčastejšie vzťahové adjektíva. Názvy inštitúcií (K. Hegerová, s. 80–84) sú multiverbálne, ich bázu tvoria lexémy špecifikované podľa jednotlivých oblastí: vo výrobe *závod, podnik, priemysel, družstvo,* vo vede *ústav, inštitút, kabinet, laboratórium, oddelenie, pracovisko,* v školstve *škola, učilište, fakulta,* v nevýrobnej sfére *dom, klub, správa, nemocnica, klinika, stredisko* atď.

Spracovanie pomenovaní názvov nástrojov (S. Mislovičová, s. 84–91) je skutočne aktuálne a vypĺňa medzeru v existujúcich lexikografických prácach. Produktívne sú sufixy *-č* (*grilovač*), *-čka* (*zdrsňovačka*), *-or* (*fluidizátor*), *-er* (*adsorbér*). Pri viacslovných pomenovaniach slúžia ako onomaziologická báza lexémy *stroj, prístroj, zariadenie, systém, súčiastka, mechanizmus, jednotka.* Bohaté je vytváranie synoným typu *brázdiaci stroj – brázdička.* Väčšmi ako pri iných názvoch sa tu využíva kompozícia (*vlnovod, fotopuška, rádiovýškomer*).

Tradične a stručne sú spracované názvy výrobkov (E. Rísová, s. 91–92), ktoré sa tvoria sufixmi (*šľahačka, kvetina, pečivo, destilát*), skladaním (*pórobetón*) alebo apelativizáciou firemných názvov (*vinea, sunar*).

Pri hromadných názvoch (K. Hegerová, s. 92–98) je badateľný ústup jednoslovných pomenovaní (*učiteľstvo*) a ich nahradenie multiverbálne (*učiteľský kolektív*) alebo plurálovou formou motivátov (*učitelia*). Ako onomaziologická báza multiverbálnych pomenovaní sa využívajú lexémy *plodstvo, kolektív, brigáda, skupina, zbor, tím, ovocie.*

Kým pri tvorení konkrétnych substantív ide hlavne o mutačné onomaziologické kategórie, pri abstraktách (K. Buzássyová, s. 98–139) ide o transpozíciu – o jednoslovné spredmetnenie vlastnosti alebo deja. Systém názvov vlastností sa dynamizuje narastaním kvalifikačných významov pri vzťahových adjektívach a s tým spojenou možnosťou transpozície (*štartovateľnosť*). Názvy deja sa tvoria hlavne slovnodruhovým prechodom (tvorenie verbálnych substantív typu *odhlásenie* pokladá K. Buzássyová na rozdiel od J. Kačalu za slovotvorný typ) a sufixálne (*odhláška, presvedčovačka, fixácia*). Pri konkurencii uvedených typov je verbálne substantívum nepríznakové.

Trochu neorganicky sa v časti o slovesách (E. Nemcová, s. 139–169) podáva terminologicky netradičná, ale nedostatočne zdôvodnená klasifikácia slovies; napr.

za časovo nelokalizované slovesá sa pokladajú časovo-priestorové slovesá s obligátnym príslovkovým určením času alebo miesta (*konať sa*), za statické sa pokladajú procesy (*liať sa*) alebo udalosti (*rásť*). Otázky vyvoláva hlavne schéma na s. 142, z ktorej by sa dalo usúdiť, že kvalifikačné slovesá sú intenčne nehomonymné a primárne. Dynamickosť sa najviac prejavuje pri tvorení akčných slovies, produktívna je predovšetkým prefixácia. Tým, že v tejto časti chýbajú multiverbálne pomenovania, ktoré sú pri kvalifikačných slovesách základné, vzniká diskutabilný, neúplný a málo dynamický obraz slovenských slovies.

Pohyb v skupine relačných adjektív (M. Nábělková, s. 169–194) je spôsobený prechodom ku kvalifikačným adjektívam a s ním súvisiacim dotváraním vzťahových adjektív (*hodnotný – hodnotový*). Pri adjektívach vzniká konkurencia rozličných formantov od jedného základu (*procesový, procesný, procesuálny*) a konkurencia s adnominálnymi pádmi (*črepníkové kvety – kvety v črepníku*). Autorka skúma aj obmedzenia pri tvorení vzťahových adjektív (*riaditeľ školy*) a spôsoby ich prekonávania (*metóda prekladania – prekladateľska metóda*). Pri kvalifikačných adjektívach (J. Branická, s. 195–200) dochádza predovšetkým k významovým posunom, a to smerom k hodnotiacim (apreciačným) adjektívam.

Adjektíva sa obohacujú aj adjektivizáciou *n-/t*-ových príčastí (J. Sejaková, s. 200–212). Podrobnejšie sa skúma príčastie vo funkcii adjektív a ako výsledok slovnodruhového prechodu. Slovnodruhovým prechodom od neurčitých slovesných tvarov (J. Kačala, s. 212–217), ktorý sa pokladá za sémantické tvorenie slov, vznikajú lexémy, ktoré sa zvyčajne nedajú utvoriť slovotvorným postupom (*kupujúci, súťažiaci*), resp. ide o prostriedky konkurujúce derivátom (*rozhorčenie – rozhorčenosť*).

Dynamika prísloviek (J. Šikra, s. 217–229) sa prejavuje hlavne pri zreteľových adverbiách tvorených od relačných adjektív a spôsobových adverbiách tvorených viac od kvalifikačných adjektív. Pozornosť sa venuje aj odkrývaniu polysémie medzi spôsobovými a zreteľovými príslovkami (*teoreticky myslieť – teoreticky náročný*).

Osobitne sa opisujú kompozitá (J. Bosák, s. 229–241), pri ktorých sa poukazuje na ich morfematickú a slovotvornú štruktúru. Hoci sa nazdávame, že v kompozitách typu *drevotrieska, optoelektronický* by sa dala zdôvodniť funkcia segmentu *-o-* aj ako interfixu, súhlasíme s autorom, že najmä preberané kompozitá sa prispôsobujú bežnejšiemu slovotvornému derivačnému modelu a ich prvé časti sa prehodnocujú na poloprefixy a druhé na polosufixy; z tohto aspektu by sa interfix nemusel vydeľovať.

III. kapitola s názvom *Sémantické a štylistické procesy a tendencie* (J. Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký, L. Dvonč, s. 245–315) postuluje dve základné a dominantné tendencie: tendenciu k intelektualizácii a demokratizácii. Intelektualizácia súvisí s presnosťou a abstraktnosťou vyjadrovania a uplatňuje sa hlavne v tých komunikačných situáciách, pre ktoré je charakteristické používanie spisovného jazyka, teda v odbornej a publicistickej sfére. Táto tendencia sa odráža v rôznorodých procesoch terminologizácie (a determinologizácie), internacionalizácie a multiverbizácie. Terminologizácia je procesom, ktorým sa slovo, v bežnej reči spravidla štylisticky neutrálne, stáva termínom v niektorom vednom alebo pracovnom odbore, a to

spôsobom sémantickým, metaforickým, slovotvorným, gramatickým alebo transterminologizáciou (prenosom termínu z jedného odboru do druhého). Znamená aj prenikanie odborných termínov. S týmto procesom súvisí aj proces determinologizácie, pri ktorej sa úzko odborný termín dostáva do širokého používania, strácajúc svoju definitorickú a systémovú jednoznačnosť.

Internacionalizácia je univerzálny proces, charakteristický v rozličnej miere pre všetky spisovné jazyky. Zdrojom dynamického napätia je pri ňom vzťah domáci prvok – cudzí prvok, prejavujúci sa v spôsobe preberania lexém, ako aj v konkurencii domácich a internacionálnych formantov pri substantívach a adjektívach. Spracovanie uplatňovania konkurenčných substantívnych formantov *-osť/-ita* (*objektívnosť – objektivita*), *-nie/-ácia* (*preferovanie – preferencia*), *-stvo/-izmus* (*snobstvo – snobizmus*) poukazuje na ich odlišné funkčné zaťaženie, teda na uplatňovanie protikladu neutrálnosť – knižnosť (*-osť/-ita*), expresívnosť – nocionálnosť (*-stvo/-izmus*) a na uplatňovanie významovej diferenciácie (*-nie/-ácia*).

Faktormi tendencie k demokratizácii sú hovorovosť ako dynamizujúci faktor celého jazykového mechanizmu (J. Bosák), slangovosť a univerbizácia. V tejto súvislosti treba zdôrazniť chápanie slangovosti, podľa ktorého je slang nielen záležitosťou lexiky (ako v tradičnom chápaní), ale slangovosť sa prejavuje aj vo zvukovej a syntaktickej rovine. Pojem univerbizácie sa chápe dvojako: v širšom zmysle ako všeobecná tendencia, vychádzajúca z princípu ekonómie komunikačného procesu, ako komunikačná funkčnosť, ktorá sa uplatňuje v jednotlivých rovinách a má systémový charakter, a v užšom zmysle, chápanom ako tvorenie jednoslovných pomenovaní na pozadí viacslovných spojení (podľa autorov kondenzácia). Zdá sa, že termín univerbizácia by bol vhodnejší pre druhé chápanie, pre prvé sa nám zdá významovo priezračnejší termín kondenzácia textu. Dosť neorganicky je k týmto kapitolám o demokratizácii jazyka začlenená časť o neologizácii a okazionalizmoch.

Náplňou IV. kapitoly (s. 321 – 345) sú paradigmatické vzťahy v slovnej zásobe, ktoré sa takisto interpretujú ako faktory dynamických zmien. Vzťahy synonymie, antonymie (M. Pisárčiková), homonymie a konverzie (S. Ondrejovič) sa vzhľadom na svoje systémové špecifiká uplatňujú v dynamike slovnej zásoby diferencovane. Kým synonymia sa uplatňuje ako výrazný dynamizujúci faktor, špecifický aj tým, že funguje jednak ako príčina a jednak ako dôsledok dynamických zmien, konverzia pôsobí ako špecifický dynamizujúci faktor tým, že sa používa na vyjadrenie rozdielov v spôsobe prezentácie nejakej skutočnosti alebo situácie, homonymia sa uplatňuje menej výrazne a antonymia je javom kvantitatívne pomerne obmedzeným. Dominantné postavenie synonymie sa potvrdzuje aj tým, že synonymia je závažným faktorom štylistickej a štýlovej diferenciácie. V tejto súvislosti upozorňujeme na nepresné citovanie klasifikácie štýlov podľa J. Mistríka (na s. 327), ktoré skresľuje predstavu o jednotlivých štýlových vrstvách súčasnej slovenčiny.

Práca *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* prináša nielen poznatky o dynamike lexiky, ale prostredníctvom skúmania dynamiky lexiky sa vynárajú ďalšie otázky a odkrývajú ďalšie súvislosti týkajúce sa typologických, štylistických, sociolingvistických a normatívnych javov.

Prístup autorov Dynamiky sa vyznačuje jemným a pritom systémovým pohľadom na štylistickú diferenciáciu, založenú na základnom protiklade oficiálnosti a neoficiálnosti. Poukazuje zároveň na neudržateľnosť koncepcie hovorového štýlu ako štýlu spisovného jazyka. V súvislosti s tým sa výrazne prejavil sociolingvistický aspekt. Opätovne vystúpila do popredia otázka stratifikácie národného jazyka, ako aj otázka normatívnosti. Dynamika umožňuje objektívnejšie poznanie noriem (lexikálnej, slovotvornej, čiastočne štýlových). Práca si nekládla kodifikačné ciele, napriek tomu vytvára predpoklady pre kodifikáciu, pričom predstavuje voľnejšie, otvorenejšie ponímanie normy (za zmienku stojí aj hodnotenie aspektu frekvencie ako významného kritéria pri posudzovaní nových jazykových prostriedkov), ktoré vychádza z koncepcie skúmania jazykových prostriedkov v prepojenosti na komunikačné sféry a komunikačné situácie. V práci sa výrazne, explicitne aj implicitne, ukázala potreba komplexného sociolingvistického výskumu súčasnej slovenčiny. Možno ju hodnotiť ako impulz, východisko a presvedčivý argument o potrebe takto zameraného výskumu, ktorého prvé výsledky už máme k dispozícii (porov. Slovenská reč, *56–57*, 1991–1992).

D. Slančová – M. Sokolová

DRATVA, T. – BUZNOVÁ, V.: Slovenčina pre cudzincov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1992. 375 s.

V Slovenskom pedagogickom nakladateľstve vyšla v roku 1992 učebnica *Slovenčina pre cudzincov*. Je určená predovšetkým zahraničným študentom, ale ako hovoria autori v úvode učebnice (s. 5), môžu po nej siahnuť aj iní záujemcovia o slovenský jazyk.

Učebnica má dve základné časti. Rozsiahla je hlavne prvá, textová časť, ktorá je rozvrhnutá do 15 lekcií. Každá lekcia tvorí uzavretý tematický celok a je koncipovaná tak, aby lexikálne, syntaktické a fonetické javy boli zrozumiteľné aj nefilológom, lebo práve oni majú byť používateľmi učebnice. Jednotlivé jazykové javy sa v učebnici spracúvajú metódou malých krokov a hlavne v prvých lekciách sú bohato ilustrované obrázkami. Nacvičujú a automatizujú sa v osobitných orálnych cvičeniach, ktoré vychádzajú z hovorového jazyka a tvoria krátke dialógy. Učebnica obsahuje základné gramatické učivo (skloňovanie, časovanie), ktoré umožňuje pomerne dobrú orientáciu v slovenskom jazyku a súčasne môže tvoriť dobrý základ na ďalšiu prácu s jazykom.

Prvá lekcia, nazvaná *Zoznámte sa, prosím – to je slovenčina,* sa začína abecedou a rozdelením hlások na samohlásky, spoluhlásky a dvojhlásky. Cvičenia sú zamerané na správnu výslovnosť jednotlivých hlások a na písanie a výslovnosť slabík *de, te, ne, le, di, ti, ni, li.*

Nasledujú ďalšie cvičenia zamerané na základné zdvorilostné frázy a pozdravy. Keďže slovník nie je súčasťou učebnice, každé nové slovíčko, ba celá fráza sú zrozumiteľné z vhodného obrázka. Celá prvá lekcia odpovedá na základné otázky *Kto je to? Ako sa volá? Aký, aká je? Odkiaľ je? Čo je to? Čo robí? Aký je? Kde je?* a iné.

Druhá lekcia s názvom *Ako bývame, ako žijeme* sa začína jednoduchými dialógmi, ale nájdeme v nej aj krátke súvislé texty, ktorých obsah sa dá, podobne ako v predchádzajúcej lekcii, vyčítať z ilustrovaného obrázka. Gramatická časť je zameraná na nácvik skloňovania substantív a adjektív v nom. sg. a časovania slovies v prézente. V závere lekcie sú cvičenia zamerané na používanie číslovieк 1–90 v ústnej i písomnej podobe.

Tretia lekcia nazvaná *Učíme sa a študujeme* obsahuje dialógy, rozhovory a súvislé texty zostavené tak, aby bolo jasne a zrozumiteľne vidieť, že substantíva, adjektíva a posesívne pronomená nie sú vo svojom základnom tvare (nominatíve), ale v akuzatíve. V závere lekcie sú opäť cvičenia zamerané na správne používanie číslovieк *sto* až *milión*.

V štvrtej lekcii s titulom *Konečne máme voľno* sa na rozdiel od predchádzajúcich lekcií autori v úvode rozhodli za súvislý text na tému *Večer mám voľno, čo budem robiť?* Po ňom nasledujú otázky a odpovede vyplývajúce z textu. Gramatická časť je zameraná predovšetkým na nominatív plurálu substantív a adjektív a na nácvik ich pravopisu. V tejto lekcii sa stretávame aj s cvičeniami zameranými na stupňovanie prídavných mien. Pomerne veľa priestoru sa v lekcii venuje slovesám a ich tvarom: imperatívu, pravidelnému i nepravidelnému préteritu.

Piata lekcia nazvaná *Dobrú chuť* sa podobne ako predchádzajúca začína pomerne dlhým súvislým textom na tému *Kde budeme obedovať?* Po texte nasledujú otázky a odpovede viažuce sa naň, ako aj veľa dialogických cvičení odpovedajúcich na otázky *Kde si bol? Kde si? Kde budeš?* K predchádzajúcim dvom časom (prézentu a préteritu) v tejto lekcii pribudol budúci čas. Veľa gramatických cvičení je zameraných na tvorenie lokálu substantív a adjektív.

Šiesta lekcia má témy *Vitajte v našom meste. Kde je Dunaj? Ako sa dostanem do banky? Kde je pošta?* To sú niektoré zo základných otázok, na ktoré nájdeme odpoveď v úvodnom rozhovore. Z gramatických javov sa v tejto lekcii venuje veľa priestoru gramatickej kategórii vidu a tvoreniu ďalších pádov substantív a adjektív, tvoreniu inštrumentálu singuláru s predložkou *s/so*.

Siedma lekcia nazvaná *Vstávajte! Dnes je pracovný deň!* sa začína súvislým textom, ktorého jadro tvorí opis ranného režimu a lexika zameraná na určovanie hodín. V predchádzajúcej lekcii sme sa stretli s predložkovým inštrumentálom, v tejto lekcii sú cvičneia zamerané na bezpredložkový inštrumentál a na datív. Nemožno zabudnúť ani na slovesá, kde je poučenie o používaní zvratného zámena *sa*, na ktoré je v lekcii pomerne veľa príkladov a cvičení.

Ôsma lekcia s názvom *Haló! Je tam poštový úrad?* sa začína východiskovým textom *Na pošte*, ktorý tvorí bežný rozhovor na poštovom úrade. Nasledujú otázky a odpovede vyplývajúce z textu. Ak sme sa v predchádzajúcej lekcii s hodinami len

zoznamovali, v tejto lekcii nájdeme odpoveď na základnú otázku *Koľko je hodín?* V gramatickej časti lekcie sú cvičenia zamerané na väzbu slovies s akuzatívom a datívom, na používanie substantív a adjektív v gen. sg. a na písanie zámen *ty, vy, váš* v listoch.

Prajete si ešte niečo? Nie, ďakujem, to je všetko! Taký je názov deviatej lekcie a prezrádza, že súvislé texty, dialógy a cvičenia budú z prostredia obchodu. V dialógu sú zachytené situácie v mnohých oddeleniach obchodného domu obsahujúce slovnú zásobu s množstvom nových slov, s ktorými sa cudzinec v našom prostredí stretáva v každodennom živote takmer pravidelne. Gramatická časť lekcie je zameraná na verbálne prefixy, pomocou ktorých sa tvorí dokonavý vid, ďalšie cvičenia sú zamerané na tzv. tvrdé a mäkké adjektíva, na posesívne adjektíva a na nepravidelný vzor *pani*. Záver lekcie tvorí tabuľka skloňovacích vzorov substantív a adjektív v singulári.

Desiata lekcia má názov *Šťastnú cestu a dovidenia!* V úvodnom texte *Na stanici* nájdeme niekoľko dialógov súvisiacich s cestovaním. S touto témou sú späté aj ďalšie cvičenia. Tak ako v predchádzajúcich lekciách ani v tejto nechýba gramatická časť, v ktorej sú cvičenia zamerané na ohýbanie feminín zakončených v nom. sg. na spoluhlásku, na tvorenie akuz. pl. pri substantívach a adjektívach, na substantíva v nepravidelnom nom. a akuz. a záverečné cvičenia sú znovu zamerané na tvorenie dokonavého a nedokonavého vidu slovies.

Jedenástu lekciu autori nazvali *Dobrú zábavu!* Dobrú zábavu a hlboký umelecký zážitok môže v človeku vyvolať návšteva kultúrneho podujatia. Prostredníctvom textov sa študujúci oboznamuje so základnou lexikou z oblasti divadla, resp. divadelného predstavenia, filmového predstavenia, ale aj cirkusu. Táto lekcia je venovaná rozširovaniu slovnej zásoby o nové slová a slovné spojenia, ktoré používame v spoločenskom styku na kultúrnych podujatiach. Gramatická časť lekcie vysvetľuje adjektíva v gen. pl., personálne pronomená a ich použitie. Môžeme povedať, že ťažiskom lekcie sú cvičenia na gen. pl.

Dvanásta lekcia je nazvaná *Další pacient, prosím! Kto je na rade?* Texty hovoria o nemocničnom prostredí. Pomocou nich sa rozširuje slovná zásoba súvisiaca s prácou lekárov a ostatného personálu. Úvodný text opisuje ľudské telo a odborne ho pomenúva. K spomínanej téme sa viažu aj otázky a úlohy na obohacovanie slovnej zásoby. Z gramatických javov si autori všímajú hlavne substantíva a adjektíva v lok. pl., tvorenie kondicionálu prézenta a futúra, tvorenie adjektív sufixmi *-ný/-ový/-ský*, časové vedľajšie vety a slovosled v podmienkových vetách.

V úvodnom texte trinástej lekcie sa aj na obrázkoch približuje obdobie dovoleniek a prázdnin. Z lekcie sa čitateľ dozvedá, ako a kde môže dovolenkovať. Lekcia je zároveň aj listovaním v kalendári cestovných kancelárií, v ktorých si možno objednať domácu alebo zahraničnú rekreáciu. K úvodnému textu sa autori podrobne vracajú v otázkach a odpovediach. Gramatické cvičenia sa predovšetkým sústreďujú na vyjadrovanie želania a príkazu, zdvorilej žiadosti a zdvorilej otázky, nedôvery a prekvapenia. V ďalších cvičeniach sa upevňujú návyky v tvorení substantív a adjektív v inštr. pl., vysvetľujú sa v nich niektoré osobitosti skloňovania a nepravi-

delné tvorenie množného čísla. V závere lekcie je prehľadná tabuľka skloňovania substantív a adjektív v pluráli.

V úvode štrnástej lekcie sa ilustrovanými obrázkami a súvislým textom predstavujú ročné obdobia. Po nich nasledujú otázky a odpovede vyplývajúce z textu. V gramatickej časti sú lekcie na skloňovanie zvieracích podstatných mien, na používanie podraďovacej spojky *aby* pri vyjadrovaní želania, prosby, žiadosti, resp. účelu. V lekcii sú aj cvičenia na vyjadrovanie dvojitého záporu a na precvičovanie základných číslovieok.

Pätnásta lekcia má názov *V srdci Európy*. Predstavuje Česko-Slovensko, krajinu ležiacu v srdci Európy. Ďalšie texty opisujú hranice a približujú bezprostredných susedov. V lekcii je mnoho zaujímavostí z dejín, kultúry a prírody. Gramatická časť lekcie je zameraná na nácvik pravopisu radových číslovieok a na používanie slov *mnoho/mnohí*.

Texty, cvičenia a úlohy v prvej časti učebnice sú na dobrej metodologickej i odbornej úrovni a tematické celky sú vyberané veľmi precízne. Po dokonalom štúdiu textovej aj gramatickej časti si každý záujemca o slovenský jazyk pomerne ľahko osvojí najfrekventovanejšie slovenské slová v bežnej komunikácii.

Učebnica je doplnená diapozitívmi, nahrávkami textov a cvičení, pracovnými zošitmi a i. Škoda, že sa aspoň do niektorých lekcií tejto učebnice nedostali tvorivé cvičenia a cvičenia s riešením problémových úloh. Privítali by ich určite aj tí záujemcovia, ktorí sa chcú učiť slovenský jazyk a chýba im pravidelné odborné vedenie.

Dodatok je malá, ale významom veľmi dôležitá časť knihy. Uvádzajú sa tu slovesá a ich väzby s jednotlivými pádmi, je to teda malý valenčný slovník.

Na záver možno povedať, že učebnica T. D r a t v u a V. B u z n o v c j má dobrú odbornú a metodickú úroveň. Texty vychádzajú z každodenného života a pozitívom učebnice je aj to, že dialógy, cvičenia a súvislé texty obsahujú najfrekventovanejšie slová a slovné spojenia. Učebnicu robia príťažlivou aj vhodne ilustrované obrázky, ktoré veľakrát nahrádzajú slovník.

Nazdávame sa, že každý, kto sa podľa tejto učebnice chce učiť slovenský jazyk, nájde v nej veľa zaujímavých textov, podnetov a cvičení, ale aj podrobne rozpracovanú gramatiku, ktorej výklad je základným stavebným materiálom štúdia každého cudzieho jazyka. Slovenčina pre cudzincov spĺňa teda tie prísne odborné i metodologické kritériá, ktoré každá učebnica cudzieho jazyka musí spĺňať. Sme presvedčení, že prispeje ku skvalitneniu štúdia a vyučovania slovenčiny v našich strediskách odbornej a jazykovej prípravy i k zvýšeniu záujmu o náš jazyk v zahraničí.

Ľ. Benčatová

Arkansas – Arkansasu. – V prezidentských voľbách, ktoré sa konali koncom roka v 1992 v USA, zvíťazil Bill Clinton, guvernér štátu *Arkansas*. *Arkansas* je jedným zo spolkových štátov USA. Všimnime si tu bližšie výslovnosť názvu *Arkansas* a jeho skloňovanie v slovenčine.

Názov *Arkansas* sa uvádza v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (SSJ VI) v kapitole Zemepisné názvy na s. 257 takto: *Arkansas* (vysl. *árkensó*), *-u* m. i neskl. str. spolkový štát v USA (Ark.); *Arkansasan, -a,* mn. č. *-ia* m.; *Arkansasanka, -y, -niek* ž.; *arkansaský*. To znamená, že v angličtine sa tento názov vyslovuje ako *árkensó,* skloňuje sa ako mužské podstatné meno s príponou *-u* v gen. sg., alebo sa používa ako nesklonné podstatné meno stredného rodu.

Čo sa týka výslovnosti, určenie anglickej výslovnosti *árkensó* je správne. K tomu treba iba pripojiť výslovnú konštatáciu, že v slovenčine sa názov *Arkansas* vyslovuje podľa svojej pravopisnej podoby ako *arkansas*, teda v tomto prípade je v slovenčine zhoda pravopisu a výslovnosti.

Výslovnosť názvu *Arkansas* ako *arkansas* v slovenčine sa odráža v jeho používaní ako podstatného mena mužského rodu (neživotného) zakončeného na spoluhlásku *s*. Názov *Arkansas* sa skloňuje podľa vzoru *dub* s príponou *-u* v gen. sg., ktorá najmä pri slovách cudzieho pôvodu býva veľmi častá.

Podľa SSJ VI sa názov *Arkansas* používa alebo môže používať aj ako nesklonné podstatné meno stredného rodu. Táto konštatácia vychádza z jeho anglickej výslovnosti. Slová cudzieho pôvodu zakončené na samohlásku *ó* sa v spisovnej slovenčine neskloňujú (sú to nesklonné podstatné mená stredného rodu), napr. *žabó,* a tak podľa toho by sa neskloňoval ani názov *Arkansas*. Vyššie sme však uviedli, že v spisovnej slovenčine sa bežne uplatňuje výslovnosť *arkansas* podľa pravopisnej podoby s koncovým *-s*, nie výslovnosť s koncovým *-ó*, a preto sa názov *Arkansas* v anglickej výslovnosti ako nesklonné podstatné meno stredného rodu nepoužíva, aspoň jeho používanie ako nesklonného podstatného mena stredného rodu sme nezistili, hoci sa tento názov teraz po zvolení Billa Clintona za prezidenta USA dosť často vyskytuje v našich hromadných oznamovacích prostriedkoch. Môžeme preto uzavrieť, že v budúcnosti sa pri názve *Arkansas* má uviesť iba zmienka o tom, že je to podstatné meno mužského rodu, ktoré v gen. sg. má pádovú príponu *-u* (podľa vzoru *dub*).

V SSJ VI sa v hesle *Arkansas* uvádza, že ide o spolkový štát v USA. Bolo však treba uviesť, že tento názov označuje v USA aj rieku. V SSJ VI sa totiž zaznamenáva názov *Missisipi* ako označenie spolkového štátu USA a osobitne aj ako názov rieky, podobne je to aj v prípade názvov *Missouri* a *Ohio*. Možno preto uvažovať, či ide o dva názvy *Arkansas* a podobne *Missisipi, Missouri* alebo *Ohio*, alebo ide o jeden názov, ktorým sa označuje spolkový štát aj rieka. Tu môžeme upozorniť, že napr. názov *Orava* sa v tom istom slovníku určuje ako kraj i rieka, teda že ide o jeden názov. Túto otázku však teraz nechceme riešiť, chceme len konštatovať, že ak

sa v SSJ VI uvádza názov *Missisipi* ako názov spolkového štátu v USA a osobitne názov *Missisipi* ako názov rieky (podobne je to pri názvoch *Missouri* alebo *Ohio*), mal sa názov *Arkansas* v SSJ VI uviesť nielen ako názov spolkového štátu v USA, ale aj ako názov rieky.

Na záver konštatujeme, že názov *Arkansas* sa v slovenčine vyslovuje v zhode s pravopisnou podobou ako *arkansas* (v angličtine je výslovnosť *árkensó*), používa sa ako podstatné meno mužského rodu, ktoré označuje nielen spolkový štát v USA, ale aj rieku.

L. Dvonč

Nike, či Niké? – Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 obsahujú aj kapitolu Hlavné zásady prispôsobovania starogréckych a latinských mien (s. 41 – 43). Tu sa na s. 42 konštatuje, že zreteľné rozdiely medzi gréčtinou a slovenčinou, resp. latinčinou a slovenčinou vo fungovaní a rozložení kvantity spôsobili, že v slovenčine sa vo výslovnosti ani v pravopise nevžili dve alebo dokonca tri dĺžky za sebou. Ďalej sa hovorí, že mená *Nike, Antenor, Arete* atď. sa prepisujú v zhode s ustálenou výslovnosťou bez dĺžok (nie *Níké, Anténór, Árété*).

Ak sa v uvedenej poučke v Pravidlách slovenského pravopisu hovorí o tom, že v slovenčine sa vo výslovnosti a ani v pravopise nevžili dve alebo dokonca tri dĺžky za sebou, zdôrazňuje sa fakt, že v slovenčine sa prejavuje istá zákonitosť v rozložení dĺžok, a to že po predchádzajúcej dlhej slabike sa zvyčajne nevyskytuje dlhá slabika (pričom sa za dlhé pokladajú jednoduché dlhé samohlásky *á, é, í, ó, ú,* dvojhlásky *ia, ie, iu, ô* a dlhé slabičné spoluhlásky *ŕ, ĺ*). Situácia sa, pravda, komplikuje tým, že existujú niektoré slová či tvary, v ktorých sa po predchádzajúcej dlhej slabike pripúšťa dlhá slabika (tzv. výnimky z pravidla o krátení dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike), napr. *líščí, niekým, súčiastka, námietka* a i.

Čo sa týka poslovenčených podôb *Nike, Antenor, Arete,* ktoré sa spomínajú v Pravidlách slovenského pravopisu, treba konštatovať, že skracovanie dĺžok sa tu uplatňuje vo väčšej miere, než by to vyžadovalo pravidlo o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke. Tomuto pravidlu by vyhovovali aj podoby, v ktorých sa niektoré dĺžky zachovávajú, napr. *Níke* (skrátenie dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike) alebo *Nikė* (skrátenie prvej slabiky a zachovanie dĺžky v druhej slabike), *Anténor* alebo *Antenór* atď. Podoby *Nike, Antenor, Arete,* v ktorých sa nevyskytuje ani jedna dlhá slabika, ukazujú, že tu nejde iba o pravidlo o krátení dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike, resp. o tendenciu nepripúšťať v spisovnej slovenčine výskyt dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike. Aj v mnohých iných starogréckych menách, ktoré v slovenčine používame, býva krátkosť namiesto dĺžky, hoci dĺžka by sa so zreteľom na výskyt kvantity v slovenčine mohla používať, napr. *Aris-*

totelés – Aristoteles, Anaxagorás – Anaxagoras (namiesto podôb na *-és, -ás* v spisovnej slovenčine bežne používame podoby na *-es, -as*).

V článku si chceme osobitne všimnúť starogrécku podobu *Níké* a podobu *Nike* ako slovenskú alebo poslovenčenú podobu, o ktorej sa zmieňujú Pravidlá slovenského pravopisu. Ukazuje sa totiž, že podoba *Nike* sa v spisovnej slovenčine nepoužíva a namiesto nej sa používa podoba *Níké*. Starogréckym menám na *-é*, ku ktorým patrí aj meno *Níké*, sa u nás už v minulosti venovala istá pozornosť. J. Horecký (Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine, Slovenská reč, *12*, 1946, s. 182) vyslovil názor, že vlastné mená typu *Diké* možno celkom dobre a správne skloňovať v spisovnej slovenčine podľa vzoru *žena*, preto ich netreba nijako upravovať, iba azda za pôvodné grécke *-é* písať v nominatíve polatinčenú formu s *-a*, teda *Dika*. Podľa toho by sme namiesto podoby *Níké* mali používať podobu *Níka* (ak zachovávame dĺžku prvej slabiky) alebo *Nika* (ak skrátime prvú slabiku).

Tejto otázke sa venovala istá pozornosť aj v študentskej vedeckej a odbornej práci I. Böhmovej, E. Slaničkovej, J. Tincovej a J. Volkovej s názvom Flexia antických mien v novších slovenských prekladoch (Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1979, 20 s., rukopis). Podľa autoriek mená na *-é* sa niekedy skloňujú podľa vzoru *žena*, napr. *Hekaté – Hekaty*, inokedy ostávajú nesklonné, napr. *Kalliopé, Hébé, Thisté, Ariadné*. Ako vidieť, autorky predpokladajú v spisovnej slovenčine používanie podôb na *-é*, a to aj v tých prípadoch, kde predchádza dĺžka, napr. *Hébé*.

Tejto otázky sme sa dotkli v štúdii Skloňovanie gréckych a latinských osobných mien v spisovnej slovenčine (Slovenská reč, *47*, 1982, s. 223–229). Zastávali sme tiež mienku, že grécke mená na *-é* možno upraviť na podoby s koncovým *-a* a skloňovať ich podľa vzoru *žena*, ako to navrhoval J. Horecký v spomínanom príspevku. Spomenuli sme pritom, že niektoré mená sa s koncovým *-a* už používajú, napr. *Antigoné – Antigona, Niobé – Nioba*. Používanie podôb s koncovým *-a*, ktoré sa stáva pádovou príponou nom. sg., má tú výhodu, že sa odstraňuje možnosť používať podoby s dvoma dlhými slabikami za sebou.

Čo sa týka starogréckeho mena *Níké* a jeho slovenského ekvivalentu, treba konštatovať, že dnes sa bežne nepoužíva ani podoba *Nike*, ktorá sa spomína v Pravidlách slovenského pravopisu, ale ani podoba *Nika*, o ktorej je reč v slovenskej jazykovednej literatúre. Pravidlá síce hovoria, že je výhodné adaptovať grécke ženské mená s koncovým *é* na podobu s koncovým *a*, napr. *Arachné – Arachna, Árété – Areta, Aiglé – Aigla, Atalanté – Atalanta* (s. 43), ale pri mene *Níké* sa s tým v bežnej jazykovej praxi nestretávame. Na Slovensku nedávno vznikla stávková kancelária s názvom *Níké*, ktorá usporadúva hru o *Níké*. Táto stávková kancelária má svoje pobočky na celom území Slovenska a dnes je už všeobecne dobre známa aj z reklamy na stránkach našej tlače, v rozhlase a v televízii. Autorovi alebo autorom podoby *Níké* s dlhým *é* na konci išlo zrejme o to, aby názov mal cudzí ráz, čo sa dnes veľmi často uplatňuje pri názvoch rozličných obchodných podnikov a inštitúcií (najčastejšie ide o anglické názvy alebo názvy pripomínajúce angličtinu). V podobe *Níké* sa zachováva krátke *i* ako v podobe *Nike*, ktorú uvádzajú Pravidlá slovenského

pravopisu. Táto podoba (*Niké*) neodporuje pritom zákonitosti spisovnej slovenčiny, podľa ktorej nebývajú za sebou dve alebo viaceré dlhé slabiky, a tak kodifikácia bude musieť počítať skôr s podobou *Niké* než s podobou *Nike*.

L. Dvonč

O funkčnom využívaní veľkých písmen. – Chceme tu upozorniť na jeden prípad písania veľkých písmen vo viacslovnom vlastnom mene, ktorý nezodpovedá zásadám písania veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, 1991), pričom takéto využívanie veľkých písmen nemožno pokladať za nesprávne. Vyjdeme z konkrétneho príkladu. V časopise Extra S (1, 1992, č. 47, s. 4) bol uverejnený článok s názvom *SebaObrana Spotrebiteľa*. V tomto prípade ide o viacslovný názov článku, teda o viacslovné vlastné meno. V slove *sebaobrana*, ktore je na začiatku celého názvu, sa tu píše veľké *S*, vnútri slova veľké O a napokon sa s veľkým písmenom píše aj druhé slovo *spotrebiteľa*. Treba povedať, že slovo *sebaobrana* sa oprávnene píše s veľkým začiatočným písmenom, pretože je na začiatku celého viacslovného vlasného mena ako názvu článku. Písanie slova *obrana* ako súčasti zloženého slova *sebaobrana* s veľkým začiatočným písmenom sa nedá vysvetliť existujúcimi poučkami o písaní veľkých písmen vo vlastných menách. Čo sa týka písania slova *spotrebiteľa* s veľkým začiatočným písmenom, možno uviesť, že ani toto písanie nie je v súlade s platnými poučkami o písaní veľkých písmen.

V tomto prípade však nemôžeme posudzovať jednotlivé veľké písmena izolovane, musíme ich vidieť ako celok: spolu dávajú skratku *SOS*. Skratka *SOS* predstavuje tiesňový signál zo značiek v morzeovke ... ---..., čo je anglické vyjadrenie Save Our Souls, t. j. zachráňte naše duše. Je zrejmé, že použitie veľkých písmen *SOS* v názve článku *SebaObrana Spotrebiteľa*, aj keď nezodpovedá platným poučkám o písaní veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách, je volené zámerne, aby sa tu vyvolalo spojenie so známou skratkou *SOS*. V názve článku *SebaObrana Spotrebiteľa* je takto zašifrovaná alebo skrytá skratka *SOS*, ktorá vhodne nadväzuje na obsah článku. Použitie veľkých písmen *SOS* v spomenutom článku možno podľa toho pokladať za oprávnené. Ide o uplatnenie skratky vo viacslovnom vlastnom mene, ktoré je motivované názvom článku.

V budúcnosti bude potrebné v Pravidlách slovenského pravopisu upozorniť na takýto osobitný prípad využívania veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách a vlastne aj na osobitný prípad využívania skratky pozostávajúcej z veľkých písmen. Takýto postup a akási „hra" s veľkými písmenami sú možné preto, lebo veľké písmena sa píšu nielen vo vlastných menách, ale aj v niektorých skratkách (okrem toho, pravda, aj v iných prípadoch, ktoré sa vypočítavajú v Pravidlách slovenského pravopisu).

L. Dvonč